

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง ผลการสอนศิลปวิจารณ์ตามแนวทฤษฎีของ ปิ่น เอ มิทเลอร์ ที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาศิลปวิจารณ์ของนิสิตสาขาวิชาศิลปศึกษา ในสถาบันอุดมศึกษา สังกัดทบวงมหาวิทยาลัย ครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำเสนอตามลำดับดังนี้

1. การเรียนการสอนศิลปวิจารณ์ในสถาบันอุดมศึกษา
2. หลักพื้นฐานและวิธีการสอนศิลปวิจารณ์
3. การวางแผนการสอนศิลปวิจารณ์
4. แนวคิดและทฤษฎีการรับรู้ทางศิลปะ
5. ลักษณะทั่วไปของศิลปวิจารณ์
6. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับศิลปวิจารณ์
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเรียบเรียงการสอนศิลปะวิจารณ์ในสถาบันอุดมศึกษา

1. ความเป็นมาของการเรียบเรียงการสอนศิลปะวิจารณ์

การวิพากษ์วิจารณ์ผลงานศิลปะ มิได้มีขอบเขตแต่เพียงเสียงพูดคุยที่ได้เป็นตามทางเดินในพิพิธภัณฑ์ หรือเสียงพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการเปิดแสดงผลงานทางศิลปะเท่านั้น โดยทั่วไปแล้วการพูดถึงศิลปะ เป็นกิจวัตรที่เกิดขึ้นในทุก ๆ วัน ทั้งในบ้าน สถานที่ทำงาน หรือในขณะเดินจับจ่ายซื้อของ แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีผู้คนอีกจำนวนมากที่มีทักษะไม่ถูกต้องนัก เกี่ยวกับการเรียนรู้ทางด้านศิลปะวิจารณ์ โดยกล่าวกันว่า มันมีความยุ่งยาก และซับซ้อน ซึ่งโดยสภาพความเป็นจริงแล้ว ศิลปะวิจารณ์ได้มีความยุ่งยากแต่ประการใด หากแต่สามารถเรียนรู้และทำความเข้าใจได้ ทั้งยังก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้เรียนรู้เป็นอย่างมาก ในขณะที่ได้พบเห็นผลงานศิลปะ (Mittler, 1994) การเรียนรู้ทางด้านศิลปะวิจารณ์ได้เป็นสิ่งใหม่ที่กล่าวถึงกันในปัจจุบันเท่านั้น หากแต่ได้มีความเคลื่อนไหวในเชิงการศึกษาทั้งในยุโรปและอเมริกา ในราวปี ค.ศ.1900 โดยเรียกการเรียนการสอนดังกล่าวว่า "การศึกษาภาพ" (picture study) การศึกษาภาพในขณะนั้น เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาโดยทั่ว ๆ ไป ที่กุลสตรีที่มีฐานะและตระกูลดีได้ศึกษาเล่าเรียน โดยเป็นการพิจารณาผลงานศิลปะในแง่ของคุณค่าทางความงาม คุณค่าทางชาตินิยมคุณค่าทางศาสนา และคุณค่าทางความรู้สึก โดยให้ความสำคัญกับผลงานที่มีความสัมพันธ์กับวรรณกรรม ภาพเล่าเรื่อง และชีวิตส่วนบุคคล ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้เรียนรู้สามารถเสนอแนวคิด เพื่อตอบสนองต่อรสนิยมของบุคคลชั้นสูงในสังคมขณะนั้นได้ (Anderson, 1986 : วิรุณ ตั้งเจริญ, 2535)

ศิลปะวิจารณ์ได้เข้ามามีบทบาทในการศึกษาอย่างมาก ในราวปี พ.ศ.2477 โดยการจัดตั้งโรงเรียนศิลปากร แผนกช่าง ขึ้นในกรมศิลปากร โดยมี ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้อำนวยการ (เจียน ยัมศิริ, 2527) ทั้งนี้ก็เพื่อสอนคนไทยที่สนใจศิลปะแบบใหม่ด้านจิตรกรรม และประติมากรรม แบ่งออกเป็น 3 แผนก คือ แผนกประณีตศิลปกรรม แผนกศิลปะอุตสาหกรรม และแผนกนาฏดุริยางค์

โรงเรียนศิลปากร แผนกประณีตศิลปกรรมในยุคแรกนี้ จะแบ่งหลักสูตรออกเป็น 2 สาขา คือ สาขาช่างเขียนและช่างปั้น ซึ่งในหลักสูตรดังกล่าว ไม่มีความแตกต่างกันมากนัก โดยรายวิชาส่วนใหญ่ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี จะเป็นผู้รับผิดชอบในการสอนแทบทั้งสิ้น ซึ่งกล่าวได้ว่านับเป็นครั้งแรกที่มีการวางหลักสูตรศิลปะอย่างเข้มข้นขึ้น นอกจากนี้ก็เป็นครั้งแรกที่มีการสอนศิลปะวิจารณ์ซึ่งถือได้ว่า วิชาศิลปะวิจารณ์นี้มีความสำคัญต่อนักศึกษา อาจารย์ และศิลปินเป็นอย่างยิ่ง (คำรง วงศ์อุปราช, 2531)

เจียน ยัมศิริ (2527) ได้กล่าวถึงการเรียนการสอนในยุคเริ่มแรกการจัดตั้งโรงเรียนศิลปากรไว้ว่า ในขณะที่การสอนโดยทั่วไปทุกวิชา ท่านศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี จะเป็นผู้อำนวยความสะดวกซึ่งเป็นตำราถาวรยังไม่ได้ลงมือสร้างกันอย่างจริงจัง ปรกคิอาศัยการบรรยายและการคัดลอกข้อความที่ท่านเขียนบนกระดานดำ เช่น ประวัติศาสตร์ศิลป์ สุนทรียภาพ และการวิจารณ์ศิลป์ จะเห็นได้ว่าการเรียนการสอนในยุคแรกนี้ ใช้การบรรยายเป็นหลัก หรือเขียนภาพให้ดูบนกระดานดำ เนื่องจากยังไม่มีตำราเรียนที่ถาวร ที่มีอยู่บ้างก็เป็นตำราเรียนทางประวัติศาสตร์ศิลปะตะวันตก ที่ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี กับคุณพระสาโรช รัตนนิมมานท์ ริเริ่มจัดทำขึ้น

โรงเรียนศิลปากรได้เปลี่ยนมาเป็นโรงเรียนประณีตศิลปกรรม ในปี พ.ศ.2485 เมื่อมีการปรับปรุงหลักสูตรใน พ.ศ.2450 และประกาศพระราชบัญญัติจัดตั้งได้เป็นมหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ.2486 ซึ่งในระยะแรกมีเพียงสองคณะ คือ คณะจิตรกรรมและคณะประติมากรรม โดยมี ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นคณบดีทั้งสองคณะ (เจียน ยัมศิริ, 2527)

การตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร โดยมีพระราชบัญญัติรองรับเมื่อ พ.ศ.2486 นั้น กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางฐานะเท่านั้น ส่วนการสอนและหลักสูตรมีการเพิ่มเติมวิชาไม่มากนัก วิชาสำคัญที่เพิ่ม คือ สุนทรียศาสตร์ ส่วนวิชาศิลปะวิจารณ์ยังคงมีอยู่เช่นเดิม ซึ่งกล่าวได้ว่ามหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นแห่งเดียวในขณะนั้นที่มีการสอนวิชาศิลปะวิจารณ์และวิชาสุนทรียศาสตร์ และส่งเสริมศิลปะแบบใหม่ (คำรง วงศ์อุปราช, 2537 : 135)

คำรง วงศ์อุปราช (2531, 2537) กล่าวถึงการเรียนการสอนในขณะนั้นว่าในวิชาสุนทรียศาสตร์และศิลปวิจารณ์ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ท่านให้ไปเรียนที่ห้องทำงานของท่านวิชาสุนทรียศาสตร์มีการบรรยาย การวิจารณ์ และเขียนรายงาน ส่วนหลักการวิจารณ์นั้น มีอยู่ในหนังสือศิลปะสเคราะห์ ส่วนวิชาศิลปวิจารณ์นั้น มีการวิจารณ์ผลงานศิลปะเฉพาะและเปรียบเทียบบางครั้งก็มีการฟังดนตรีเพื่อการเปรียบเทียบ นอกจากนี้นักศึกษาจะรู้เรื่องและทราบความเคลื่อนไหวของศิลปะแบบใหม่และแบบล่าสุดโดยท่านจะให้ดูและวิจารณ์ผลงานศิลปะแบบใหม่ ๆ นั้น เพื่อให้ นักศึกษามีความรู้ความเข้าใจ สามารถที่จะวิจารณ์ได้หรือมีความคิดที่จะสร้างสรรค์งานศิลปะต่อไปในอนาคต

นอกจากนี้ อาจารย์ สุนพงษ์ศรี (2537) ได้กล่าวถึงการเรียนในช่วงปี พ.ศ. 2500 - 2505 ไว้ว่า นักศึกษาในชั้นปีที่ 4 และปีที่ 5 จะ ได้เข้าศึกษากับศาสตราจารย์ศิลป์ ในห้องทำงานของท่านโดยตรง วิชาที่เรียนก็มีสุนทรียศาสตร์และการวิจารณ์ศิลป์ (ชื่อรายวิชาในขณะนั้น) วิชาทั้งสองนี้นับเป็นวิชาใหม่ที่คนไทยไม่เคยสร้างและทำกันอย่างเป็นระบบ ซึ่งดูเหมือนว่า ไทยเรา ไม่มีวิชาเหล่านี้อยู่ในประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน

กล่าวได้ว่าความรู้ในเรื่องศิลปะแบบใหม่และร่วมสมัยในยุคนี้ จะ ได้จากการเข้าศึกษาศิลปวิจารณ์กับศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี หรือจากบทความที่ท่านเขียนลงในสูจิบัตรการแสดงผลงานแห่งชาติ โดยบทความทางศิลปวิจารณ์ที่โดดเด่นของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เห็นจะ ได้แก่บทวิจารณ์แสดงความคิดเห็นในงานแสดงผลงานแห่งชาติในครั้งแรก ๆ ซึ่งมีคุณค่ามาก โดยบทวิจารณ์ดังกล่าวเป็นการให้การศึกษาและสร้างเจตคติที่ดีทางศิลปะในเชิงเสนอแนะ เพื่อเผยแพร่ความรู้ไปสู่ประชาชน มากกว่าเป็นการวิจารณ์เชิงตัดสิน เป็นการกระตุ้นปลุกเร้าความสนใจและการวิพากษ์ศิลปะซึ่งเป็นไปในลักษณะสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ทุกฝ่าย (คำรง วงศ์อุปราช, 2531 : สุชาติ เถาทอง, 2537)

กล่าวสรุปได้ว่า ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้บุกเบิกการเรียนการสอนศิลปวิจารณ์กันในสถาบันการศึกษาของไทย อย่างไรก็ตามหลังจากอนิจกรรมของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ในปี พ.ศ. 2505 การเรียนการสอนศิลปวิจารณ์ก็ยังไม่มีความเคลื่อนไหวอย่างเด่นชัด จนถึงปี 2514 คณะจิตรกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรครั้ง

สำคัญ โดยมีการปรับปรุงแผนการเรียนการสอนใหม่ เป็นก้าวสำคัญของคณะกรรมการที่เคยศึกษาแนวทางหลักวิชาแบบยุโรป เปลี่ยนไปเป็นศึกษาแนวทางสหรัฐอเมริกาเพิ่มมากขึ้น ในช่วงนี้บทบาทของการแสดงความคิดเห็นและการวิจารณ์ศิลปะ ได้เข้ามาสอดแทรกในการเรียนและการปฏิบัติงานทางศิลปะของนักศึกษาในแต่ละระดับชั้นอย่างเป็นระบบเป็นวิชาการเพิ่มมากขึ้น (กัจจกร สุนพงษ์ศรี, 2537 สุชาติ เถาทอง, 2537)

ปัจจุบันสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่เปิดสอนทางด้านศิลปะ ทั้งระดับอนุปริญาและระดับปริญญา ต่างก็ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ทางด้านศิลปะวิจารณ์ควบคู่ไปกับการเรียนรู้ทางการปฏิบัติการสร้างสรรค ทั้งนี้นอกจากเป็นการพัฒนาศักยภาพของความรู้สึกริชาศิลป์ด้านสติปัญญาแล้ว ยังปลูกฝังให้ผู้เรียนได้รู้จักวิเคราะห์หาข้อเท็จจริงของความรู้ในระดับทุติยปริญาอีกด้วย (สุชาติ สุทธิ, 2536)

2. หลักพื้นฐานและวิธีการสอนศิลปะวิจารณ์

Gagne (1974) กล่าวว่า การสอนเป็นกระบวนการที่แทรกอยู่กับการเรียนรู้ การสอนไม่มีความหมายเหมือนกับการให้การศึกษา แต่เป็นส่วนหนึ่งของการให้การศึกษา การสอนเป็นบทบาทของครูในลักษณะของวิธีการ การสอนจึงเป็นเพียงการแนะนำวิธีการให้แก่ผู้เรียนอย่างมีวิธีการที่เหมาะสม และการเรียนของบุคคลแต่ละบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของการสอนทั้งสิ้น

Bruner (1968) กล่าวว่า หลักพื้นฐานที่เป็นสาระสำคัญของการสอนจะต้องประกอบด้วย

(1) เป็นเรื่องราวของการจัดประสบการณ์และเงื่อนไขที่เหมาะสมให้แก่ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ในการเรียนรู้

(2) มีโครงสร้างที่จัดทำขึ้น โดยเฉพาะ ซึ่งสามารถจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับความแตกต่างระหว่างบุคคล

(3) มีการจัดลำดับเนื้อหาให้แก่ผู้เรียนอย่างเหมาะสมว่าจะเรียนอะไรก่อนหลัง

(4) มีกระบวนการให้แรงจูงใจ และเป็นแรงจูงใจภายในมากกว่าแรงจูงใจภายนอก

Michael (1983) ได้เสนอหลักพื้นฐานของการสอนศิลปะไว้ 5 ประการ ดังนี้

(1) การจูงใจ เป็นขั้นการเตรียมความรู้สึของผู้เรียนให้เกิดความมั่นใจเพราะผู้เรียนมีระดับความสามารถแตกต่างกัน การวาดภาพเป็นการพัฒนาผู้เรียนในลักษณะของการสื่อสารทางการเห็น การกระตุ้นผู้เรียนทางด้านเมโนทัศน์เกี่ยวกับคุณค่าของสี การจัดองค์ประกอบ และสุนทรียภาพ ซึ่งนำไปสู่ความมั่นใจ ความรู้สึกเป็นอิสระในการแสดงออก

(2) ความเข้าใจเกี่ยวกับสื่อศิลปะ เป็นขั้นการเรียนรู้เกี่ยวกับสื่อต่าง ๆ เช่น วัตถุแห้ง วัตถุเปียก วัตถุผสม ซึ่งใช้ในการวาดภาพ เพื่อให้เกิดความรู้สึกจากประสบการณ์ใหม่ ๆ สร้างความมั่นใจให้ตนเอง

(3) ความรู้เกี่ยวกับศิลปะด้านกระบวนการและวิธีการ เป็นขั้นที่เกี่ยวกับรูปลักษณะที่ต้องการแสดงออก การแนะนำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลป์ สื่อและวิธีการจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถจำแนก แยกแยะงานศิลปะ กระบวนการศิลปะที่ผู้อื่นทำมาก่อนได้ การแนะนำให้เห็นความสัมพันธ์ของกระบวนการ จะเป็นเครื่องมือพัฒนาความมั่นใจในการแสดงออก คือ รู้ว่าเขาจะทำงานศิลปะอย่างไร อะไรเป็นจุดหมาย เป็นต้น

(4) ทักษะในการใช้สี เป็นขั้นที่ผู้เรียนจะต้องพัฒนาตนเองในการใช้สีเป็นเครื่องมือช่วยให้ผู้เรียน ได้แสดงออกตามความต้องการ คือ สามารถใช้สีสื่อความหมายได้

(5) การประเมินผลงานที่สร้างขึ้น เป็นขั้นการตรวจสอบผลงานที่ตนเองแสดงออกในด้านต่าง ๆ เช่น ความสมบูรณ์ของเทคนิควิธีการ การแสดงออกที่สมบูรณ์ในด้านความคิด เป็นต้น สิ่งสำคัญที่สุดในขั้นนี้ คือ เป็นจุดที่สามารถเชื่อมโยงสิ่งใหม่กับสิ่งที่เคยรู้มาก่อน

Gray (1960) ได้เสนอหลักพื้นฐานในการสอนศิลปะไว้ 2 ประการ คือ

(1) การจูงใจเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของการสอนศิลปศึกษา หากขาดแรงจูงใจ ย่อมทำให้ผู้เรียนขาดความสนใจ และเป็นเหตุให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ไม่ดีต่อวิชานั้น การจูงใจทำได้ 4 วิธี ได้แก่

(1.1) การสร้างความกระตือรือร้น หมายถึง การสอนที่ผู้สอน สอนให้ผู้เรียนเรียนรู้หัวข้อเรื่อง เทคนิค และกระบวนการอย่างคร่าว ๆ และชี้ให้เห็นสิ่งที่มีผู้สอนต้องการให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติ และปฏิบัติออกมาอย่างดีที่สุด วิธีนี้จะช่วยให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ดีต่อการเรียน

(1.2) การใช้ตัวอย่างของจริง หมายถึง ในการสอนนั้น ผู้สอนควรใช้ตัวอย่างของจริงหลายรูปแบบ เพื่ออธิบายถึงปัญหาเฉพาะบางประการที่ผู้เรียนไม่เข้าใจ เมื่ออธิบายจนผู้เรียนเข้าใจดีแล้ว ผู้สอนควรเก็บของตัวอย่างเพื่อป้องกันการลอกแบบ

(1.3) การให้แนวทางในการทำงาน วิธีแรกเป็นแนวทางในงานช่างที่มีเทคนิคการทำงานเฉพาะ ผู้สอนควรอธิบายทีละขั้นตอนอย่างละเอียด วิธีนี้ควรใช้เมื่อเป็นกระบวนการทำงานและ เทคนิคเฉพาะที่ผู้เรียนเข้าใจได้ยาก วิธีที่สองเป็นแนวคิดที่ว่าทำให้แนวทางแก่ผู้เรียนเท่าที่จำเป็น จะช่วยรับประกันความสำเร็จในการทำงานศิลปะ โดยการให้โครงร่างที่สำคัญของกระบวนการทำงาน หรือประสบการณ์ทางศิลปะ ภายในขอบเขตที่ผู้เรียนจะสามารถกำหนดแนวความคิดที่จะสนองความต้องการของตนเอง

(1.4) การเปิดโอกาสให้ซักถาม หมายถึง ผู้สอนควรให้โอกาสผู้เรียนสำหรับการซักถามก่อนที่ผู้เรียนจะเริ่มทำงานศิลปะ ในการนี้ผู้สอนควรพิจารณาความแตกต่างของผู้เรียนและความต้องการของชั้นเรียนด้วย ถ้าผู้เรียนคนใดมีปัญหาเป็นพิเศษ ผู้สอนควรพูดคุยเป็นการส่วนตัว สำหรับการตอบคำถาม ผู้สอนควรตอบชัดเจน รวดเร็วและจริงจัง ไม่ควรหลีกเลี่ยงการตอบคำถาม

(2) การให้ความช่วยเหลือผู้เรียน ผู้สอนควรวางแผนการทำงานให้ดี วิธีการให้ความช่วยเหลือผู้เรียนทำได้ 3 วิธี ได้แก่

(2.1) การสาธิต ผู้สอนควรให้การสาธิตเมื่อมีเทคนิคการทำงานหรือวัสดุบางอย่างที่ผู้เรียนไม่คุ้นเคย การสาธิตควรใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียน และควรใช้เมื่อไม่สามารถจะใช้วิธีการอื่นได้แล้ว

(2.2) การเข้าไปให้ความช่วยเหลือผู้เรียนโดยตรง หมายถึง การที่ผู้สอนช่วยวาดภาพหรือระบายสีในผลงานของผู้เรียน เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาบางอย่างซึ่งได้แก่การใช้เทคนิคพิเศษ ความเหมือนจริง เป็นต้น แต่วิธีนี้ค่อนข้างจะเป็นอันตราย จึงควรใช้เมื่อจำเป็นจริง ๆ วิธีการให้ความช่วยเหลือผู้เรียนที่ดีที่สุด คือ ผู้สอนควรมีกระดาษวาดภาพของตนเอง เพื่อใช้ร่างภาพหรือแสดงจุดที่ผู้เรียนควรแก้ไข แทนการวาดลงในผลงานของผู้เรียน

(2.3) การให้คำแนะนำหรือการวิจารณ์ ควรใช้เมื่อกระบวนการทำงานของผู้เรียนได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์จนออกมาเป็นผลงานศิลปะ และควรวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมา การวิจารณ์ควรมีทั้งการวิจารณ์โดยผู้สอนต่อผู้เรียน หรือผู้เรียนต่อผู้เรียนเอง

อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้จะเกิดผลดีและมีประสิทธิภาพนั้น ก็ขึ้นอยู่กับวิธีการสอนและเทคนิคการสอนที่ดีของครู นักการศึกษาแต่ละบุคคลสมัยจึงพยายามคิดค้นวิธีการสอนที่ดีที่สุด ที่จะนำมาใช้ในการสอนจึงทำให้เกิดวิธีสอนมากมายหลายวิธีตามทัศนะต่าง ๆ กัน (อุบล ตูจินดา, 2532) ครูจึงมีบทบาทสำคัญ ที่จะต้องหาวิธีการสอนที่มีประสิทธิภาพเพื่อที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และเจริญงอกงาม วิธีสอนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ ยังไม่มีผลการวิจัยใดที่บ่งชี้ว่าวิธีสอนใดดีที่สุด เพราะวิธีสอนในแต่ละวิธีต่างก็มีลักษณะเด่นและข้อจำกัดในตัวเอง ซึ่งผู้สอนจะต้องพิจารณาเลือกและนำมาปรับใช้ผสมผสานให้เหมาะสมกับเนื้อหาสาระ รวมถึงความสนใจของผู้เรียนด้วยแนวคิดเกี่ยวกับการสอนนั้น (วิชัย วงษ์ใหญ่, 2537)

การสอนศิลปะจะมีกระบวนการและแนวปฏิบัติเฉพาะ ในการจัดประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ เปลี่ยนแปลงพัฒนาการด้านต่าง ๆ รายละเอียดของวิธีสอนจึงแตกต่างจากวิชาการศึกษาโดยทั่วไป อย่างไรก็ตามก็ได้มีผู้เสนอทัศนะเกี่ยวกับวิธีการสอนศิลปะในแบบต่าง ๆ เพื่อให้ครูผู้สอนได้นำไปประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสม ดังนี้

นิรมล ทิรณสาร สวัสดิบุตร (2525) ได้เสนอวิธีการสอนศิลปะที่ผู้สอนควรเลือกใช้ให้เหมาะสมกับลักษณะของบทเรียน ผู้เรียน และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ประกอบกัน ไว้ 4 วิธี คือ

(1) วิธีสอนแบบแสดงให้ดูเป็นขั้นตอน (Directed Teaching) เป็นวิธีสอนที่ผู้สอนสาธิตการทำงานให้ผู้เรียนดูทีละขั้นตอน แล้วให้ผู้เรียนปฏิบัติตาม ซึ่งในบางครั้งผู้สอนอาจสาธิตให้จบทุกขั้นตอนก่อนก็ได้ การสอนวิธีนี้เหมาะสำหรับงานศิลปะที่ต้องการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ถึงวิธีและขั้นตอนการทำงาน เพื่อจะให้ผู้เรียนสามารถนำหลักหรือขั้นตอนนั้นไปเป็นแนวทางในการแสดงออก หรือคิดผสมผสานวิธีต่าง ๆ เข้าด้วยกันจนเกิดเป็นผลงานสร้างสรรค์ที่แปลกใหม่ขึ้นมาได้ ข้อควรคำนึงสำหรับวิธีสอนแบบนี้ คือ ผู้สอนควรแนะนำแนวทางหรือขั้นตอนการทำงานเท่านั้น เพราะถ้าผู้สอนเป็นผู้ควบคุมกระบวนการแสดงออกของผู้เรียน จะทำให้งานศิลปะมีคุณค่าเป็นเพียงงานประดิษฐ์หรืองานช่างเท่านั้น

(2) วิธีสอนแบบให้ทำงานอิสระ (Free Expression) เป็นวิธีสอนที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนตัดสินใจทำงานตามความพอใจของตนเอง ซึ่งอาจเป็นไปได้ 4 แบบ คือ แบบที่ 1 ผู้สอนให้ผู้เรียนเลือกสื่อที่จะใช้ในการแสดงออกทางศิลปะ ได้โดยอิสระ และทำงานในลักษณะใด ๆ ก็ได้ตามใจนักเรีน เป็นการให้อิสระอย่างเต็มที่ แบบที่ 2 ผู้สอนกำหนดสื่อ

อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วให้ผู้เรียนใช้สื่อนั้นแสดงความรู้สึกนึกคิดเป็นงานศิลปะได้เอง โดยเฉพาะแบบที่ 3 ผู้สอนกำหนดสื่อให้ เช่นเดียวกับแบบที่ 2 และกำหนดหัวข้อที่จะให้ผู้เรียนแสดงออกทางศิลปะไว้ด้วย แบบที่ 4 ผู้สอนกำหนดสื่อ แล้วกำหนดหัวข้อให้ เช่นเดียวกับแบบที่ 3 แต่หัวข้อที่ครูกำหนดนั้นแคบและเจาะจงมากกว่า แบบนี้เป็นแบบที่ให้อิสระแก่ผู้เรียนน้อยที่สุด

(3) วิธีสอนแบบสัมพันธ์กับวิชา (Corelate Teaching) เป็นการสอนศิลปะให้สัมพันธ์กับวิชาอื่น โดยที่ผู้สอนต้องสำรวจว่า นอกเหนือจากวิชาศิลปศึกษาแล้ว ผู้เรียนได้เรียนรู้อะไรบ้าง แล้วพยายามกำหนดแนวทางการสอนให้สัมพันธ์หรือกลมกลืนกับวิชาอื่น ๆ เพื่อให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้หลาย ๆ อย่าง ในขณะที่เดียวกันความสามารถในการเลือกเนื้อหาเรื่องราวที่น่าสนใจของผู้สอนจะช่วยกระตุ้นให้ผู้เรียนแสดงออกในการทำงานศิลปะได้อย่างดี

(4) วิธีสอนแบบเป็นแกนกลาง (Core Teaching) เป็นการสอนที่ผู้สอนและผู้เรียนร่วมกันกำหนดปัญหาไว้เป็นแกนกลาง แล้วใช้ความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหา นั่นเป็นวิธีสอนแบบธรรมชาติ เน้นการทำงานเป็นกลุ่ม สอนให้ผู้เรียนรู้จักพิจารณาปัญหารอบ ๆ ตัว และสามารถหาวิธีแก้ปัญหาได้

อุบล คุ้มจินดา (2532) ได้เสนอรูปแบบวิธีการสอนศิลปะ ที่เหมาะกับผู้เรียนในแต่ละระดับความรู้และเนื้อหาวิชาไว้ 7 วิธี คือ

(1) วิธีสอนศิลปะแบบบรรยาย หมายถึง การสอนที่มีผู้สอนเป็นศูนย์รวมความสนใจ พูดบอกเล่า หรืออธิบายเนื้อหาเรื่องราวของศิลปะให้ผู้เรียนฟัง โดยผู้สอนเป็นผู้เตรียมการศึกษาค้นคว้า ผู้เรียนเป็นฝ่ายมารับผลการศึกษาค้นคว้านั้น เป็นสื่อทางเดียว คือ จากผู้สอนไปสู่ผู้เรียน โดยผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมน้อยมาก นอกจากนั่งฟัง จด และเตรียมตัวสอบในปัจจุบันวิธีนี้ได้รับการปรับปรุง โดยผู้สอนมีอุปกรณ์ประกอบการบรรยาย ได้แก่ สไลด์ แผ่นใส วิกิตำกัน การสอนศิลปะแบบบรรยายเหมาะสมกับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา และวิชาที่เหมาะสมกับวิธีสอนแบบนี้ ได้แก่ วิชาทัศนศิลป์ วิชาประวัติศาสตร์ศิลป์

(2) วิธีสอนศิลปะแบบสาธิต หมายถึง การสอนศิลปะที่ผู้สอนมีการสาธิตให้ผู้เรียนดู มีการอภิปรายประกอบการซักถามว่าจะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างไร เป็นการช่วยให้ผู้เรียนสามารถปฏิบัติงานที่ตนไม่เคยทำมาก่อนได้ เช่น สาธิตการร่างภาพ สาธิตการผสมสี เป็นต้น ผู้สอนต้องให้ผู้เรียนทดลองปฏิบัติตาม การสอนแบบสาธิตเหมาะกับการสอนในทุกๆ ระดับชั้น

(3) วิธีสอนศิลปะแบบอภิปราย หมายถึง การสอนศิลปะที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนฝึกการฟัง พูด แก้ปัญหา แสดงความคิดเห็นออกมาอย่างชัดเจน เป็นการส่งเสริมประสบการณ์ การสอนศิลปะแบบอภิปราย จึงมีใช้การเน้นที่ข้อคิดเห็น ข้อยุติเท่านั้น แต่คำนึงถึงกระบวนการทั้งหมดของการอภิปรายที่สังคมยอมรับ การสอนศิลปะแบบอภิปรายจึงเหมาะกับการสอนในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา

(4) วิธีสอนศิลปะแบบกำหนดงาน หมายถึง การสอนที่นำมาใช้กับผู้เรียนที่มีความสามารถและทักษะพื้นฐานอย่างพอเพียงแล้ว จึงสมควรมานำมาใช้กับผู้เรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายและอุดมศึกษา เพราะผู้เรียนมีทักษะในการใช้เครื่องมือและวัสดุต่าง ๆ มาแล้ว

(5) วิธีสอนศิลปะแบบปฏิบัติการ หมายถึง การสอนที่ให้ผู้เรียนปฏิบัติงานในห้องทดลองหรือฝึกปฏิบัติในสถานที่จริง เช่น บริษัท โรงงาน วิธีการสอนศิลปะแบบปฏิบัติการ เป็นการฝึกทักษะโดยตรง ทำให้ผู้เรียนได้เห็น เข้าใจ สัมผัส และปฏิบัติได้ ซึ่งเหมาะสมกับการสอนศิลปะในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา

(6) วิธีสอนศิลปะแบบโครงการ หมายถึง การสอนที่ให้ผู้เรียนนำปัญหาตามสภาพความเป็นจริงในชีวิตประจำวันมาเป็นโครงการศิลปะ โดยผู้สอนและผู้เรียนร่วมกันคัดเลือกโครงการที่จะทำ ผู้เรียนเป็นผู้วางโครงการและทำกิจกรรมด้วยตนเอง วิธีสอนศิลปะแบบโครงการเหมาะกับระดับชั้นมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา

(7) วิธีสอนศิลปะโดยการศึกษาออกสถานที่ หมายถึง การสอนที่ผู้สอนนำผู้เรียนไปนอกโรงเรียน เพื่อศึกษาศิลปะในสถานที่ต่าง ๆ เรียกว่า ทัศนศึกษาออกสถานที่ (Field Trip) นับว่าเป็นวิธีสอนที่มีคุณค่ามากอย่างหนึ่งในการเรียนศิลปะ เพราะเป็นการได้รับประสบการณ์ตรง ทำให้ผู้เรียนได้ความรู้และความเพลิดเพลิน

จากทักษะที่เกี่ยวกับวิธีการสอนศิลปะดังที่กล่าวข้างต้น สามารถประมวลสรุปได้ว่า วิธีสอนศิลปะที่นิยมใช้กันอยู่ทั่วไปมีดังนี้ (นิรมล ตีรณสาร สวัสดิบุตร, 2525 : ชลอมพงษ์สามารถ, 2526 : วิรุณ ตั้งเจริญ, 2526)

1. วิธีสอนแบบบรรยาย (lecture) เป็นการสอนที่ครูใช้วิธีบอกเล่า บรรยายให้เห็นทฤษฎีทางศิลปะ ขั้นตอนการทำงานหรือผลงานทางศิลปะ อาจมีตัวอย่างประกอบการบรรยายในจุดต่าง ๆ แต่ไม่มีการลงมือปฏิบัติ วิธีนี้เป็นวิธีการสอนที่มีครูเป็นศูนย์กลาง เหมาะแก่การให้ความรู้ผู้เรียนก่อนการลงมือปฏิบัติกิจกรรม

2. วิธีสอนแบบแบ่งกลุ่มอภิปราย (discussion) เป็นการสอนที่ครูแบ่งกลุ่มผู้เรียน ออกเป็นกลุ่มย่อย เพื่อให้ค้นคว้าข้อมูลตามหัวข้อที่ครูกำหนด กลุ่มจะเป็นผู้นำเสนอผลการค้นคว้า แก่ชั้นเรียน และครูจะเป็นผู้ตรวจสอบข้อมูล ลักษณะการนำเสนอ และสรุปเพื่อให้ชั้นเรียนได้ บรรลุวัตถุประสงค์ที่ครูตั้งไว้ วิธีนี้เป็นการสอนที่มีผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เหมาะแก่การสอนใน ส่วนที่เป็นทฤษฎีและความรู้ทางศิลปะ

3. วิธีสอนแบบสาธิต (demonstration) เป็นการสอนที่ครูแสดงวิธีการปฏิบัติหรือ การทำกิจกรรมทางศิลปะหลาย ๆ วิธี ขณะสาธิตจึงต้องมีการบรรยายประกอบ เพื่อให้ผู้เรียน มีประสบการณ์กว้างและมีทางเลือกที่สามารถนำมาปฏิบัติด้วยตนเองได้ วิธีนี้เหมาะสำหรับการ ให้หลักปฏิบัติกิจกรรมที่มีขั้นตอนค่อนข้างจะซับซ้อน

4. วิธีสอนแบบให้ผู้เรียนทดลอง (experimentation) เพื่อให้ผู้เรียนได้ทดลองหา ประสบการณ์ตรงด้วยตนเองในด้านการใช้เครื่องมือ วัสดุอุปกรณ์ เทคนิค วิธีการ และรูปแบบ ใหม่ ๆ ซึ่งผู้เรียนอาจทดลองทำตามแบบหรือทดลองสร้างสรรค์ผลงานใหม่แปลกใหม่ก็ได้ การสอน วิธีนี้ ควรใช้เมื่อการสาธิตสิ้นสุดลง หรือเมื่อต้องการให้ทำกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์

5. วิธีสอนที่ให้ผู้เรียนแสดงออกได้อย่างอิสระ (free expression) เพื่อให้ผู้เรียน แสดงออกได้อย่างอิสระ ครูจะเป็นผู้เสนอแนะ กระตุ้น และให้กำลังใจ เปิดทางเลือกกว้าง และส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์เพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษางานศิลปะในรูปแบบที่ตนเองสนใจได้ วิธีนี้เหมาะแก่การสอนเมื่อผู้เรียนผ่านขั้นตอนของการเรียนด้วยวิธีบรรยาย อภิปราย สาธิต และทดลองมาแล้ว

6. วิธีการสอนแบบวิเคราะห์และวิจารณ์ผลงานศิลปะ (critic) วิธีนี้นำเสนอหลัก เกณฑ์การวิเคราะห์และวิจารณ์งานศิลปะ ฝึกให้ผู้เรียนมีทักษะในการนำความรู้และหลักการ ทางศิลปะ ไปใช้วิเคราะห์วิจารณ์ และปรับปรุงผลงานของตนเองและผู้อื่นได้ วิธีนี้เหมาะแก่การ สอนในขั้นสุดท้าย เมื่อผู้เรียนได้ปฏิบัติการทางศิลปะเสร็จสิ้นลง

7. วิธีสอนโดยพาผู้เรียนไปศึกษานอกสถานที่ (field trip) เป็นการสอนที่ครูจะ พาผู้เรียนไปมีประสบการณ์ทางศิลปะนอกเขตโรงเรียน เพื่อให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ตรง ซึ่ง จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ที่น่าสนใจและตื่นเต้น วิธีนี้เหมาะแก่ผู้เรียนที่มีความรู้พื้นฐานทาง ศิลปะเพียงพอที่จะรับรู้ และเข้าใจในสิ่งที่พาไปศึกษา

จะเห็นได้ว่าการเรียนการสอนศิลปะมีหลายแบบหลายวิธี การที่จะใช้วิธีสอนวิธีใดนั้น ควรต้องเข้าใจถึงข้อดีและข้อจำกัด เข้าใจหลักการตลอดจนลักษณะ เฉพาะของแต่ละวิธีนั้น ในการเลือกใช้วิธีสอนแต่ละวิธี ควรพิจารณาให้มีความเหมาะสม สอดคล้องกับกิจกรรมและเนื้อหาวิชาแต่ละส่วน ซึ่งเนื้อหาวิชาศิลปะแต่ละกิจกรรม อาจเหมาะสมกับวิธีหรือเทคนิคการสอนที่ต่างแบบกัน ดังนั้นครูผู้สอนจึงต้องพิจารณาเลือก และเตรียมวิธีหรือเทคนิคการสอนให้เหมาะกับกิจกรรมนั้น ๆ

เสริมศรี ไชยพร (2539) กล่าวว่า วิธีการสอนในระดับอุดมศึกษาแบ่งออกได้หลายลักษณะ ดังนี้

(1) แบ่งตามจำนวนผู้เรียน ได้แก่

(1.1) วิธีการสอนกลุ่มใหญ่ (large - group methods) วิธีสอนที่ใช้กับการสอนกลุ่มใหญ่มีมากมาย เช่น การบรรยาย การจัดอภิปรายเป็นคณะ การฉายภาพยนตร์ สไลด์ หรือการจัดทัศนศึกษา เป็นต้น

(1.2) วิธีสอนกลุ่มย่อย (small group method) ได้แก่ การอภิปรายทุกรูปแบบรวมทั้งการอภิปรายซักถาม การสาธิต การแสดงบทบาทสมมุติ การแก้ปัญหา การทำโครงการเฉพาะอย่างและกิจกรรมกลุ่มอื่น ๆ เป็นต้น

(1.3) วิธีสอนเป็นรายบุคคล (Individual learning methods) การสอนเป็นรายบุคคลมีทั้งการสอนตัวต่อตัว โดยมีครูหรือเพื่อนเป็นผู้สอน การให้เรียนด้วยตนเองเป็นรายบุคคลจากสื่อประเภทต่าง ๆ

(2) แบ่งตามจำนวนผู้สอน ได้แก่ การสอนเดี่ยว โดยครูคนเดียว หรือการสอนเป็นคณะ (team teaching) วิธีการสอนเป็นคณะนี้มีหลักการพิเศษในด้านการประสานงาน การจัดและแก้ปัญหาการเรียนการสอนร่วมกัน อันจะทำให้เกิดการพัฒนาการเรียนการสอนที่แปลกใหม่ และเหมาะสมกับลักษณะ สติปัญญาและความต้องการหรือความสนใจของผู้เรียนได้เป็นอย่างดี

(3) แบ่งตามลักษณะเนื้อหาที่จะสอน ได้แก่ การสอนข้อเท็จจริง การสอนให้คิด การสอนทักษะ การสอนเจตคติ ค่านิยมและคุณธรรม การสอนความคิดริเริ่ม เป็นต้น

(3.1) การสอนข้อเท็จจริงและการสอนให้คิด สามารถใช้ได้กับการสอน

ทุกวิธี

(3.2) การสอนทักษะ การสอนให้มีทักษะในการคิด ควรมีปัญหาให้ฝึกคิดเชิงวิเคราะห์ สังเคราะห์หรือประเมิน ส่วนการสอนทักษะปฏิบัตินั้น วิธีการสาธิตอาจต้องมีบทบาทมากเป็นพิเศษ การให้ฝึกปฏิบัติโดยอาจเริ่มด้วยการใช้อุปกรณ์หรือสื่อแสดงขั้นตอนการฝึกปฏิบัติก่อน

(3.3) การสอนเจตคติ ค่านิยมและคุณธรรมมีเทคนิควิธีที่จะใช้ได้มาก เช่น การให้ผู้เรียนฟังการบรรยายที่เร้าใจ การอภิปรายซักถาม การใช้สื่อประทับใจต่าง ๆ เช่น ภาพที่แสดงความแตกต่างระหว่างความสุข - ความทุกข์ ความงาม - ความน่าเกลียด หรือข่าวสะเทือนใจ เป็นต้น การให้ไปทัศนศึกษา การให้วิเคราะห์กรณี (case) การให้แสดงบทบาทสมมติ (role-play) ในกรณีต่าง ๆ และการจำลองสถานการณ์ซึ่งเป็นกรณีที่ซับซ้อน (simulation) สิ่งเหล่านี้จะช่วยสะท้อนให้เห็นความรู้สึก ความเชื่อทั้งของตนเองและผู้อื่น อันเป็นรากฐานที่จะอภิปราย ปลุกฝัง หรือปรับเปลี่ยนเจตคติและค่านิยมของผู้เรียนได้

(3.4) การสอนความคิดริเริ่ม การสอนความคิดริเริ่มสร้างสรรค์นั้นแม้วิธีการหลายอย่าง การให้ตัวอย่างดี ๆ แปรก ๆ การให้งานในลักษณะที่เป็นปลายเปิด เช่น การให้ทำโครงการปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ เอง ก็เป็นวิธีการที่ใช้ได้ดี

(4) แบ่งตามลักษณะการเรียนการสอนหรือวิธีการเรียนรู้อย่างไร เช่น การสอนแบบเสนอความรู้สู่ผู้เรียนหรือแบบถ่ายทอดความรู้ (expository teaching) การสอนแบบให้ผู้เรียนคิดสืบค้นด้วยตนเอง (inquiry teaching)

นอกจากนี้ Brow และ Thronton (1971) ได้จำแนกการสอนในระดับอุดมศึกษาไว้ตามขนาดของกลุ่มผู้เรียนเป็น 4 แบบคือ การสอนกลุ่มใหญ่ การสอนกลุ่มขนาดกลาง การสอนกลุ่มเล็ก และการเรียนโดยอิสระ ซึ่งสามารถจำแนกการสอนแบบต่าง ๆ ตามลักษณะ 2 ประการคือ ขนาดของกลุ่มและชนิดของกิจกรรม หรือวิธีการสอน ซึ่งผู้สอนและผู้เรียนจะมีส่วนร่วมในแผนภูมิดังนี้

ขนาดของกลุ่มและกิจกรรมการสอน

	กลุ่มใหญ่	กลุ่มกลาง	กลุ่มเล็ก	รายบุคคล
ผู้สอน ↑ ผู้ทำ กิจกรรม ↓ ผู้เรียน	บรรยาย	บรรยายและอภิปราย	สัมมนา	
			อภิปราย การระดมสมอง	การเรียนรู้ โดยอิสระ
	50-100	30-50	7-10	

จากแผนภูมิแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างขนาดของกลุ่ม กับชนิดของกิจกรรมซึ่งจะเห็นว่า ถ้าขนาดของผู้เรียนเป็นกลุ่มใหญ่คือมีจำนวนมาก ผู้สอนส่วนใหญ่จะใช้วิธีการบรรยาย บทบาทของผู้สอนจะมีมากกว่าผู้เรียน ตามสัดส่วนของเส้นที่แบ่งไว้ กลุ่มขนาดกลาง การสอนใช้วิธีการบรรยายและอภิปรายสลับกัน เมื่อขนาดของกลุ่มเล็กลง บทบาทของผู้เรียนกับการมีส่วนร่วมจะเพิ่มขึ้น ในขณะที่ผู้เรียนจะมีส่วนร่วมในการอภิปรายมากขึ้น ส่วนในกลุ่มขนาดเล็ก บทบาทของผู้เรียนจะมีมากในการดำเนินกิจกรรม รูปแบบของการสอนทำได้หลายวิธี เช่น การสัมมนา อภิปราย การระดมพลังสมอง เป็นต้น และสุดท้ายการเรียนรู้รายบุคคล ซึ่งผู้เรียนมีอิสระ กิจกรรมการเรียนจะมีความต้องการความสนใจและความสามารถของผู้เรียน ส่วนผู้สอนจะมีกิจกรรมน้อยที่สุด โดยเป็นผู้ชี้แนะและเอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ ให้เป็นไปตามความต้องการของผู้เรียน และจุดประสงค์ของหลักสูตร

3. การวางแผนการสอนศิลปวิจารณ์

การวางแผนการสอนศิลปวิจารณ์ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัย ได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับ ความสำคัญของการวางแผนการสอน ลักษณะของการวางแผนการสอน องค์ประกอบของแผนการสอน การกำหนดจุดประสงค์การเรียนการสอน การกำหนดกิจกรรมการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอนและการประเมินผลการเรียนการสอน

3.1 ความสำคัญของการวางแผนการสอน

การเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษาจะมีประสิทธิภาพที่ดีนั้น จะต้องมีการวางแผนอย่างชัดเจน การวางแผนการสอนหมายถึง พิมพ์เขียว (blue print) ของผู้สอนที่จัดแผนการสอนเป็นหัวเรื่อง รายชั่วโมง รายวัน รายสัปดาห์ แผนการสอนประจำภาคหรือตลอดหลักสูตร ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้เกี่ยวข้องกับการสอนได้พัฒนากันมาตลอดในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป การวางแผนการสอนในวงการเรียนการสอน จึงเป็นการจัดระบบการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพ เป็นไปตามความคาดหวังของหลักสูตร (วิชัย วงษ์ใหญ่, 2537) การวางแผนการสอนเป็นกิจกรรมของการดำเนินการสอน เพราะเป็นการสร้างรายวิชาที่จะสอนว่าประกอบไปด้วยอะไรและทำอะไร หรืออีกนัยหนึ่งคือ เป็นกิจกรรมในการคิดและการกระทำของครู ก่อนที่จะเริ่มดำเนินการสอนให้เกิดประสิทธิภาพ (อุบล ตูจันทา, 2532) ครูควรใช้แผนการสอนให้เป็นเครื่องมือช่วยให้เกิดการคิด หรือเป็นแนวทางในการพิจารณาว่าต้องการให้ผู้เรียนได้ อะไรจากการเรียน แล้วจึงสร้างแผนการสอนใหม่ด้วยตนเองให้เหมาะสมกับสภาพของผู้เรียน (นิรมล ศิรณสาร สวัสดิบุตร, 2525) กล่าวสรุปได้ว่าการวางแผนการสอนจะช่วยให้การสอนของครูเข้าใจง่าย เป็นระเบียบและไม่สับสน ทั้งยังให้ครูได้ทราบว่าผู้เรียนได้เรียนอะไรไปบ้างแล้ว และพร้อมที่จะเรียนอะไรต่อไป ซึ่งเป็นการช่วยให้การสอนมีการสัมพันธ์กัน ทั้งในวิชาเดียวกันและกับวิชาอื่น ๆ

3.2 ลักษณะของการวางแผนการสอน

Gray (1960) กล่าวว่า การวางแผนการสอน มี 2 ลักษณะ ดังนี้

- (1) ผู้สอนเป็นผู้วางแผนการจัดกิจกรรมด้วยตนเอง หมายถึง ผู้สอนมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในการให้ความรู้ในเรื่องของเทคนิควิธีการทำงานในแต่ละกิจกรรมตามลำดับ
- (2) ผู้สอนและผู้เรียนร่วมกันวางแผนจัดประสบการณ์ การที่จะพัฒนาการเรียนการสอนศิลปศึกษาให้ดีขึ้นนั้น ผู้สอนและผู้เรียนควรมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ เพื่อจะช่วยเหลือสนองความพอใจ ความสนใจ และความต้องการของผู้เรียนได้

อุบล ตูจันทา (2532) กล่าวว่า การทำแผนการสอนที่ดี ควรมีทั้งแผนการสอนที่กำหนดในแต่ละภาคเรียนหรือตลอดปี และแผนการสอนรายละเอียดที่ใช้สอนเฉพาะบทเรียน ดังนั้นแผนการสอนจึงมี 2 ลักษณะ คือ

(1) แผนการสอนระยะยาว (Long Plan) ซึ่งเป็นแผนการสอนเฉพาะแต่ละวิชาที่จัดขึ้นในแต่ละภาคเรียนหรือตลอดปี โดยผู้สอนกำหนดล่วงหน้าไว้ว่าจะสอนเรื่องอะไร เมื่อไหร่ ใช้เวลาการสอนนานเท่าไร การทำแผนการสอนระยะยาวนี้ ผู้สอนจำเป็นต้องศึกษาหลักสูตร หรือรวบรวมเนื้อหาต่าง ๆ ประกอบเป็นแผนการสอนขึ้นมา โดยการวางแผนการสอนเป็นตอน ๆ ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ แล้วเรียงลำดับเนื้อหาและกิจกรรมให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การเรียนในแต่ละหัวข้ออย่างแน่นอน ซึ่งจะ เป็นประโยชน์อย่างมากต่อการวางแผนการสอนเฉพาะบทเรียน

(2) แผนการสอนเฉพาะบทเรียน (Lesson Plan) เป็นแผนการสอนที่ใช้ในแต่ละคาบเรียนหรือบทเรียน โดยยึดแผนการสอนระยะยาวเป็นแนวปฏิบัติ

นอกจากนี้ อุบล ตูจินดา ได้กล่าวถึงการวางแผนการสอนศิลปะ ควรพิจารณาความสำคัญในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- (1) ต้องมีจุดมุ่งหมายของแต่ละบทเรียน เพื่อเป็นแนวทางในการประเมินผลการเรียนการสอน
- (2) คำนึงถึงธรรมชาติ ความต้องการ ความสนใจของผู้เรียน และระยะเวลาของการเรียนแต่ละครั้ง
- (3) มีกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างประสบการณ์ของผู้เรียน อันเป็นหนทางนำไปสู่การสรุปเป็นความคิดรวบยอด
- (4) เลือกวิธีการสอนแบบต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสมกับบทเรียนและวัยของผู้เรียน
- (5) คำนึงถึงแหล่งทรัพยากร เพื่อความสะดวกในการจัดหาวัสดุประกอบการเรียน และจัดวิทยากรให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นของสถานที่เรียน

สงบ ลักษณะ (2534) กล่าวว่า ลักษณะของการวางแผนการสอน ควรประกอบไปด้วยจุดประสงค์การเรียนรู้อันชัดเจนครบถ้วนทั้งเชิงความรู้ ความคิด กระบวนการปฏิบัติและความรู้สึก ต่อมาคือมีการจัดกิจกรรมกระบวนการสอนตามจุดประสงค์ และจบลงด้วยการวัดผลและประเมินผลตามจุดประสงค์การเรียนรู้

นอกจากนี้ ไตรรงค์ เจนการ (2536) กล่าวว่า การวางแผนการสอน ครูต้องมองเห็นภาพของผลผลิตโดยการกำหนดการเรียนรู้ ที่ต้องการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้

ภายหลังจากที่ได้ทำกิจกรรมการเรียนแล้ว ดึงเน้นการเขียนจุดประสงค์จึงต้องเขียนให้มองเห็นภาพอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังต้องคิด ค้นคว้าในด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้คือ

(1) เนื้อหาที่จะสอน ครูจะต้องรู้สึกซึ่งในเนื้อหา มองเห็นกระบวนการเฉพาะของวิชา เช่น กระบวนการเรียนรู้วิชาศิลปะ กระบวนการเรียนรู้ของวิทยาศาสตร์ เป็นต้น

(2) จิตวิทยาการเรียนรู้อ ครูต้องเข้าใจและนำมาใช้ให้เหมาะกับวัยของผู้เรียน เข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล และมีเทคนิคการสอนที่หลากหลาย

(3) การจัดกิจกรรมการสอน ให้ยึดหลักที่ว่า ให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติให้มากที่สุด มิใช่ผู้สอนลงมือปฏิบัติเสียเอง โดยกิจกรรมนั้นสามารถกำหนดทางเลือกได้มาก และผู้เรียนสามารถกำหนดขั้นตอนการปฏิบัติขึ้นมาเอง

3.3 องค์ประกอบของแผนการสอน

เสริมศรี ไชยสร (2539) กล่าวว่า องค์ประกอบของแผนการสอนโดยทั่ว ๆ ไป จะมีสาระสำคัญดังนี้

(1) จุดประสงค์การเรียนรู้อ ซึ่งอาจเขียนเป็นจุดประสงค์เฉพาะเจาะจง (จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม) ระบุพฤติกรรมของผู้เรียนที่ต้องการให้เกิดขึ้น ไว้อย่างชัดเจน หรืออาจเขียนไว้ทั้งจุดประสงค์และจุดประสงค์เฉพาะประกอบกันก็ได้

(2) เนื้อหา นิยมเขียนสรุปสาระสำคัญของเนื้อหาไว้ในแผนการสอน หรืออาจจัดทำเป็นหัวข้อใหญ่ หัวข้อย่อยไว้ก็ได้

(3) กิจกรรมการเรียนการสอน ระบุวิธีการสอน หรือกิจกรรมที่จะใช้สอนตั้งแต่ นำเข้าสู่บทเรียน ขึ้นมาเข้าสู่บทเรียน เป็นการหากลวิธีต่าง ๆ เพื่อเร้าใจให้ผู้เรียนสนใจ เรื่องที่กำลังจะสอน ขึ้นกิจกรรมหลักโดยทั่วไปเรียกว่า ขึ้นสอน และขึ้นสรุปบทเรียน โดยครูอาจคิดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้กระทำ เพื่อเป็นการสรุปความรู้หรือแสดงความสามารถในการประยุกต์ความรู้นั้น

(4) สื่อประกอบการสอน (หรือแหล่งวิทยาการ) เป็นการสรุปว่าในการสอนเรื่องนั้น จะมีการใช้สื่อ วัสดุ เอกสาร อุปกรณ์ บุคลากร และสถานที่อะไรบ้าง เพื่อสะดวกในการตรวจสอบความพร้อมก่อนสอน

(5) การประเมินผล ระบุลักษณะหรือวิธีการรวมทั้งเครื่องมือการประเมินผลที่จะใช้ประเมินความรู้ทักษะ หรือเจตคติของผู้เรียนในเรื่องที่สอน

Chapman (1978) กล่าวว่า แผนการสอน (Lesson Plan) เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบความคิด ช่วยให้ผู้สอนเกิดความรู้สึกที่ดียิ่งขึ้นเมื่อได้มีการเตรียมการสอน เพราะว่าแผนการสอนเป็นการระบุนายการทางความคิด (Mental Rehearsal) ประเภทหนึ่งสำหรับการปฏิบัติการในชั้นเรียน รายละเอียดในแผนไม่สำคัญไปกว่าสิ่งซึ่งผู้สอนมีความรู้สึกว่าจะจำเป็นต้องเตรียมตัวอย่างเพียงพอ ดังนั้น องค์ประกอบของแผนการสอนศิลปะที่สำคัญซึ่งผู้สอนควรคำนึงถึง จึงควรประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

(1) จุดมุ่งหมาย (Goals) เป็นตัวบ่งชี้ว่า ผู้สอนต้องการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้อะไร โดยทั่วไปพิจารณาจากจุดมุ่งหมายเฉพาะที่กำหนดไว้ในหลักสูตร

(2) วิธีการเรียนการสอน (Approches to Study) จุดมุ่งหมายจะบรรลุผลได้ก็ด้วยวิธีการเรียนการสอนซึ่งมีอยู่หลายวิธี ควรจะพิจารณาถึงวิธีการสอนที่ตรงกับความคิดรวบยอดของผู้สอนและเหมาะสมกับผู้เรียน ในเวลาเดียวกัน ก็ควรจะเป็นการขยายความรู้ของผู้เรียนในโลกแห่งศิลปะ และบทบาทของศิลปะต่อชีวิตประจำวันของผู้คน

(3) ความเป็นไปได้ของเนื้อหา (Content Possibilities) เนื้อหาการสอนวิชาศิลปะนั้น ไม่ได้ยึดตายตัวแต่เฉพาะในเรื่องของความเป็นจริงและทักษะ แต่มีลักษณะยืดหยุ่น ซึ่งผู้สอนอาจเลือกการเริ่มต้นเนื้อหาการสอนด้วยเรื่องเกี่ยวกับประสบการณ์และความเข้าใจถึงความสำคัญของศิลปะ ความเป็นไปได้ของเนื้อหาเป็นการแจกแจงถึงประเภทของคุณลักษณะวัตถุ จินตภาพ หรือแนวคิด ที่สามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือช่วยการเรียนการสอน และยังเป็นหลักฐานที่ดี มีรายละเอียด รู้ว่าควรกำหนดวิธีการและข้อควรคิดเกี่ยวกับแหล่งวิทยาการสอนที่ผู้สอนต้องการ

(4) กิจกรรมการสอนและแหล่งวิทยาการ (Teaching Activities and Resources) ภาพอะไรก็ตามที่มองผ่านหน้าต่างห้องเรียน ไปจนถึงสื่อทางศิลปะแบบธรรมดา และสื่อทัศนูปกรณ์ รายละเอียดของแผนการสอนส่วนนี้ควรจะเป็นการอธิบายถึงสาระสำคัญของกิจกรรมที่จะสอน เช่น การสาธิตการนำเสนออย่างสั้น ๆ การใช้คำถามคำตอบและการแนะนำ

(5) กิจกรรมของผู้เรียนและแหล่งวิทยาการ (Student Activities and Resources) บางครั้งผู้สอนและผู้เรียนก็อาจต้องใช้แหล่งวิทยาการเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ผู้เรียนมักจะเรียกร้องที่จะใช้แหล่งวิทยาการต่าง ๆ มากกว่าที่ผู้สอนใช้ช่วยในการสอน การบรรยายถึงกิจกรรมของผู้เรียนจึงควรให้มีรายละเอียดที่แตกต่างจากกิจกรรมของผู้สอน

(6) ผลผลิตที่ต้องการ (Desirable Outcome) ถ้าได้วางแผนการสอนไว้ อย่างชัดเจนเป็นไปตามขั้นตอนแล้ว ผู้สอนอาจคาดหวังจะได้ผลผลิตมากกว่าที่ตั้งไว้ในจุดมุ่งหมาย เล็กน้อย และจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการที่จะเขียนถึงผลผลิตอื่น ๆ ไว้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นสิ่งที่ผู้สอนพยายามแก้ปัญหาในชั้นเรียน เช่น การเพิ่มความเชื่อมั่นให้กับตัวผู้เรียน ความตั้งใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการทำความสะอาด

นอกจากนี้ Gray (1960) กล่าวว่า โดยทั่วไปองค์ประกอบการจัดทำแผน การสอนเฉพาะบทเรียนของสถาบันที่สอนศิลปะ จะประกอบด้วย

(1) ถ้อยแถลงที่เกี่ยวกับประสบการณ์ศิลปะ (Statement of the Art Experience) เป็นส่วนแรกของแผนการสอนเฉพาะบทเรียน ซึ่งเป็นข้อความที่ระบุถึงสิ่งที่ ต้องการให้บรรลุผลสำเร็จของบทเรียน ข้อความอันนี้ควรชี้เข้าไปในทางที่ดีและเข้าใจได้ง่าย เช่น ผลิตโมบายโดยใช้กระดาษพอยด์ และที่แขวนลือ

(2) จุดประสงค์ (Aims) เป็นจุดประสงค์ระยะยาวหรือจุดประสงค์รายวิชา เช่น การปั้นดินน้ำมันในโรงเรียนประถมจะพัฒนาการทำงานของกลุ่มเนื้อ

(3) วัตถุประสงค์ (Objectives) เป็นเป้าหมายโดยตรงที่ผู้เรียนจะบรรลุ หรือได้รับภายในระยะเวลาของการเรียนการสอนแต่ละบทเรียน เช่น ผู้เรียนสามารถใช้ ปากกาเขียนตัวอักษรได้

(4) วัสดุอุปกรณ์ (Materials) เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้สอนที่จะต้องรู้ว่าในการ สอนจะต้องใช้อุปกรณ์หรือเครื่องมืออะไรที่จะทำให้งิจกรรมนั้นบรรลุผลสำเร็จ

(5) การดำเนินการ (Procedure) เป็นสิ่งที่ผู้สอนต้องปฏิบัติจริงในขณะทำ การสอน และสิ่งที่ผู้เรียนควรปฏิบัติเพื่อช่วยให้กิจกรรมศิลปะนั้นประสบความสำเร็จ การ ดำเนินการแบ่งออกได้เป็น 2 ขั้นตอน ขั้นแรกเป็นสิ่งที่ผู้สอนปฏิบัติ กล่าวคือ ผู้สอนจะต้องจูงใจ ผู้เรียนเข้าสู่กิจกรรม เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดความสนใจที่จะปฏิบัติกิจกรรม ผู้สอนควรอธิบาย ถึงความสำคัญของกิจกรรม และควรมีผลงานที่สำเร็จแล้วให้ผู้เรียนดู เป็นต้น ขั้นที่สองเป็น การแนะนำขั้นตอนการปฏิบัติกิจกรรมเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จ อาทิเช่น ผู้เรียนควรวางแผนการ ทำงานด้วยการสเก็ตซ์ผลงานลงบนกระดาษร่างภาพ และควรรวบรวมวัสดุอุปกรณ์ที่จะต้องใช้ จากนั้นก็ถ่ายทอดผลงานสเก็ตซ์เป็นผลงานจริง ซึ่งผู้เรียนควรปฏิบัติตามลำดับขั้นตอน

(6) การประเมินผล (Evaluation) มี 2 ลักษณะ คือ

(6.1) การประเมินผลผู้เรียน เป็นการประเมินว่าผู้เรียนบรรลุจุดประสงค์ที่กำหนดไว้มากน้อยเพียงใด

(6.2) การประเมินผลผู้สอน เป็นการประเมินเทคนิคการสอนและกลไกการเรียนรู้ว่ามีความสัมพันธ์กันหรือไม่ เพื่อที่จะได้นำมากำหนดแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้สำเร็จผลในคราวต่อไป

(7) ผลที่ได้รับ (Out Come) นอกเหนือจากผลงานศิลปะแล้ว ผู้สอนต้องกำหนดสิ่งที่เรียนรู้และเทคนิคที่ได้มา และสำรวจ ตรวจสอบวัสดุอุปกรณ์ที่เป็นผลต่อความคิดสร้างสรรค์ของผู้เรียน อย่างไรก็ตาม ผลที่ได้รับนี้ไม่ใช่จุดประสงค์หรือวัตถุประสงค์ที่ระบุไว้ในตอนต้น แต่เป็นสิ่งที่ผู้สอนจะนำมาปรับปรุงให้ดีขึ้นต่อสภาพการณ์การเรียนรู้อีก

(8) แหล่งข้อมูลและแหล่งที่มา (Sources and Resources) ผู้สอนควรจะระบุดังแหล่งวัสดุอุปกรณ์ที่เป็นไปได้ทั้งหมด เช่น รายชื่อ หนังสือ ภาพ สไลด์ ภาพยนตร์ และเทป ฯลฯ ซึ่งจะช่วยแก้ปัญหาในหลาย ๆ แบบ และเป็นการให้ข้อมูลที่สัมพันธ์กับบทเรียน โดยนำมารวมไว้ในส่วนนี้

3.4 การกำหนดจุดประสงค์การเรียนการสอน

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2537) กล่าวว่า จุดประสงค์การเรียนการสอนคือ ความคาดหวังของการจัดกระบวนการเรียนการสอน ที่ต้องการพัฒนาผู้เรียน ให้เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ดังนั้นจุดประสงค์การเรียนจึงมีความชัดเจนกว่าจุดประสงค์ของหลักสูตรและในรายวิชา โดยจุดประสงค์จะระบุว่าจะให้ผู้เรียนได้บรรลุถึงพฤติกรรมการเรียนรู้ในระดับใด เพื่อที่จะสามารถทำการประเมิน ตรวจสอบได้ว่า กระบวนการจัดการเรียนการสอนนั้นเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่

สุทิน บุญวงศ์ (2535) กล่าวว่า จุดประสงค์การเรียนการสอน คือ ข้อความที่ระบุคุณลักษณะการเรียนรู้และความสามารถที่ครูต้องการให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน หลังจากนี้นักเรียนได้ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนในบทหนึ่ง ๆ แล้ว นอกจากนี้ จุดประสงค์ยังเป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการประเมินผลอีกด้วย

Silverman (1972) ได้แบ่งจุดประสงค์การเรียนรู้ออกเป็น 3 ลักษณะด้วยกันคือ

(1) จุดประสงค์ทั่วไป (General Objective) มีเป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาทั่ว ๆ ไป มีความหมายกว้าง

(2) จุดประสงค์เฉพาะ (Specific Objective) คือ เป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นแนวทางในการสอน บทเรียนที่มีลักษณะเฉพาะ เป็นการบอกถึงการนำไปสู่การบรรลุจุดประสงค์ทั่วไปในท้ายที่สุด หรือบอกถึงผลที่คาดหวังจากการสอนเนื้อหาวิชา หรือบทเรียนที่มีลักษณะเฉพาะ

(3) จุดประสงค์การสอน (Instructional Objective) เป็นจุดประสงค์เฉพาะที่บรรยายถึงผลที่ต้องการจากการสอน เกณฑ์การจัดการปฏิบัติ ระดับของผลที่ยอมรับ จะถูกรวบรวมไว้ในจุดประสงค์การสอน โดยการอธิบายถึงตัวผู้เรียนว่าจะต้องปฏิบัติได้ดีเพียงใด จึงจะได้รับการยอมรับ

นอกจากนี้การเขียนจุดประสงค์ของการเรียนการสอนจะต้องระบุพฤติกรรมว่า ผู้เรียนจะสามารถแสดงพฤติกรรมอะไรบ้าง จึงเป็นที่ยอมรับว่าได้เรียนรู้ตามที่ต้องการ การระบุถึงสถานการณ์ เงื่อนไขหรือสิ่งแวดล้อมที่จะให้ผู้เรียนแสดงพฤติกรรมนั้น ๆ และประการสุดท้ายคือ การระบุบรรทัดฐานของพฤติกรรม หรือเกณฑ์ที่จะยอมรับว่าใช้ได้ โดยระบุว่า ผู้เรียนจะสามารถทำได้แค่ไหนจึงจะเป็นที่ยอมรับ (วิรัช วงษ์ใหญ่, 2537)

จุดประสงค์ทางการเรียน แบ่งตามลักษณะการเรียนรู้ได้เป็น 3 ด้าน ดังนี้ (สุพิน บุญชูวงศ์, 2536)

- (1) พุทธิพิสัย (Cognitive Domain)
- (2) จิตพิสัย (Affective Domain)
- (3) ทักษะพิสัย (Psychomotor Domain)

พุทธิพิสัย เป็นจุดประสงค์ที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ด้านปัญญา คือ ความรู้ความเข้าใจ การใช้ความคิด แบ่งเป็น 6 ระดับ คือ

- (1) ความรู้ หมายถึง ความสามารถในการจำเนื้อหาความรู้
- (2) ความเข้าใจ หมายถึง การเข้าใจความหมายของเนื้อหาสาระ

(3) การนำไปใช้ หมายถึง การนำเอาเนื้อหาสาระ หลักการ ความคิดรวบยอดไปใช้ในสถานการณ์ใหม่ได้

(4) การวิเคราะห์ หมายถึง ความสามารถในการแยกเนื้อหาให้เป็นส่วนย่อย ซึ่งเรียนจะวิเคราะห์ได้เมื่อได้เรียนเนื้อหาสาระแล้ว

(5) การสังเคราะห์ หมายถึง ความสามารถที่จะนำองค์ประกอบหรือส่วนย่อย ๆ เข้ามารวมกัน เพื่อให้เป็นภาพที่สมบูรณ์ เกิดความกระจ่างในสิ่งเหล่านั้น

(6) การประเมินค่า หมายถึง การพิจารณาตัดสินคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ

จิตพิสัย เป็นจุดประสงค์ที่เกี่ยวกับความรู้สึกด้านจิตใจ ซึ่งรวมถึงความสนใจ อารมณ์ เจตคติ ค่านิยมและคุณธรรม มีลำดับขั้นดังนี้

(1) การรับ คือ การที่นักเรียนรับประสบการณ์จากสิ่งแวดล้อม

(2) การตอบสนอง คือ มีปฏิกิริยาโต้ตอบกับสิ่งแวดล้อมที่รับมาด้วยความเต็มใจ

(3) การเห็นคุณค่า คือ การชื่นชมค่านิยมและปฏิบัติตามค่านิยมนั้น

(4) การจัดรวบรวม เป็นการคิดพิจารณา และรวบรวมค่านิยมให้เป็นระบบ

(5) การพิจารณาคุณลักษณะจากค่านิยม เป็นความประพฤติ คุณสมบัติ และคุณลักษณะของแต่ละบุคคลที่เป็นผลของความรู้สึก ความคิด และการสร้างค่านิยม

ทักษะพิสัย เป็นจุดประสงค์ที่เกี่ยวกับทักษะการเคลื่อนไหว และใช้อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย มีลำดับการพัฒนาดังนี้

(1) การเลียนแบบ เป็นการทำตามตัวอย่างที่ครูให้

(2) การทำตามคำบอก เป็นการทำตามคำสั่งครูโดยไม่มีตัวอย่างให้

(3) การทำอย่างถูกต้องและเหมาะสม เป็นการทำได้โดยอาศัยความรู้ที่เคยทำมาก่อนแล้วเพิ่มเติม ตามที่เห็นสมควร เช่น นักเรียนสามารถถอดแบบภาพได้

(4) การทำได้ถูกต้องหลายรูปแบบ เป็นการทำในเรื่องคล้าย ๆ กัน และแยกรูปแบบได้ถูกต้อง เช่น นักเรียนสามารถวาดภาพสิ่งมีชีวิตได้หลายประเภท

(5) การทำได้อย่างเป็นธรรมชาติเป็นการทำที่เกิดจากความรู้ความชำนาญและเสร็จได้ในเวลาอย่างรวดเร็ว เช่น สามารถวาดรูปได้ถูกวิธีและรวดเร็ว

นอกจากนี้ ไททอร์ย์ ลินลาร์ตัน (2524) เสนอว่า การกำหนดจุดประสงค์ที่ดี ควรให้ครอบคลุมทั้งความรู้ ความคิด เจตคติ/ค่านิยม และทักษะต่าง ๆ คือ

(1) ความรู้/ความคิด (Cognitive Domain) จุดมุ่งหมายในขอบเขตนี้ก็คือ กำหนดว่าผู้เรียนจะเรียนอะไร มากน้อยเพียงใด ควรจะเข้าใจอะไรมากน้อยเพียงใด ควรวิเคราะห์ ประเมินหรือประยุกต์อะไรมากน้อยเพียงใด ความรู้ ความคิดในระดับนี้ ควรลึกซึ้งกว้างขวาง บทบาทของเนื้อหาที่มีความสำคัญมากเพราะเนื้อหาอะไร จุดมุ่งหมายก็ควรครอบคลุมถึง บทบาททางสติปัญญาที่มีความสำคัญมาก จุดมุ่งหมายข้อนี้เน้นที่ความสัมพันธ์ ของความรู้กับสติปัญญาโดยตรง

(2) เจตคติ/ค่านิยม (Affective Domain) เจตคติหรือค่านิยมนี้เกี่ยวข้องกับตรงกับจิตใจ ความรู้สึก ความเชื่อในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยทั่วไปแยกเป็น 2 ลักษณะ คือ เจตคติและค่านิยมในทางวิชาชีพ โดยให้ผู้เรียนมีความพอใจ มีความรัก และความผูกพันในสาขาวิชาชีพ ที่ตนเรียน ในขณะที่เดิวก่อนเจตคติ ค่านิยมนี้ ยังรวมถึงการเป็นคนดีในสังคม เช่น การมีความเสียสละ มีความซื่อสัตย์ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ทักษะเหล่านี้เป็นสิ่งที่สถาบันการศึกษาควรปลูกฝัง เพราะเป็นพื้นฐานของการเป็นคนดีในสังคม

(3) ทักษะ (Psychomotor Domain) ทักษะหรือความชำนาญนี้ เป็นสิ่งสำคัญมาก โดยเฉพาะทางด้านวิชาชีพ เพราะทางด้านวิชาชีพนั้น ในแต่ละหลักสูตรแต่ละสาขา ต้องการให้ผู้เรียนสามารถฝึกได้ ทำได้และทำได้อย่างมีความชำนาญเพียงพอ ทักษะอื่น ๆ เช่น การสนทนา การอภิปราย การประชุม สัมมนา ก็ถือได้ว่าเป็นทักษะอย่างหนึ่งในแต่ละวิชา ผู้สอนควรคำนึงว่าต้องการจะให้ผู้เรียน มีความชำนาญในด้านใดบ้าง แล้วจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกัน

นอกจากนี้ สุทิน บุญชูวงศ์ (2535) กล่าวว่า การนำจุดประสงค์การสอนไปปฏิบัติ นั้นควรจะต้องประกอบด้วยรายละเอียดดังนี้

(1) กำหนดวิธีสอน เมื่อครูกำหนดจุดประสงค์การสอนแล้ว ครูจะต้องหาวิธีการเรียนการสอนที่เห็นว่าสามารถทำให้นักเรียนบรรลุตามจุดประสงค์ได้ บางครั้งจุดประสงค์อย่างหนึ่ง อาจจะบรรลุด้วยวิธีสอนอย่างหนึ่ง หรือต้องอาศัยกลวิธีสอนหลาย ๆ อย่างก็มี ข้อที่ครูควรคำนึงอยู่เสมอคือ ไม่มีวิธีสอนวิธีใดที่ดีที่สุด

(2) กำหนดสื่อการสอน จากจุดประสงค์การสอนจะกำหนดวิธีสอนแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ กำหนดสื่อที่จะใช้สอน การกำหนดสื่อการสอนนั้นควรคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

(2.1) วิธีการสอนที่ใช้สื่อการสอนและวิธีสอนที่สอดคล้องกันและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สื่อการสอนที่ดีควรเป็นสิ่งที่สามารถทำให้วิธีสอนที่ครูใช้ดำเนินไปสู่จุดประสงค์ที่กำหนดไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

(2.2) ความพร้อมของสถานศึกษา สื่อการสอนที่จะกำหนดขึ้นใช้ ครูควรพิจารณาให้เหมาะสมกับสภาพของห้องเรียนและสถานศึกษา

(2.3) ความพร้อมของผู้เรียน สิ่งที่ครูกำหนดควรพิจารณาให้เหมาะสมกับพื้นฐานความรู้ของนักเรียน

(2.4) ความพร้อมของครู สื่อที่จะนำมาใช้สอนนั้นครูควรมีความรู้ความสามารถและความถนัดที่จะใช้สื่อการเรียนเป็นอย่างดี ฉะนั้นก่อนที่ครูจะใช้สื่อการสอนชนิดใด ครูควรจะได้ทำความรู้จักสื่อการสอนนั้น ๆ เสียก่อน ทั้งนี้เพื่อจะทำให้การใช้สื่อการสอนมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

(3) กำหนดขั้นตอนการสอน เป็นขั้นที่ครูควรพิจารณาให้รอบคอบว่าการสอนนั้นควรจะเริ่มตอนใดก่อน และจะสอนอย่างไรจึงจะทำให้นักเรียนสามารถเข้าใจ และติดตามการสอนได้ครบถ้วน และเกิดพฤติกรรมตามที่ต้องการ ได้

(4) กำหนดแนวประเมินผล จุดประสงค์การสอนจะกำหนดการประเมินออกมาเป็นเชิงพฤติกรรมอย่างชัดเจน ในการประเมินผลครูควรปฏิบัติ คือ ครูควรจะใช้วิธีการประเมินผลหลาย ๆ ทาง เช่น ใช้แบบสอบถาม การสังเกต การทดสอบ หรือ พิจารณาจากผลงานที่ได้จากการเรียน

ดังนั้นกล่าวสรุปได้ว่าจุดประสงค์การเรียนการสอนเปรียบเสมือนหลักชัยที่ผู้เรียนจะต้องเดิน ไปถึงจุดนั้น และขณะเดียวกันก็จะเป็นเครื่องกำหนดทิศทางในการสอนของครูว่าจะสอนให้นักเรียนบรรลุผลในด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย ฉะนั้นการกำหนดจุดประสงค์การเรียนการสอนหากได้เขียนออกมาในลักษณะจุดประสงค์เชิงพฤติกรรมแล้ว จะทำให้การเรียนการสอนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ องค์ประกอบของจุดประสงค์เชิงพฤติกรรมมี 3 ส่วน คือ สถานการณ์ที่ครูตั้งขึ้น พฤติกรรมของผู้เรียน และเกณฑ์ เมื่อครูกำหนดจุดประสงค์เชิงพฤติกรรมในการสอนครูจะต้องเข้าใจหลักการสอนให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจ เกิดทักษะ และสอนให้เกิดเจตคติ โดยครูผู้สอนจะต้องคำนึงถึงขั้นตอนการสอนอย่างละเอียด

3.5 กิจกรรมการเรียนการสอน

การกำหนดกิจกรรมการเรียนการสอนศิลปะวิจารณ์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษา และรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับกิจกรรมการเรียนการสอนในด้าน ความหมายของกิจกรรมการเรียนการสอน ความสำคัญของกิจกรรมการเรียนการสอน ประเภทของกิจกรรมการเรียนการสอน และขั้นตอนในการเลือกกิจกรรมการเรียนการสอน ดังนี้

3.5.1 ความหมายของกิจกรรมการเรียนการสอน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปีพุทธศักราช 2525 ได้ให้ความหมายของ "กิจกรรม" ว่า "การที่นักเรียนปฏิบัติกรอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อการเรียนรู้ นั่นก็คือกิจกรรมซึ่งมีความสำคัญในการช่วยให้เกิดการเรียนรู้

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษา (2521) ได้ให้ความหมายของกิจกรรมการเรียน ว่า การดำเนินการต่าง ๆ ในโรงเรียน ทั้งโดยครูและนักเรียน เช่น การสอนให้นักเรียน ค้นคว้าอภิปราย การบรรยาย การอบรม การสาธิต การปฏิบัติงาน การจัดนิทรรศการ และ การศึกษานอกสถานที่ ฯลฯ

สุทิน บุญจวงษ์ (2538) กล่าวว่า กิจกรรมการเรียน หมายถึง กิจกรรมที่ นักเรียนเข้า ไปมีส่วนร่วม และทำให้นักเรียนได้บรรลุตามจุดหมายที่ต้องการ กิจกรรมการเรียน เป็นการออกแบบในการจัดประสบการณ์ เพื่อให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนและมีความเข้าใจ ต่อการเรียนในเรื่องนั้น ๆ นั้นเอง

3.5.2 ความสำคัญของกิจกรรมการเรียนการสอน

กิจกรรมการเรียนการสอน ถือว่าเป็นหัวใจของการศึกษาเพราะ กิจกรรมการเรียนการสอนเป็นวิถีทางที่นำผู้เรียนไปสู่จุดประสงค์ของการเรียน กิจกรรมการเรียนการสอนที่จัดให้ผู้เรียนมีอยู่มากมายหลายชนิด ครูควรให้ความสำคัญและทราบแนวทาง ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้ได้ประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนให้ได้มากที่สุด กิจกรรมนับเป็นสิ่งสำคัญสำหรับศิลปะ เพราะการได้ปฏิบัติกิจกรรมศิลปะโดยตรง จะช่วยให้ ได้ทดลองใช้วัสดุอุปกรณ์ รู้วิธีการทำงาน กระบวนการการทำงานศิลปะและการเรียนรู้การ

ทำงานร่วมกัน กิจกรรมการเรียนการสอนศิลปะ และแหล่งวิทยาการนั้น มีขอบข่ายตั้งแต่สิ่งต่าง ๆ ที่เห็นภายนอกห้องเรียน ไปจนถึงสื่อทางศิลปะแบบธรรมชาติ และสื่อทัศนูปกรณ์ (Chapman, 1978)

วาริ ธีระจิตร (2530) ได้กล่าวถึงความสำคัญของกิจกรรมการเรียนการสอน ได้ว่า กิจกรรมแต่ละชนิดมีคุณค่าในตัวของมันเองในการจัดการเรียนการสอน หากครูได้ให้ความสนใจต่อการจัดกิจกรรมแล้วก็ย่อมจะช่วยส่งเสริมในการเรียนการสอนของครูประสพผลสำเร็จ ได้เป็นอย่างดี กิจกรรมมีความสำคัญต่อการเรียนรู้หลายประการด้วยกัน ดังนี้คือ

- (1) ช่วยเร้าความสนใจของผู้เรียน
- (2) เปิดโอกาสให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จ
- (3) ช่วยปลูกฝังความเป็นประชาธิปไตย
- (4) ช่วยปลูกฝังความรับผิดชอบ
- (5) ช่วยปลูกฝังและส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์
- (6) ช่วยให้ผู้เรียนได้มีการเคลื่อนไหวทำให้ไม่เบื่อหน่ายต่อการเรียน
- (7) ช่วยให้ผู้เรียนได้รู้สึกสนุกสนาน
- (8) ช่วยให้เห็นความแตกต่างระหว่างบุคคล
- (9) ช่วยขยายความรู้และประสบการณ์ของผู้เรียนให้กว้างขวาง
- (10) ช่วยส่งเสริมความงอกงามและพัฒนาการ
- (11) ช่วยส่งเสริมทักษะในด้านต่าง ๆ
- (12) ช่วยปลูกฝังเจตคติที่ดี
- (13) ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในบทเรียน
- (14) ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รู้จักทำงานเป็นหมู่
- (15) ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดความซาบซึ้งความงามในเรื่องต่าง ๆ

ความสำคัญของกิจกรรมดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่ากิจกรรมที่ดีสามารถส่งเสริมและพัฒนาผู้เรียนหลายด้านด้วยกัน ทำให้ผู้เรียนได้มีโอกาสฝึกปฏิบัติ และเกิดการเรียนรู้ ทั้งในด้านของความรู้ความเข้าใจ การปรับตัว ความชำนาญหรือทักษะ การมีโอกาสดีกด้าน ประชาธิปไตยช่วยให้ผู้เรียนเกิดความสนุกสนานมีความสุขในขณะที่เรียน และช่วยสร้างเจตคติที่

ดี ทำให้ผู้เรียนเกิดความซาบซึ้งต่อความงามในสิ่งต่าง ๆ จากความสำคัญของกิจกรรมดังกล่าว จึงพอสรุปได้ว่าการจัดการเรียนการสอนของครูจะสมบูรณ์ได้โดยการอาศัยการจัดกิจกรรมที่ดีด้วย

3.5.3 ประเภทของกิจกรรมการเรียนการสอน

สิริวรรณ สุวรรณอาภา (2523) กล่าวว่ากิจกรรมการเรียนการสอน แยกออกเป็น 2 ประเภท คือ

(1) กิจกรรมการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง กิจกรรมประเภทนี้ผู้เรียนเป็นแกนกลางในการประกอบกิจกรรม ส่วนครูจะทำหน้าที่ประสานงาน คอยส่งเสริมให้ผู้เรียนร่วมกิจกรรม แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างปฏิบัติกิจกรรม และทำให้การบรรยายของการเรียนการสอนไปด้วยดี

(1.1) กิจกรรมการเรียนการสอนที่ยึดกลุ่มผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้มีโอกาสทำงานเป็นกลุ่ม รู้จักกลไกของการทำงานร่วมกัน

(1.2) กิจกรรมการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นรายบุคคล เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อสอดคล้องและส่งเสริมความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยให้ผู้เรียนพัฒนาความสามารถของตนเอง

(2) กิจกรรมการเรียนการสอนที่ยึดครูเป็นศูนย์กลาง กิจกรรมประเภทนี้ครูจะเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติกิจกรรม โดยเริ่มจากเป็นผู้วางแผนการเรียนการสอนและเป็นผู้นำในขณะปฏิบัติกิจกรรม การเรียนการสอนในชั้นเรียนจึงมักมีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียว คือ ครูเป็นผู้ถ่ายทอดการเรียนการสอน แม้ว่ากิจกรรมเหล่านี้จะยึดถือครูเป็นแกนกลางก็ตาม แต่ก็มิได้หมายความว่าผู้เรียนจะไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมเลย ผู้เรียนยังคงมีโอกาสปฏิบัติกิจกรรมภายใต้การนำของครู

3.5.4 ขั้นตอนการเลือกกิจกรรมการเรียนการสอน

สันติ คุณประเสริฐ (2538) กล่าวถึง ขั้นตอนที่ยึดผู้สอนต้องตัดสินใจเลือกกิจกรรมหรือหัวข้อเรื่องในการเรียนการสอนศิลปะ ซึ่งจะส่งผลไปสู่การตัดสินใจเลือกใช้สื่อ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมหรือหัวข้อเรื่อง และสื่อการสอนจะเกิดขึ้นได้ดังนี้

(1) กิจกรรมหรือหัวข้อเรื่องที่แปลกใหม่เข้ากับบุคคลมี สอดคล้องกับความนิยมของผู้เรียน บ่มนำไปสู่การคิดและการผลิตสื่อที่มีความแปลกใหม่ ทันเหตุการณ์ อีกทั้งยังมีคุณค่า ไปสู่การนำไปใช้ปฏิบัติ ได้จริงในชีวิตประจำวัน

(2) กิจกรรมหรือหัวข้อเรื่องที่ตรงกับความรู้ ความสามารถ และ ความถนัดของผู้สอน บ่มทำให้ผู้สอนมีโอกาสใช้ความรู้ที่ลึกซึ้ง นำเสนอแนวคิด เนื้อหา และทักษะที่โดดเด่นแตกต่าง ไปจากผู้สอนท่านอื่น สิ่งเหล่านี้ช่วยเสริมสร้างในการผลิตสื่อที่มีลักษณะ โดดเด่น ไปด้วยเช่นกัน

(3) กิจกรรมหรือหัวข้อเรื่องที่สอดคล้องกับความต้องการและความสนใจของผู้เรียน บ่มทำให้ผู้สอนเสาะแสวงหาสื่อและอุปกรณ์ที่ถูกต้องใจผู้เรียน เข้าถึงความรู้ลึกของผู้เรียน ทำให้เกิดการสร้างสื่อที่กระตุ้นความสนใจการเรียนการสอนศิลปศึกษา

(4) กิจกรรมหรือหัวข้อเรื่องที่คำนึงถึงความง่าย เหมาะสมกับพื้นฐานความรู้และความสามารถของผู้เรียน คาบเวลาเรียน และสิ่งแวดล้อมทางการเรียน การสอน นำไปสู่การผลิตสื่อที่เหมาะสมกับระยะเวลา งบประมาณ แรงงาน และศักยภาพในการผลิตสื่อของครูผู้สอน

(5) กิจกรรมหรือหัวข้อเรื่องที่ผู้สอนมุ่งให้ผู้เรียน ได้รับประสบการณ์แห่งความสำเร็จในการปฏิบัติงาน ทำให้การผลิตสื่อที่มุ่งเน้นการทำงานที่มีขั้นตอนหรือกระบวนการแก้ปัญหาที่ชัดเจน เป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้ผู้เรียนและเสริมแรงให้มีความตั้งใจที่จะเรียนรู้และปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจน ได้รับความสำเร็จ

(6) กิจกรรมหรือหัวข้อเรื่องที่มีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียน ได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์ บ่มนำไปสู่การใช้สื่อที่สามารถนำเสนอตัวอย่างที่มีความหลากหลาย เพื่อช่วยชี้แนะแนวทางการใช้ความคิดจินตนาการอย่างกว้างขวาง อิสระเสรี

สรุปได้ว่า กิจกรรมการเรียนการสอนมีความสำคัญต่อการสร้างเสริมประสบการณ์ การเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน โดยกิจกรรมจะเปิดโอกาสให้ผู้เรียน ได้ฝึกฝนจนกระทั่งบรรลุพฤติกรรม ทั้งด้านพุทธิพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัย ดังนั้นครูผู้สอนจึงต้องมีความรู้ความเข้าใจในการเลือก จัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เหมาะสม ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียน ได้บรรลุถึงพฤติกรรมตามที่มุ่งหวัง

3.6 สื่อการเรียนการสอน

การเรียนการสอนเป็นกระบวนการสื่อความหมายระหว่างครูผู้สอนหรือผู้ส่งความรู้กับผู้เรียนหรือผู้รับความรู้ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วย ตัวนำความรู้ เรียกว่า "สื่อ" และตัวความรู้ เรียกว่า "สาร" ดังนั้น สื่อที่ใช้ถ่ายทอดความรู้ เรียกว่า "สื่อการเรียนการสอน"

สื่อการเรียนการสอนมีบทบาทสำคัญมากในกระบวนการของการเรียนการสอน ซึ่งครูผู้สอนควรจะพิจารณาเลือกสรรหรือสร้างขึ้นเพื่อนำมาใช้ประกอบการเรียนการสอน หรือช่วยให้ผู้เรียนสามารถบรรลุเป้าหมายในการเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ่งที่ครูผู้สอนควรจะตั้งระมัดระวังในเรื่องของสื่อการเรียนการสอนก็คือ การใช้สื่อต้องสนองความต้องการทางการเรียนการสอนอย่างเหมาะสม ให้เกิดประสิทธิผล และมีประสิทธิภาพ (กรมวิชาการ, 2534)

เบรื่อง กุมุท (2530) กล่าวว่า สื่อการเรียนการสอน หมายถึง เครื่องมือที่ช่วยเป็นทางให้สารอาศัยผ่าน หรืออาจหมายถึงวัตถุที่นำสารแต่ไม่ใช่สาร

อุบล ตูจินดา (2532) กล่าวว่า สื่อการสอน หมายถึง การนำวัสดุอุปกรณ์วิธีการ มาเป็นตัวกลางที่ผู้สอนให้ผู้เรียนรับรู้ เกิดความรู้ ความคิด ความเข้าใจ และมีความหมายต่อผู้เรียน

ชวลิต ดาบแก้ว และ สุภาวดี เหมทานนท์ (2525) กล่าวว่า สื่อการสอน หมายถึง วัสดุ อุปกรณ์ เครื่องมือ และเทคนิคต่าง ๆ ในการเรียนการสอน สื่อการสอนมีความจำเป็นมากในการสอน เพราะสื่อการสอนทำให้การสอนของครูศิลปะง่ายขึ้น ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

จากนิยามดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า สื่อการเรียนการสอน หมายถึง สิ่งที่เป็นตัวพาสารไปสู่ผู้เรียน ซึ่งอาจเป็นวัสดุ อุปกรณ์ หรือวิธีการ โดยมีการวางแผนมาแล้วเป็นอย่างดีให้เหมาะสมและสอดคล้องกับกระบวนการสอน ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ

การสร้างสื่อการเรียนการสอนเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบทางการเรียนการสอน เช่นเกี่ยวกับการวางแผนและการสร้างแผนการสอนรวมทั้งเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์และพฤติกรรมต่าง ๆ ดังนั้นกระบวนการของการวางแผนการเรียนการสอนสามารถนำมาใช้ในการสร้างสื่อการเรียนการสอนควบคู่กันได้ โดยดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ ตามขั้นตอนของตาราง ดังนี้ (กรมวิชาการ, 2534)

กระบวนการสร้าง แผนการเรียนการสอน	กระบวนการสร้าง สื่อการเรียนการสอน
1. การกำหนดจุดประสงค์ทั่วไป	1. กำหนดจุดประสงค์ทั่วไป
2. การศึกษาและกำหนดคุณสมบัติของผู้เรียน	2. การศึกษาและกำหนดคุณสมบัติของผู้เรียน
3. การกำหนดและวิเคราะห์เนื้อหาสาระ	3. การกำหนดและวิเคราะห์เนื้อหาสาระ
4. การกำหนดจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม	4. การกำหนดจุดประสงค์เชิงพฤติกรรม
5. การกำหนดรูปแบบและวิธีประเมินผล	5. การกำหนดรูปแบบและวิธีการประเมินผล
6. การกำหนดวิธีการและกิจกรรมการเรียนการสอน	6. การกำหนดวิธีการและแนวทางการนำเสนอเนื้อหา
7. การกำหนดหรือสร้างสื่อการเรียนการสอน	7. การกำหนดแหล่งข้อมูลที่สนับสนุนการทำสื่อการเรียนการสอน
8. การทดสอบหรือทดลองใช้แผนการเรียนการสอน	8. การทดสอบคุณภาพของสื่อการเรียนการสอน
9. การปรับปรุงแผนการเรียนการสอน	9. การปรับปรุงสื่อการเรียนการสอน

วิรุณ ตั้งเจริญ (2526) กล่าวว่า สื่อการสอนศิลปะศึกษาที่ครูจัดทำหรือผลิตขึ้นมาแล้วยังมีสภาพเป็นสื่อ (Media) ที่ยังไม่มียุทบาทใด ๆ ต่อเมื่อครูได้นำไปใช้และช่วยให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความคิด และความเข้าใจขึ้น สื่อเหล่านั้นจึงจะมีความหมายหรือมียุทบาทต่อผู้เรียน แต่การใช้

สื่อบางครั้งไม่สามารถขยายความรู้ ความคิด และความเข้าใจต่อผู้เรียนได้ ดังนั้น ก่อนที่ครูผู้สอนจะนำสื่อการสอนไปใช้ในกระบวนการเรียนการสอนทุกครั้ง ครูผู้สอนควรจะได้เตรียมตัวให้พร้อม ทั้งความรู้ และทักษะการใช้ ด้วยการทดลองใช้สื่อนั้นเสียก่อน จนแน่ใจว่าสามารถใช้ได้ถูกต้องและ ได้ผลดี จึงจะนำไปใช้

อย่างไรก็ตาม สื่อการเรียนการสอนไม่ว่าจะเป็นของจริง สื่อวัสดุ สื่อไฮเทคทันสมัย หรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ อาจจะยังไม่ใช่สื่อการเรียนการสอนที่เหมาะสมจริง ๆ ถ้าหากครูผู้สอนไม่ได้วางแผนเกี่ยวกับการเรียนการสอนให้ชัดเจนเสียก่อน ว่าสื่อที่จะนำไปใช้มีความจำเป็นอย่างไร และจะเกิดผลต่อการเรียนการสอนอย่างไร (กรมวิชาการ, 2534) ดังนั้น การเลือกใช้สื่อการเรียนการสอนที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของแผนการสอนย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งแก่ผู้สอนและผู้เรียน ในการสอนศิลปศึกษา สื่อการเรียนการสอนจึงถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เพราะเป็นเสมือนเครื่องมือจำเป็นที่จำเป็นต้องใช้ประกอบการสอน เพื่อให้การสอนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ (สันติ คุณประเสริฐ, 2538)

สื่อการเรียนการสอนแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

(1) อุปกรณ์หรือเครื่องมือ (Equipment หรือ Hardware) เป็นเรื่องของเครื่องยนตร์กลไก ไฟฟ้า และอิเล็กทรอนิกส์ มีขนาดใหญ่ ตัวของอุปกรณ์เองไม่สื่อความหมายทางการเรียนรู้ (ยกเว้นการเรียนรู้อินตัวอุปกรณ์นั้น ๆ) ต้องอาศัยสื่อประเภทวัสดุ (Software) ตัวอย่างของสื่อประเภทนี้ เช่น เครื่องฉายสไลด์ เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ วิดีทัศน์ แผ่นป้ายสาธิต กระดานดำ

(2) วัสดุ (Software) เป็นสื่อที่มีขนาดเล็ก ทำหน้าที่เก็บความรู้หรือสารในลักษณะของภาพ เสียง และตัวอักษรในรูปแบบต่าง ๆ สื่อประเภทนี้ยังแบ่งออกได้เป็น 2 ชนิดตามลักษณะการใช้งาน คือ

(2.1) วัสดุที่มีความเป็นอิสระในตัวเอง (Independent Software) เป็นสื่อที่สามารถสื่อความหมายในการเรียนรู้ได้ด้วยตัวของมันเอง โดยไม่ต้องอาศัยอุปกรณ์ (Hardware) ช่วยในการสื่อความหมาย เช่น แผนที่ แผนภูมิ หุ่นจำลอง ภาพถ่าย ลูกโลก บัตรคำ หนังสือ

(2.2) วัสดุที่ไม่เป็นอิสระในตัวเอง (Dependent Software) เป็นสื่อที่ไม่สามารถสื่อความหมายในการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ต้องอาศัยอุปกรณ์เป็นช่องทางในการช่วยในการสื่อความหมาย เช่น फिल्मสไลด์ แผ่นภาพโปร่งใส फिल्मภาพยนตร์ แถบบันทึกเสียง

(3) เทคนิควิธีการ (Technique) เป็นวิธีการหรือกระบวนการสื่อความหมายไปยังผู้เรียน เช่น เกม กิจกรรมการเรียนการสอน วิธีการในการเสนอเนื้อหา การเล่นบทบาทสมมติ ซึ่งสื่อไม่ถูกมองข้ามไปเสมอ (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษา, 2531)

นอกจากนี้ สันติ คุณประเสริฐ (2538) กล่าวว่า สื่อที่นิยมในการเรียนการสอนศิลปศึกษามี 3 ประเภทด้วยกัน คือ ประเภทสิ่งพิมพ์ ประเภทวัสดุทัศนวัตถุ และประเภทวัสดุทัศนอุปกรณ์ ครูควรเลือกใช้สื่อให้ถูกประเภท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวเรื่องหรือกิจกรรมที่ซับซ้อน ประกอบด้วยหลายวัตถุประสงค์ ครูอาจต้องพิจารณาเลือกสื่อใช้สื่อหลากหลายประเภทไปด้วยเช่นกัน ซึ่งสื่อการสอนยังมีประโยชน์ทั้งด้านครูผู้สอนและผู้เรียน ดังนี้

ด้านผู้สอน

- (1) ช่วยแบ่งเบาภาระในการสอนทั้งด้านแรงงานและเวลา
- (2) ช่วยให้ผู้สอนมีความสุขสนุกสนานเพลิดเพลินไปกับการสอน สามารถนำสิ่งแปลกใหม่มาสู่ห้องเรียน ทำให้บรรยากาศการเรียนการสอนมีชีวิตชีวา และไม่เกิดความซ้ำซากจำเจอีกต่อไป
- (3) ช่วยผลักดันให้ผู้สอนมีความก้าวหน้าทันสมัยทางวิชาการ ทันต่อเหตุการณ์และสอดคล้องกับความสนใจของผู้เรียน
- (4) ช่วยสร้างความมั่นใจให้เกิดขึ้นกับผู้สอน
- (5) ช่วยให้ผู้สอนสามารถนำประสบการณ์ที่แปลกใหม่จากภายนอกมาเสนอและถ่ายทอดสู่ชั้นเรียนได้อย่างตรงไปตรงมาและมีประสิทธิภาพ
- (6) ช่วยให้ผู้สอนสามารถสอนสิ่งที่เป็นนามธรรมให้ปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นได้ภายในเวลาอันรวดเร็ว

ด้านผู้เรียน

- (1) ช่วยกระตุ้นให้เกิดความอยากเรียน อยากทดลองปฏิบัติ เป็นการท้าทายให้
อยากรู้อยากเห็นมากขึ้น
- (2) ช่วยให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในเวลาอันรวดเร็ว
- (3) ช่วยให้ผู้เรียนทั้งชั้นซึ่งมีความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านต่าง ๆ สามารถ
เรียนรู้ เข้าใจในเรื่องหนึ่ง ๆ ได้ดีเท่าเทียมกัน
- (4) ช่วยให้ผู้เรียนเข้า ไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนมากป็นิ่งขึ้น
- (5) ช่วยให้เกิดความสะดวกและประหยัดทั้งเวลาและค่าใช้จ่ายของผู้เรียน
ในกรณีที่มีผู้สอนนำเอาประสบการณ์จากภายนอกมาเผยแพร่ นำเสนอโดยผ่านทางสื่อทำให้ผู้เรียน
ไม่ต้องเดินทางไปชมด้วยตนเอง
- (6) ช่วยให้ผู้เรียนมีความประทับใจ จดจำได้นาน เป็นการเรียนรู้ที่คงทนถาวร

3.7 การวัดและการประเมินผลการเรียนการสอน

3.7.1 ความหมายของการวัดและประเมินผล

การวัดและการประเมินผลเป็นกิจกรรมสำคัญในบทบาทของครู อาจารย์ เพราะนอกจากจะใช้เป็นมาตรการสำหรับประเมินความรู้ ความสามารถของนักเรียนนักศึกษา แล้วยังใช้เป็นมาตรการในการตรวจสอบการปฏิบัติงานของตนเองว่า ได้ผลเป็นไปตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดหรือไม่ด้วย ฉะนั้น ครู อาจารย์ จึงจำเป็นต้องมีความรู้ ความเข้าใจและสามารถดำเนินการวัดและการประเมินผลการเรียนการสอนได้ (บุญธรรม กิจปริดาภิสิทธิ์, 2535)

การวัดผล (Measurement) และการประเมินผล (Evaluation) เป็นกระบวนการที่แตกต่างกันแต่ต่อเนื่องกันและสัมพันธ์กัน จึงมักเป็นคำที่ใช้ควบคู่กันเสมอ ด้วยเหตุนี้จึงได้มีผู้อธิบายและให้ความหมายไว้ต่าง ๆ ดังนี้

ไพศาล หวังพานิช (2526) ได้ให้คำจำกัดความของการวัดผล หมายถึง กระบวนการในการกำหนดหรือหาจำนวน ปริมาณ อันดับ หรือรายละเอียดของคุณลักษณะ หรือพฤติกรรมความสามารถของบุคคล โดยใช้เครื่องมือเป็นหลักในการวัด ซึ่งจะทำได้ตัวเลข

หรือข้อมูลรายละเอียดต่าง ๆ ที่ใช้แทนจำนวนและลักษณะที่วัดได้ ส่วนการประเมินผลหมายถึง กระบวนการตัดสินใจ เพื่อพิจารณาความเหมาะสม หรือหาคุณค่าของคุณลักษณะและพฤติกรรม โดยอาศัยข้อมูลหรือรายละเอียดที่ได้จากการวัดเป็นหลักและใช้วิจารณ์คุณภาพประกอบการพิจารณา

สุลักษณ์ ศรีบุรี (2532) กล่าวว่า การวัด (Measurement) คือ การกำหนดค่าเป็นตัวเลขให้แก่สิ่งของหรือเหตุการณ์ตามกฎเกณฑ์เป็นกระบวนการที่บังชี้ผลผลิต หรือคุณลักษณะที่วัดได้จากเครื่องมือวัดอย่างมีระบบ ส่วนการประเมินผล (Evaluation) คือ การให้คุณค่าแก่สิ่งต่าง ๆ ตามมาตรฐานที่ต้องการ โดยอาศัยผลจากการวัด กล่าวคือ เมื่อวัด ได้ค่าเป็นจำนวนเลขหรือปริมาณแล้วก็นำมาพิจารณาวินิจฉัยตีราคาคุณค่า แล้วสรุปคุณภาพของ สิ่งนั้นออกมา

บุญธรรม กิจปริดาภิสุทธิ์ (2535) อธิบายว่า การวัด (Measurement) เป็นกระบวนการในการแปลงสภาพแนวความคิดหรือตัวแปรที่ต้องการวัดให้เป็น ปริมาณหรือคุณภาพ โดยใช้ตัวเลขหรือสัญลักษณ์หรือเป็นกระบวนการให้ค่าของสิ่งที่ต้องการวัดออก มาเป็นตัวเลข ส่วนการประเมินผล (Evaluation) เป็นกระบวนการตัดสินคุณค่าของสิ่งของหรือการ กระทำใด ๆ โดยเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนด

จากความหมายที่มีผู้อธิบายไว้ข้างต้น จะเห็นได้ว่า การประเมิน มีความหมายกว้างกว่าคำว่า การวัดผล เพราะการประเมินผลบอกถึงด้านปริมาณและคุณภาพ พฤติกรรมของบุคคล และเป็นการตัดสินคุณค่าพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของบุคคล ส่วนการวัดเป็น การบอกถึงลักษณะพฤติกรรมของบุคคลเฉพาะด้านปริมาณโดยไม่บอกถึงด้านคุณภาพ (Groundlund, 1971) ซึ่งการประเมินผลเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายหลังการวัดผล โดยทั้งการวัดผลและ การประเมินผล เมื่อพิจารณาในเชิงการศึกษาจะเห็นได้ว่ามีวัตถุประสงค์ร่วมกันอยู่ 2 ประการ คือ การมุ่งรักษามาตรฐานของการเรียนการสอนและการปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอนซึ่งมี ความสำคัญเท่าเทียมกัน (สมหวัง พิริยานูวัฒน์, 2530)

การวัดและการประเมินผลเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของการศึกษา การวัดและการประเมินผลช่วยให้ทั้งผู้สอนและผู้เรียน รวมทั้งผู้บริหารการศึกษาทราบว่า

การเรียบเรียงการสอนได้ผลตามคาดหวังที่ตั้งไว้หรือไม่ การวัดผลและการประเมินผลจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญโดยตรงต่อชีวิตของผู้เรียนทั้งปัจจุบันและอนาคต (สุรางค์ ไคว์ตระกูล, 2533)

3.7.2 หลักการวัดและประเมินผล

การวัดและการประเมินผลมีประโยชน์อย่างมากต่อการเก็บรวบรวมข้อมูล ถ้าไม่มีการวัดผลแล้วจะไม่สามารถรู้ปริมาณของคุณลักษณะต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะพฤติกรรมและลักษณะนิสัยของมนุษย์ ไม่เป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ดังนั้นการวัดพฤติกรรมให้ละเอียด การวัดสิ่งที่ต้องการจะรู้ตามจุดมุ่งหมาย จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งทุกวิชาชีพ (ล้วน สายยศ และ อังคนา สายยศ, 2539)

สุทิน บุญวงศ์ (2531) กล่าวว่า หลักทั่วไปของการวัดและประเมินผลมีสามประการที่สำคัญที่ต้องพิจารณา ดังนี้

- (1) กำหนดวัตถุประสงค์ประสงค์ให้ชัดเจนก่อนที่จะวัด เพื่อให้ได้ผลแน่นอน เชื่อถือได้และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้
- (2) กำหนดเครื่องมือและกลวิธีต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับจุดประสงค์และให้ผลการวัดเป็นไปตามจุดประสงค์ที่ต้องการ
- (3) พิจารณาใช้เครื่องมือและกลวิธีหลาย ๆ อย่าง เพื่อให้ผลที่ได้ใกล้เคียงกับความจริงมากที่สุด
- (4) การใช้กลวิธีและเครื่องมือแต่ละอย่างต้องพิจารณาถึงขีดจำกัดของเครื่องมือและวิธีการนั้นด้วย

นอกจากนี้ สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ (2522) ได้กล่าวถึงหลักการที่จะช่วยให้การประเมินผลมีประสิทธิภาพสูงสุด

- (1) กำหนดวัตถุประสงค์ในการวัดให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการสอน พร้อมทั้งให้คำนิยามของสิ่งที่ต้องการวัดภายในขอบข่ายของเป้าหมายการศึกษา ในรูปของพฤติกรรมที่เรารู้ทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ ด้านพุทธิพิสัย ด้านจิตพิสัย และด้านทักษะพิสัย
- (2) เลือกแนวคิดและปรัชญาการวัดให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์และสิ่งที่มุ่งวัด (แนวคิดแบบอิงกลุ่มและอิงเกณฑ์)

(3) เลือกหรือสร้างเครื่องมือ หรือแบบสอบถามแนวคิดหรือปรัชญา การวัดในข้อที่ 2 เพื่อประเมินผลการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียนและประสิทธิภาพการสอน

(4) การวัดการเรียนรู้หรือการเรียนการสอนที่จะให้ครอบคลุมการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทุกด้านตรงจุดประสงค์ของการสอน จำเป็นต้องใช้เทคนิควิธีการวัดหลาย ๆ วิธีประกอบกัน เพราะเทคนิคการวัดผลหรือเครื่องมือแต่ละประเภทมีข้อจำกัด

(5) การวัดผลการเรียนการสอนเป็นการวัดทางอ้อม และสิ่งที่วัดได้ เป็นเพียงตัวอย่างของพฤติกรรม ความรู้ทักษะ หรือเจตคติของผู้เรียนเท่านั้น เพื่อความถูกต้องของสิ่งที่ต้องการวัด ผู้สอนจะต้องเลือกใช้เทคนิคหรือเครื่องมือที่เหมาะสมหลายประเภทและหลายครั้ง เพื่อที่จะได้คะแนนพฤติกรรมเกี่ยวกับความรู้และเจตคติอย่างถูกต้อง

(6) ผู้สอนต้องตระหนักถึงจุดค้อยของเทคนิค หรือเครื่องมือแต่ละประเภทเพื่อจะเลือกใช้เครื่องมือหรือเทคนิคเหล่านั้นได้ถูกต้อง อันจะนำมาซึ่งความถูกต้องแม่นยำของข้อมูลที่วัดได้

(7) การแปลความหมายข้อมูลที่วัดได้ หรือคะแนนตามแนวของการวัดควรมานำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในการปรับปรุงการเรียนการสอน และแนวทางในการตัดสินใจอื่น ๆ เช่น การปรับปรุงหลักสูตร

จากหลักการข้างต้นจะเห็นได้ว่า การวัดและการประเมินผลควรมุ่งคำนึงถึงสาระสำคัญประกอบกัน การกำหนดวัตถุประสงค์ของการประเมินผลให้มีความสอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนการสอนตลอดจนการกำหนดเครื่องมือ และกลวิธีต่าง ๆ นอกจากนี้ควรคำนึงถึงข้อจำกัดของเครื่องมือและวิธีการใช้เครื่องมือ ทั้งนี้ก็เพื่อให้การแปลความหมายของข้อมูลที่วัดได้เป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงการเรียนการสอน

3.7.3 ประเภทของการวัดและประเมินผล

โทวิทย์ ประวาฬพฤษ์ และ สมศักดิ์ สินธุระเวชญ์ (2523)

ได้กล่าวถึง ประเภทของการประเมินผลการเรียนการสอน ซึ่งมีอยู่ 4 ประเภท คือ

(1) การประเมินผลเพื่อจัดสรรผู้เรียน ในการประเมินผลแบบไม่มีจุดประสงค์ที่จะได้ข้อมูลเบื้องต้นของผู้เรียน เพื่อนำไปจัดจุดเริ่มต้นของชนิดการเรียนและแบบของกิจกรรมในการเรียน

(2) การประเมินผลระหว่างการสอน การประเมินผลแบบนี้อาจไม่ต้องมีพิธีและช่วงเวลาเพื่อทำการประเมิน เพียงแต่ใช้เครื่องมือวัดให้ตรงตามจุดประสงค์เชิงพฤติกรรมว่าผู้เรียนเกิดพฤติกรรมตามจุดประสงค์หรือไม่ การประเมินผลแบบนี้ถือเป็นส่วนหนึ่ง ที่รวมอยู่ในการดำเนินการสอน

(3) การประเมินผลเพื่อวินิจฉัย การประเมินแบบนี้มุ่งที่จะชี้ให้เห็นว่าถ้าผู้เรียนยังไม่สามารถเรียนตามจุดประสงค์ได้ เป็นเพราะข้อบกพร่องใด หรือต้องสอนเพิ่มเติมฝึกหัดในเรื่องใด

(4) การประเมินผลหลังการสอน เพื่อตรวจสอบว่าผู้เรียนได้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการเรียนการสอนได้มากน้อยเพียงใด

จะเห็นได้ว่าการวัดผลและการประเมินผลมีความสำคัญต่อการเรียนการสอน โดยจะต้องมีการวัดผลและประเมินผลตั้งแต่ก่อนที่จะสอน ซึ่งในการประเมินผลก่อนสอนนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสำรวจความสนใจ ความพร้อม ความต้องการ และเจตคติ การประเมินผลระหว่างการสอน มีจุดมุ่งหมายเพื่อตรวจสอบกิจกรรม เนื้อหา ระยะเวลา ตลอดจนภาระทั้งความรู้สึกรวมถึงความกระตือรือร้นทั้งของผู้เรียนและการปรับตัว และการประเมินผลหลังการสอนมีจุดมุ่งหมายเพื่อวัดผล ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการทำ ความคิดสร้างสรรค์ และการแสดงออก เป็นต้น (อาไพ ตีรณสาร, 2530)

3.7.4 เครื่องมือการวัดและประเมินผล

เครื่องมือวัดลักษณะของกมลมีหลายชนิด เช่น ประเภทเขียนตอบ ประเภทใช้วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ เครื่องมือดังกล่าวประกอบด้วยสิ่งเร้า (Stimulus) เพื่อกระตุ้นให้บุคคลแสดงอาการหรือพฤติกรรมออกมา แล้วแปลความหมายตามกรอบการแสดงออก เช่น ถ้าเครื่องมือคือแบบทดสอบ (Test) สิ่งเร้าคือข้อคำถาม (Item) ซึ่งกระตุ้นให้ผู้สอบคิดแล้วเขียนตอบ (แสดงออก) เพื่อแสดงว่าเขา "รู้" เรื่องนั้นหรือเขามี "ความสามารถ" ในเรื่องนั้น เป็นต้น คุณลักษณะของเครื่องมือตามที่กล่าวข้างต้นจำแนกออกได้ 5 ประเภท คือ อุกุณพร จามรมาน (2532)

- (1) ประเภทใช้กรรไกร เช่น เครื่องตรวจการเต้นของหัวใจ เครื่องตรวจความแข็งแรงของกล้ามเนื้อ เป็นต้น
- (2) ประเภทใช้ภาษาเขียน (Verbal) ได้แก่ เครื่องมือที่มีภาษาเข้ามาเกี่ยวข้อง ผู้สอบต้องอ่านแล้วตอบโดยสื่อสารทางภาษา เช่น การเขียน-ตอบ การบรรยาย การตอบสั้น ๆ เป็นต้น เครื่องมือแบบนี้เหมาะกับผู้ที่อ่านและเข้าใจภาษาในั้น ๆ
- (3) ประเภทไม่ใช่ภาษาเขียน (Non-Verbal) ได้แก่ เครื่องมือที่ไม่มีภาษาเข้ามาเกี่ยวข้อง อาจแสดงรูปภาพให้ดูแล้วทำเครื่องหมายตอบ
- (4) ประเภทใช้ภาษาพูด (Oral) เช่น การถามตอบ การสัมภาษณ์
- (5) ประเภทที่ใช้การสังเกต เช่น การสังเกตพฤติกรรมของนักเรียน ในขณะที่ เล่นกับเพื่อน

ในแต่ละชนิดอาจวัดลักษณะที่ละคน (Individual Test) หรือที่ละกลุ่ม (Group Test) ก็ได้ แล้วแต่ชนิดของเครื่องมือ

ในการวัดผลเพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการวัดจะต้องมีเครื่องมือที่ดีมีคุณภาพ สิ่งที่ต้องการวัดนั้น เครื่องมือบางอย่างวัดได้บางอย่างวัดไม่ได้ การใช้เครื่องมือการวัดจึงควรระวังเป็นพิเศษ ไม่ใช่ช่ยอยากวัดอะไรก็ใช้แต่แบบทดสอบอย่างเดียว เครื่องมือวัดผลแบบต่าง ๆ มีดังนี้ (ลิวน สายยศ และ อังคณา สายยศ, 2539)

(1) แบบทดสอบ แบบทดสอบเป็นชุดของข้อคำถามที่สร้างขึ้นมาอย่างมีระบบ เพื่อใช้วัดตัวอย่างพฤติกรรมของแต่ละบุคคล ที่กล่าวว่าสร้างอย่างมีระบบนั้นหมายถึงมีระบบด้านเนื้อหา มีระบบในวิธีดำเนินการสอบ และมีระบบในการให้คะแนน เช่น แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ แบบทดสอบวัดเชาวน์ปัญญา แบบทดสอบวัดบุคลิกภาพ เป็นต้น

(2) การสังเกต เป็นการเฝ้ามองดูพฤติกรรมของสิ่งหนึ่งอย่างมีจุดมุ่งหมาย ส่วนใหญ่นิยมใช้ตาเป็นเครื่องมือในการสังเกตการมองเห็น สิ่งที่จะช่วยการสังเกตให้อยู่ในกรอบของจุดมุ่งหมายก็คือ แบบตรวจรายการ (Checklist) ก่อนการสังเกตสิ่งใด ๆ ผู้สังเกตควรสร้างรายการที่ต้องการสังเกตไว้ให้เหมาะสม เมื่อสังเกตเห็นสิ่งใดก็จะ ได้บันทึกทันที การสังเกตที่ดีไม่ควรให้ผู้ที่ถูกสังเกตรู้ตัว เพราะถ้ารู้ว่ามี การสังเกต พฤติกรรมจะเปลี่ยนแปลงจากความ เป็นจริง

(3) การสัมภาษณ์ เป็นเครื่องมือวัดผลชนิดหนึ่งใช้ในกรณีที่ใช้แบบทดสอบ หรือการสังเกตแล้วไม่สามารถวัดได้ การสังเกตจะวัดได้ก็ต่อเมื่อคนแสดงพฤติกรรมภายนอก ถ้าเขาไม่แสดงพฤติกรรมภายนอก เราก็เก็บข้อมูลไม่ได้อีกเช่นกัน การใช้เครื่องมือวัดผลโดยการสัมภาษณ์จึงอาจแก้ปัญหาได้ เพราะการสัมภาษณ์เป็นการสนทนาอย่างมีจุดมุ่งหมายตามความประสงค์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้าระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ถูกสัมภาษณ์ เครื่องมือสำคัญของการสัมภาษณ์จึงเป็นปาก

(4) แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือวัดผล มีลักษณะการเก็บข้อมูลคล้ายแบบทดสอบ คือ ให้ผู้สอบแสดงความรู้สึกออกมาจากใจจริงที่ต่างจากแบบทดสอบก็ตรงที่การแสดงความคิดเห็นนั้น ไม่มีถูกมีผิด เป็นการแสดงความคิดเห็นตามเสรีของผู้ตอบ ยิ่งเป็นแบบไม่ต้องให้เขียนชื่อผู้ตอบด้วย การตอบแบบสอบถามยิ่งจะได้รับความจริงออกมามากที่สุด ความจริงแบบตรวจสอบรายการ (Checklist) แบบสำรวจ (Inventory) ก็ถือเป็นลักษณะหนึ่งของแบบสอบถามเหมือนกัน เพียงแต่มีจุดมุ่งหมายในการถามแตกต่างกันเท่านั้นเอง

(5) การจัดอันดับคุณภาพ (Rating Scale) เป็นเครื่องมือวัดและประเมินค่าสถานการณ์หรือคุณลักษณะต่าง ๆ ที่ไม่สามารถวัดออกมาเป็นตัวเลขโดยตรงได้ แต่เป็นการจัดอันดับของสิ่งต่าง ๆ ตามลักษณะของคุณภาพว่ามีมากน้อยเพียงใด การวัดประเภทนี้ได้แก่ วัดความดี ความงาม ความสะอาด ความประพฤติ ฯลฯ ซึ่งจะให้เป็นตัวเลขตรง ๆ ไม่ได้จำเป็นจะต้องออกแบบเครื่องมือวัดดำเนินเป็นพิเศษ

สุลักษณ์ ศรีบุรี (2532) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของเครื่องมือวัดผลทางการศึกษา ดังนี้

(1) การสังเกต เป็นการใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้าสังเกตพฤติกรรมและพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของผู้เรียนเป็นระยะในสภาพการณ์ที่เป็นจริงทั้งในและนอกห้องเรียน การสังเกตจะให้ ได้ผลดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายอย่าง ได้แก่ ความตั้งใจ ประสาทสัมผัสและการรับรู้ของผู้สังเกต

(2) การสัมภาษณ์ เป็นการพูดคุยซักถามกันระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน มีการซักถาม ได้ตอบซึ่งกันและกัน การสัมภาษณ์อาจจะทำแบบไม่มีแบบแผนหรือมีแบบแผน กำหนดเป็นคำถามแน่นอนไว้ล่วงหน้าและจะสัมภาษณ์แบบหยั่งลึก โดยถามล่วงหน้าคำตอบได้ เช่น การซักถามเจตคติ ความคิดเห็น หลักการให้คะแนนและเหตุผลต่าง ๆ เป็นต้น

(3) การให้ปฏิบัติ วิธีการวัดและประเมินผลแบบนี้เป็นทำให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติจริง เช่น ทำงานส่ง เป็นต้น การวัดผลงานควรใช้เกณฑ์ในการพิจารณา 3 ด้าน คือ ด้านปริมาณ คุณภาพ และวิธีการควบคุมกันไป

(4) การศึกษากรณี เป็นเทคนิคการศึกษานักศึกษา หรือปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งโดยละเอียดซึ่งเป็นราย ๆ ไป ในการศึกษาจะใช้เทคนิคและเครื่องมือหลายชนิดมารวบรวมข้อมูลในเรื่องต่าง ๆ แล้วนำมาวิเคราะห์ สรุปสาเหตุของปัญหาต่อไป

(5) การทดสอบ เป็นการนำชุดคำถามที่สร้างขึ้นไปทำให้ผู้เรียนแสดงพฤติกรรมตามที่ต้องการออกมา โดยสามารถสังเกตและวัดได้ การทดสอบโดยทั่วไปจะใช้แบบทดสอบเป็นเครื่องมือสำคัญซึ่งมีหลายประเภทแล้วแต่เกณฑ์ที่ใช้ในการจำแนก เช่น แบ่งตามลักษณะการกระทำ จะแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่

- แบบทดสอบแบบให้ลงมือกระทำ ได้แก่ แบบทดสอบภาคปฏิบัติทั้งหลาย เช่น การทดสอบวิชาศิลปะศึกษา การทดสอบวิชาขับร้อง เป็นต้น

- แบบทดสอบแบบเขียนตอบ ได้แก่ การทดสอบที่ผู้ตอบต้องเขียนตอบในกระดาษ และใช้การเขียนเป็นเกณฑ์ เช่น แบบทดสอบปรนัย แบบทดสอบความเรียง เป็นต้น

- แบบทดสอบปากเปล่า เป็นแบบทดสอบที่ผู้สอบใช้ตอบด้วยวาจา แทนการเขียนตอบ หรือการปฏิบัติ เป็นการเรียกมาซักถาม เหมือนกับการสัมภาษณ์เพื่อทดสอบความรู้ความเข้าใจด้วยการอธิบายหรือตอบด้วยปากเปล่า

- การทำบันทึกพฤติกรรมสะสม ทำรายงานฉบับที่พฤติกรรม (Record) โดยใช้วิธีเช็ค (Check List Type) หรือจัดอันดับ (Rating Scale)

สรุปได้ว่า เครื่องมือการวัดและประเมินผลที่นิยมใช้กันโดยทั่วไปจะประกอบด้วย แบบทดสอบ การสังเกต การสัมภาษณ์ แบบสอบถาม และการจัดอันดับคุณภาพ อย่างไรก็ตาม เพราะเหตุว่า การวัดผลเป็นการวัดทางอ้อม ซึ่งผ่านกระบวนการทางสมอง การใช้เครื่องมือจึงควรใช้ให้ถูกจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ในการประเมินผลขั้นสุดท้าย จะได้ใช้ในการแก้ปัญหาคำถาม การเรียนการสอน การแนะแนว และการศึกษาวิจัย อันทำให้กิจกรรมการศึกษาพัฒนาไปในทางที่มุ่งหวัง

3.7.4 การประเมินตนเอง

Bhola (1979) ได้กล่าวถึงความหมายของการประเมินที่ได้มีผู้อธิบายไว้ ดังนี้ Alkin กล่าวว่า การประเมินเป็นกระบวนการค้นหาความจริงเพื่อตัดสินใจเลือกข้อมูลที่เหมาะสม ตลอดจนการรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล สรุป และรายงาน และ Cronbach กล่าวว่า การประเมินเป็นการรวบรวมและใช้ข้อมูลเพื่อตัดสินใจเกี่ยวกับหลักสูตรหรือโครงการทางการศึกษาซึ่ง Bhola ได้สรุปแนวคิดจากนิยามคำว่า "การประเมิน" โดยใช้คำว่า "ตัดสินใจ" เป็นคำสำคัญ โดยกล่าวว่า การประเมินจะไม่มีประโยชน์แต่อย่างใด ถ้าหากไม่ได้นำข้อมูลมาใช้เพื่อการตัดสินใจข้อมูลจะช่วยให้การตัดสินใจเป็นอย่างมั่นใจ ช่วยในการกำหนดเกณฑ์ และกำหนดมาตรฐานของการปฏิบัติ

แนวคิดและทฤษฎีการรับรู้ทางศิลปะ

การศึกษามผลการสอนศิลปะวิจารณ์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลเพื่อเป็นพื้นฐานการวิจัย เกี่ยวกับความหมายของการรับรู้ การรับรู้ทางศิลปะ ทฤษฎีจิตวิทยาการรับรู้ ทฤษฎีการรับรู้ทางศิลปะของ Wolfflin และทฤษฎีมิติทั้งสามในประสบการณ์ทางศิลปะของ Gardner ดังนี้

1. ความหมายของการรับรู้

การรับรู้เป็นกระบวนการภายในที่ทำให้บุคคลสามารถรับรู้สิ่งต่าง ๆ ในโลก โดยใช้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 ด้าน คือ ตา หู จมูก ลิ้นและผิวหนัง ซึ่งอวัยวะรับความรู้สึกแต่ละชนิดดังกล่าว จะรับพลังงานได้เฉพาะอย่างแตกต่างกันไป เช่น หูรับได้เฉพาะพลังงานเสียง ตา รับได้เฉพาะแสง จมูกรับได้เฉพาะกลิ่น เป็นต้น (วัจรี นพเกตุ, 2535)

นอกจากนี้นักจิตวิทยาและนักการศึกษาที่สนใจพฤติกรรมกรรับรู้ของมนุษย์ได้ให้นิยามไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

นฤสิริ สุวรรณเพ็ชร (2538) กล่าวว่า การรับรู้คือ กระบวนการที่สมองรับรู้ กระแสของความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมจากอวัยวะรับความรู้สึก และสมองจะใช้วัตถุดิบเหล่านี้ เพื่อช่วยให้อินทรีย์แปลความหมายของสิ่งแวดล้อม หรือเป็นกระบวนการซึ่งสิ่งมีชีวิตเลือกจัดระบบและแปรข้อมูลที่ได้รับมา

รัชนี นพเกตุ (2535) กล่าวว่า การรับรู้คือ กระบวนการตระหนักรู้เหตุการณ์ หรือคุณสมบัติ ความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ รอบ ๆ ตัว ด้วยอวัยวะรับความรู้สึก ทั้งนี้โดยมีการ เรียนรู้ประสบการณ์ แรงจูงใจ อารมณ์ ที่ได้สะสมอยู่ในตัวบุคคลผู้นั้นนับตั้งแต่เกิด ได้เข้ามา มีอิทธิพลร่วมอยู่ด้วย

Feldman (1978) กล่าวว่า การรับรู้คือ การสัมผัสที่มีความหมาย เป็นการ แปลหรือตีความแห่งการสัมผัสที่ได้รับออกมาเป็นสิ่งใด ๆ ซึ่งมีความหมายที่รู้จักและเข้าใจได้

สุปราณี สนธิรัตน์ (2529) กล่าวว่า การรับรู้ มีกระบวนการที่สำคัญคือ

- (1) มีสิ่งเร้ามาสัมผัสตัวเราทางอวัยวะสัมผัสต่าง ๆ ในระดับที่เหมาะสม
- (2) ประสาทสัมผัสสมบูรณ์พอที่จะรับสัมผัสสิ่งเร้านั้นแล้วส่งไปยังสมอง เพื่อให้

สมองแปลความหมายออกมา

- (3) มีประสบการณ์เดิมเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เช่น การคิดเอาไว้อ่อนในใจ
- (4) อาศัยประสบการณ์เดิมนั้นแปลความหมายออกมา

กล่าวสรุปได้ว่า การรับรู้เป็นกระบวนการที่คนเรามีประสบการณ์กับวัตถุหรือ เหตุการณ์ต่าง ๆ โดยอาศัยอวัยวะรับสัมผัส กระบวนการรับรู้เป็นการตีความข่าวสารที่สมอง ได้รับ ซึ่งการตีความดังกล่าวนี้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ประสาทรับสัมผัสธรรมชาติ ของสิ่งเร้า ประสบการณ์เดิม ความคาดหวัง ความสนใจ การจัดหมวดหมู่ของสิ่งเร้า ซึ่งทำให้ แต่ละคนรับรู้ต่างกันออกไปแม้ว่าจะมีสิ่งเร้าเดียวกันก็ตาม การรับรู้ทำหน้าที่เป็นตัวแปรความหมาย หรือสื่อข้อมูลจากการเห็นให้เป็นที่เข้าใจได้ ซึ่งความหมายจากการเห็นดังกล่าวจะเป็นที่เข้าใจ ได้มากน้อยเพียงใดนั้น ก็ขึ้นอยู่กับศักยภาพในการรับรู้ของแต่ละบุคคล ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของ ประสบการณ์ทางการเห็นเป็นปัจจัยหลัก (สุชาติ สุทธิ, 2535)

2. การรับรู้ทางศิลปะ

ในบรรดาการรับรู้ทางการสัมผัสต่าง ๆ นั้น การรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทางตา เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก เพราะมนุษย์ทุกคนสามารถเรียนรู้รูปธรรมทางจักษุสัมผัสถึงร้อยละ 90 (Ruch, 1984) การที่มนุษย์สามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ ก็เนื่องมาจากแสงมากระทบวัตถุหรือภาพนั้น ๆ แล้วสะท้อนเข้าสู่เนตตา เมื่อนั้นตารับภาพหรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่เห็นแล้ว ก็จะส่งไปยังสมองเพื่อแปลความหมายออกมา ถ้าภาพหรือสัญลักษณ์เหล่านี้สื่อความหมาย ไม่ดีพอ หรือตาของผู้มองผิดปกติ ก็จะมีผลทำให้สมองแปลความหมายจากภาพหรือสัญลักษณ์ผิดไปจาก จุดมุ่งหมายได้ (Gregory, 1973) ซึ่งกล่าวได้ว่า สิ่งต่าง ๆ รอบตัวที่มนุษย์เห็นนั้น ล้วนแต่เป็นภาพลักษณ์แทบทั้งสิ้น สายตาของคนเรามีได้ส่งถ่ายภาพไปสู่สมองว่าเราเห็นอะไร แต่แสงจะเป็นตัวกระตุ้นดวงตาให้รับรู้ แล้วพลังของแรงกระตุ้นนั้นได้ส่งถ่ายข้อมูลไปสู่สมอง โดยข้อมูลนั้นถูกแปลจากภาพที่เห็นออกเป็นสิ่งที่เรียกว่าภาพลักษณ์ (Image) ที่สร้างขึ้นและบรรจุไว้ในระบบการรับรู้ของกลไกทางสมอง ตามความหมายต่าง ๆ ที่เราให้แก่ภาพที่เห็นนั้น ภาพลักษณ์จึงเป็นผลของแรงกระตุ้นเร้าทางตาที่ส่งถ่ายความหมายให้แก่เรา (Feldman, 1967)

วิรัตน์ พิชญ์ไพฑูริย์ (2528) ได้อธิบายเกี่ยวกับการมองเห็นว่า เป็นการรับรู้จากการแลเห็น ซึ่งจะรวมถึงการรับรู้จากระบบประสาทของสมองทั้งหมดที่ตอบสนองในการที่ได้รับการกระตุ้นจากภาพที่เห็น การแลเห็นและการพินิจของมนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับ การแลเห็น 2 ชนิด คือ Stereoscopic และ Kinesthetic ทั้งนี้เนื่องจากมูลเหตุที่มนุษย์มีตา 2 ข้างอยู่ห่างกัน น่าจะเห็นภาพที่เห็นแตกต่างกันเป็น 2 ภาพในเวลาเดียวกัน แต่มนุษย์ก็สามารถแลเห็นภาพที่แตกต่างกัน 2 ภาพนั้น เป็นภาพเดียวกันได้ Stereoscopic คือ ความสามารถในการเห็นภาพที่แตกต่างกันทั้ง 2 ภาพ เข้ามารวมเป็นภาพเดียวกัน กระบวนการในการเห็นนี้ช่วยให้สามารถแลเห็นความลึกเป็นภาพ 3 มิติ สำหรับ Kinesthetic นั้น มนุษย์สามารถเคลื่อนย้ายการมองและการดู โดยสามารถถอยดวงตาจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง ด้วยการเคลื่อนไหวของดวงตาและการปรับแก้วตาให้แลเห็นสิ่งของต่าง ๆ มนุษย์จึงมองเห็นพื้นผิวของสิ่งต่าง ๆ ไม่ได้ทั่ว การมองเห็นช่วยให้มนุษย์รับรู้ในกว้าง ซึ่งโดยทั่วไปจะแลเห็นอยู่ 2 ประเภท คือ การแลเห็นพื้นผิวที่ไม่มีความลึก ซึ่งเป็น Decorative Space และการแลเห็นที่เป็นภาพ 3 มิติ

มะลิฉัตร เอื้ออาพันธ์ (2537) ได้กล่าวว่า ดวงตาของคนเราไม่สามารถรับรู้จากสิ่งกระตุ้นเรา ได้ประมาณ 180 องศา แต่จุดโฟกัสของสายตาเราจะอยู่บริเวณกึ่งกลางของ 180 องศานี้เพียง 3 องศาเท่านั้น นั่นก็คือบริเวณที่เราสามารถเห็นได้แจ่มชัดที่สุด เพราะฉะนั้น เราสามารถเห็นรายละเอียดต่าง ๆ ของสิ่งที่เห็นได้เพียงเล็กน้อย การที่เราจะรับรู้รูปแบบต่าง ๆ ได้ทั้งหมด เราต้องโยกย้ายจุดศูนย์กลางแห่งสายตาไปมา เพราะสายตาของเราสามารถรับรู้ผลงานศิลปะ ในลักษณะรวม ๆ เท่านั้น แต่ถ้าจะให้เราเข้าใจถึงความหมายที่ผลงานศิลปะนั้นมีต่อเรา เราต้องศึกษาแยกแยะ ชิ้นส่วนประกอบย่อยต่าง ๆ ที่ผลงานชิ้นนั้น จัดเรียบเรียงเข้าด้วยกัน ซึ่งความต้องการทางการรับรู้ของมนุษย์นั้น อูบล ตูจิงคา (2532) กล่าวว่า มักจะมีลักษณะการจัดสิ่งที่จะรับรู้เป็นส่วนรวมหรือเป็นหมวดหมู่ เพราะในการรับรู้แต่ละครั้ง อวัยวะรับรู้สัมผัสหลายอย่างจะทำงานร่วมกัน คือ แทนที่จะรับรู้รายละเอียด เรามักจะรับรู้ส่วนรวมได้มากกว่านอกจากนี้มนุษย์ยังรับรู้ทางด้านคุณค่าและการวิเคราะห์ควบคู่ไปด้วย

อาไพ ศิริฉัตร (2536) ได้กล่าวถึงการรับรู้ทางศิลปศึกษาไว้ว่า ในการเรียนศิลปะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องที่เกี่ยวกับการรับรู้ทางศิลปศึกษาแล้ว การรับรู้ที่เป็นหลักพื้นฐานคือ การรับรู้ทางตา ซึ่งได้แก่ การมองเห็น โดยได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การมองเห็นเป็นค่าควมกันระหว่างการมองและการเห็น สำหรับการมองหรือการดูสามารถจัดว่าเป็นจุดเริ่มต้น ด้วยการส่งสายตาไปสู่จุดใดจุดหนึ่ง ซึ่งเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การเห็น การเห็นจึงเป็นจุดหมายปลายทางของการรับรู้ การเรียนรู้ที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางศิลปศึกษา ย่อมมาจากการรับรู้ที่มีคุณภาพ เพราะเป็นการมองอย่างมีจุดหมายและมองอย่างสร้างสรรค์ เพื่อเป็นข้อมูลในการเรียนรู้ และเป็นทรัพยากรเบื้องต้นไว้คัดสรรเพื่อปรับใช้ในการสร้างผลงานศิลปะ และเห็นว่าการรับรู้ต่าง ๆ จะมีประโยชน์ต่อการเรียนรู้ก็ต้องอาศัยการคิดซึ่งเป็นกระบวนการจัดการกับสิ่งที่รับรู้มาจากโลกภายนอก เป็นขั้นตอนเชื่อมโยงระหว่างการเรียนรู้เดิมกับประสบการณ์ใหม่ ฉะนั้น ในการเรียนรู้ทางศิลปศึกษา ผู้สอนจะต้องจัดประสบการณ์ การเรียนการสอนให้ เชื่อมต่อการเรียนรู้ที่จะเพิ่มพูนขึ้นในตัวผู้เรียน สำหรับการเห็นนั้น อยู่ในขั้นตอนเบื้องต้นของการเรียนรู้จากการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทางตา โดยมีการรับรู้รูปแบบอื่น ๆ มาเป็นส่วนประกอบเพื่อให้การเรียนรู้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

อารี สุทธิพันธุ์ (2535) กล่าวว่า การรับรู้ทางตาเห็น มีระดับแตกต่างกันตาม ความสนใจ ความเข้าใจและความคิดในการพิจารณาวิเคราะห์สิ่งที่เห็น มนุษย์จึงมองเห็นวัตถุ ต่าง ๆ รอบตัวไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม การรับรู้ผลงานศิลปะที่มองเห็นนั้นมีข้อตกลงร่วมกัน คือ มนุษย์จะตอบสนองผลงานศิลปะที่มองเห็น เป็นความรู้สึกตามปริมาณของรูปร่างระนาบผิว และมวลที่ปรากฏให้เห็น โดยรูปร่างระนาบผิวและมวลที่ได้รับการจัดอย่างเหมาะสมนั้น จะให้ ความรู้สึกเบิกบานพอใจ หรือความรู้สึกถึงความงาม ที่เกิดจากการรับรู้ตามคุณสมบัติของศิลปะ ที่มองเห็นนั้น เช่น มีน้ำหนักจริงหรือให้ความรู้สึกหนัก มีสัดส่วนขนาดแน่นอน หรือสัดส่วนขนาด ตามความรู้สึก มีความเคลื่อนไหวจริงหรือความเคลื่อนไหวตามความรู้สึก เป็นต้น ดังนั้นการ รับรู้ผลงานศิลปะ สามารถจำแนกได้ดังนี้

- (1) รูปแบบทางกายภาพ (Physical Configuration)
- (2) ลักษณะส่วนรวม (The Whole)
- (3) รูปทรงและเรื่องราว (Form and Content)
- (4) วัสดุและวิธีการ (Materials and Techniques)
- (5) เวลาและบริเวณว่าง (Time and Space)

อุบล ตู้อินคา (2532) กล่าวว่า การเรียนการสอนศิลปะจะช่วยพัฒนาการทาง การรับรู้ได้สองทางคือ

- (1) การรับรู้ทางด้านวัตถุ จากสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น สี แสง เงา ตำแหน่ง สัดส่วนความเคลื่อนไหวและการสัมผัส ซึ่งจะเป็นสื่อกลางใจในการสร้างสรรค์รูปแบบทางศิลปะ การปฏิบัติ ศิลปะที่เกี่ยวข้องกับสี รูปทรง ปริมาตร พื้นผิว บริเวณว่าง ซึ่งเป็นการฝึกฝนที่จะ สะสมประสบการณ์การรับรู้ต่อวัตถุอย่างสำคัญอีกทางหนึ่ง ประสาทสัมผัสที่เกิดจากการเรียนรู้ ทางศิลปะจะทำให้เกิดความฉับไวในการรับรู้ และนำไปสู่การคิดและการวิเคราะห์ต่อไป
- (2) การรับรู้ทางด้านความคิดคำนึงจินตนาการ เป็นผลที่เกิดจากการรับรู้สิ่ง ต่าง ๆ แล้วนำมาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปะขึ้น หรือเกิดจากความคิดคำนึงทางใจ เพื่อฝัน แล้ว สร้างสรรค์ผลงานแตกต่างไปจากสิ่งที่เคยรับรู้มาก่อน

พิระพงษ์ กุลพิศาล (2533) ได้อธิบายการรับรู้ทางศิลปะ โดยเฉพาะทางทัศนศิลป์ ไว้ว่า หมายถึง การมองเห็นรูปทรงที่เป็นศิลปะและพยายามทำความเข้าใจกับรูปทรงที่มองเห็น นั้น ๆ เป็นอาการที่ลึกซึ้งกว่ากระบวนการการใช้สายตาตามปกติธรรมดา และยังเกี่ยวข้องไปถึง การทำงานของสมองและระบบประสาทของผู้ดู ซึ่งกำลังรับรู้ข้อมูลต่าง ๆ จากประสาทสัมผัสอีกด้วย การรับรู้ทางศิลปะเป็นการรับรู้ปริมาณหนึ่ง ที่ผู้ดูมีต่อรูปทรงที่มองเห็น (Visual Form) ด้วยความมีชีวิตชีวา ตามที่โอกาสจะอำนวย เมื่อได้รับรู้แล้ว การรับรู้ต่าง ๆ จะรวมตัวกันเป็นการรับรู้สะสม (Funded Perception) และจะกลายเป็นประสบการณ์ทางสุนทรียภาพ (Aesthetic Experience) ก็ต่อเมื่อมีการรวมคุณค่าของรูปทรงที่มองเห็นให้เป็นเอกภาพ เดียวกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า การรับรู้เป็นกระบวนการเชิงสร้างสรรค์ และเป็นกระบวนการของการตื่นตัวทางการสัมผัสและการสร้างความปรารถนาทางจิตใจ ซึ่งถูกปลุกเร้าให้เกิดขึ้นภายใน ตัวผู้ดู โดยส่วนประกอบต่าง ๆ ที่รวมตัวกันอยู่เป็นรูปทรงที่มองเห็น ซึ่งเรียกว่า ส่วนประกอบที่มองเห็น (Visual Elements) เป็นส่วนประกอบที่ก่อให้เกิดคุณค่า และความสัมพันธ์กันในส่วนรวม ได้แก่ เส้น รูปร่าง รูปทรง พื้นผิว สี เป็นต้น

กล่าวสรุปได้ว่า การรับรู้ทางการเห็นเป็นศักยภาพของประสาทสัมผัสเบื้องต้นทางหนึ่ง ที่มีความสำคัญต่อการเรียนรู้ทางด้านศิลปะ อันจะช่วยขยายขอบเขตของการรับรู้ของผู้เรียนทางด้านการใช้ประสาทสัมผัส โดยช่วยให้คนเราสามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะเป็นการมองด้วยการสังเกต พะพิเคราะห์ เปรียบเหมือนศิลปินมองเห็นสิ่งที่เห็น และเก็บรายละเอียดจากสิ่งที่เห็นมาถ่ายทอดด้วยงานศิลปะ (Tyler, 1971) นอกจากนี้พัฒนาการเกี่ยวกับการรับรู้ทางการเห็น ยังสามารถช่วยในการเพิ่มพูนความสามารถเฉพาะบุคคลในการเปรียบเทียบ พิจารณาสีที่สังเกตเห็น และสามารถบันทึกด้วยการวาดภาพซึ่งเป็นภาษาทางการเห็น อันแสดงออกถึงการรับรู้ ความคิดและประสบการณ์ (Rouse, 1994) การรับรู้ทางการเห็นจึงมีบทบาทสำคัญต่อการเรียนรู้ศิลปะ โดยเฉพาะทางทัศนศิลป์ อันเกี่ยวข้องกับกระบวนการเห็น และการสื่อความหมาย ซึ่งนอกจากจะเป็นเครื่องมือขั้นต้นของผู้ดูหรือผู้รับรู้อิทธิพลจากผลงานของผู้สร้างสรรค์แล้ว ยังเป็นประโยชน์สำหรับผู้สร้างสรรค์ศิลปะ ที่จะใช้เป็นตัวสื่อความหมายเพื่อถ่ายทอดความรู้สึกลงสู่ผลงานศิลปะที่สร้างสรรค์อีกด้วย (สุชาติ สุทธิ, 2535)

3. ทฤษฎีจิตวิทยาการรับรู้ทางศิลปะ

การรับรู้ทางทัศนะของมนุษย์ เป็นข้อถกเถียงที่ยังไม่มีข้อยุติของนักปราชญ์และนักจิตวิทยา เนื่องจากเป็นพฤติกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ ที่มีสัมผัสของระยะเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วย โดยทั่วไปแล้วเราสามารถมองเห็นวัตถุต่าง ๆ ได้ โดยแสงอาทิตย์ส่องตรงมากระทบ แล้วสะท้อนเข้าสู่ลูกนัยน์ตา ซึ่งการเดินทางของแสงดังกล่าวนี้ บ่อมมีระยะทางเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วย ดังนั้น การมองเห็นวัตถุจริงจึงแตกต่างจากการชมภาพจิตรกรรม ซึ่งการเห็นดังกล่าวนี้จะวางอยู่บนพื้นฐานที่แตกต่างกันของทฤษฎีจิตวิทยาการรับรู้ ตามที่ปูลมรต์น พิชญ ไทบูลย์ (2536) ได้กล่าวไว้ดังนี้

(1) ทฤษฎี Direct Registration โดยนักจิตวิทยา James I Gibson เป็นผู้เสนอขึ้นในปี ค.ศ. 1950 ซึ่งได้อธิบายว่าการรับรู้ทางทัศนะเป็นสิ่งปกติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ได้เสมอ เนื่องจากวัตถุต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรานั้น ล้วนเป็นข้อมูลข่าวสารที่นำไปสู่การคิดและการกระทำต่อไปทั้งสิ้น โดยเสนอหลักการว่า แสงเดินทางจากวัตถุต่าง ๆ เข้าสู่ลูกนัยน์ตาทั้งสองข้าง ทำให้ข่าวสารข้อมูลถูกส่งไปบันทึกไว้ที่ระบบประสาท ทำให้ได้รายละเอียดมากขึ้น ดังนั้น หากข่าวสารและข้อมูลที่รับชัดเจน ก็ทำให้การสื่อความเข้าใจเป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยไม่ต้องอาศัยการแปลความหมายหรือการเดา

(2) ทฤษฎี Constructivist นักฟิสิกส์และนักจิตวิทยา Hermann Van Helmholtz เป็นผู้เสนอขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเชื่อว่า ภาพที่ปรากฏอยู่รอบตัวเราล้วนแต่เป็นสิ่งที่บิดเบือนไปจากความเป็นจริงทั้งสิ้น เมื่อเปรียบกับลักษณะของวัตถุที่เป็นจริง การรับรู้เป็นผลมาจากคุณสมบัติของสมองที่รับรู้ต่อความเปลี่ยนแปลงในรูปร่าง สี ระยะของวัตถุ (Constancy) จิตได้สำนึก และสภาพอื่นที่อาจส่งผลแก่ผู้ชมในแต่ละบุคคล เพราะเหตุว่าภาพที่ผู้ชมแลเห็นนั้น ล้วนแต่เป็นผลมาจากการคาดเดาของผู้ชมเองทั้งสิ้น โดยเชื่อมโยงกับประสบการณ์ ความรู้ ทำให้ผู้ชมสามารถคาดเดาและเข้าใจสิ่งที่เห็นบนภาพนั้น ได้อย่างถูกต้องและเข้าถึงความงามและเนื้อหาของภาพที่เห็นนั้น ได้โดยง่าย

ด้วยเหตุนี้การรับรู้ของมนุษย์เราจึงวางอยู่บนพื้นฐานของความบิดเบือนเกือบทั้งสิ้น ผู้ชมจึงจำเป็นต้องเพิ่มเติมหรือปรับความรู้สึกให้เข้ากับสิ่งที่ตนกำลังชมอยู่ นักจิตวิทยาตามแนวทฤษฎีนี้จึงเชื่อว่าองค์ประกอบภายในภาพจิตรกรรม เกิดจากการรวมตัวกันขององค์ประกอบ

ทัศนศิลป์หลาย ๆ ตัวเข้าหากันอย่างมีระบบแบบแผน จนทำให้ภาพจิตรกรรมนั้นเกิดเป็นความงาม มีความลึก มีน้ำหนักหรือเป็นธรรมชาติได้ ดังนั้นในการชมภาพจิตรกรรมเพื่อให้เกิดความซาบซึ้งได้นั้น ผู้ชมจะต้องอาศัยความรู้ ความเข้าใจรูปลักษณะของวัตถุที่ปรากฏอยู่ในภาพจิตรกรรมเป็นพื้นฐาน เพื่อนำไปสู่การเข้าใจในเนื้อหาของจิตรกรรมนั้น

(3) ทฤษฎี Gestalt เป็นทฤษฎีที่อธิบายถึงการรับรู้ของมนุษย์ โดยมีกลุ่มนักจิตวิทยา ร่วมกันเสนอหลักการ ประกอบด้วย K.Koffka, W.Kohler และ M.Ertheimer โดยเชื่อว่าการรับรู้สิ่งเร้าจากภายนอกเป็นไปโดยตรงไม่มีการคาดเดาหรือคาดหวัง เช่นเดียวกับทฤษฎี Direct Registration และยังเชื่ออีกด้วยว่า การรับรู้ของคนเรามีองค์ประกอบที่สำคัญ เช่นเดียวกับแนวทฤษฎี Constructivist แต่องค์ประกอบที่สำคัญนั้นมีได้หมายถึงประสบการณ์หรือความรู้ แต่เป็นองค์ประกอบของความเรียบง่าย มีรายละเอียดน้อย หรือที่เรียกว่า Simplicity Principle อาจกล่าวได้ว่า ทุกอนุภาคของแสงที่ตกกระทบลงบนจอรับภาพในลูกนัยน์ตานั้น เป็นผลทำให้เกิดรูปภาพขึ้นในสมอง (Brain field) ซึ่งมีกลไกในการวิเคราะห์ภาพที่เรียบง่ายที่สุด นั่นคือการรับรู้ของคนเราจะมองเห็นโครงหลักเสียก่อน แล้วจึงค่อยมองในรายละเอียด

ในการรับรู้ลักษณะส่วนรวมจากผลงานศิลปะที่มองเห็นนั้น นักจิตวิทยาในกลุ่มเกสทอลท์ได้ทำการทดลอง โดยนำภาพตัวอย่างให้กับกลุ่มผู้ทดลองจำนวนหนึ่ง ได้ดูและพินิจวิเคราะห์ด้วยความตั้งใจ ภายในเวลาที่กำหนดให้ เมื่อหมดเวลาจึงเก็บภาพดังกล่าว และให้กลุ่มผู้ทดลองเขียนภาพตัวอย่างนั้น ผลการทดลองปรากฏว่า กลุ่มผู้ทดลองจะรับรู้ลักษณะส่วนรวมของภาพที่กำหนดให้ได้ ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยอื่น ๆ จะต่างกันไป (Arnheim, 1974)

ดังที่กล่าวได้ว่า เมื่อเรามองวัตถุเรา ไม่ได้มองเห็นวัตถุในแง่ผลรวมของส่วนต่าง ๆ ที่มองเห็นได้โดยตรง แต่เรามองเห็นสภาพส่วนรวมของการรับรู้ หรือจินตภาพรวมซึ่งก่อโครงสร้างขึ้นมาจากสมอง บนพื้นฐานของความประทับใจในภาพที่มองเห็นได้ และพื้นฐานการมองเห็นนั้นอยู่กับการรับรู้เป็นสำคัญ (วิรุณ ตั้งเจริญ, 2535)

นอกจากนี้ ทฤษฎี Gestalt ได้อธิบายการรับรู้ของมนุษย์ไว้ว่า มนุษย์มีแนวโน้มที่จะค้นหาความหมาย ความสมบูรณ์ และโครงสร้างโดยรวมของสิ่งที่ตนรับรู้ ถ้ามนุษย์ปฏิเสธการรับรู้ภาพรวมเมื่อไร ก็จะเกิดความเครียด ความไม่สบายใจ และความรู้สึกล่องลอย เคืองคว้าง แม้ในบางครั้งรูปทรงที่ขาดความสมบูรณ์ มนุษย์ก็พยายามใช้หลักการรับรู้ของตน จัดรูปทรงไม่เข้าที่เหล่านี้ให้ดูเข้ากันและสมบูรณ์ขึ้น เพราะเป็นวิธีเดียวที่จะทำให้เกิดความเครียดและความไม่สบายใจต่าง ๆ หมดไป (พีระพงษ์ กุลพิศาล, 2533)

Fernald และ Fernald (1978) กล่าวว่า การรับรู้ภาพรวมเกิดขึ้นได้ ดังนี้

(1) ความเหมือน (Similarity) เป็นการจัดสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกันได้ด้วยกัน โดยจำแนก รูปร่าง รูปทรง ขนาด สี เป็นกลุ่มประเภทเดียวกัน

(2) ความใกล้เคียง (Proximity) เป็นการรับรู้สิ่งที่ใกล้กัน ให้เป็นภาพเดียวกันหรือเป็นกลุ่มเดียวกัน

(3) ความสมบูรณ์ (Closure) เป็นการจัดภาพที่มีส่วนใดส่วนหนึ่งขาดหายไป แต่คนเรามีแนวโน้มที่จะต่อเติมส่วนที่ขาดหายไปของภาพ ให้เกิดเป็นภาพที่สมบูรณ์ได้

(4) ความต่อเนื่อง (Continuity) เป็นการรวมกลุ่มที่เกิดจากสิ่งเร้าที่มีทิศทางไปในแนวเดียวกัน

Kenedy (1974) กล่าวสนับสนุนทฤษฎีเกสทอลท์ว่า การรับรู้ภาพรวมเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นในการรับรู้ โดยไม่เพียงแต่เป็นองค์ประกอบในการรับรู้เท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงกับประสบการณ์เดิม จินตนาการทางความคิด และความรู้ที่เคยเรียนรู้มาในอดีตอีกด้วย สอดคล้องกับ Mittler (1983) ที่กล่าวว่า การรับรู้สิ่งเร้าต่าง ๆ ของมนุษย์จะมีความแตกต่างกันไปตามเจตคติหรือมุมมองที่มีข้อจำกัดอันเกี่ยวกับเงื่อนไขของภูมิหลังและประสบการณ์เรียนรู้ที่มีมาในอดีต และสอดคล้องกับ Neisser (1967) ที่กล่าวว่า คนเราใช้ประสบการณ์เดิมที่มีอยู่จัดระเบียบสิ่งที่มองเห็น ดังนั้นในบางครั้งเราอาจให้ความสนใจต่อบางสิ่ง และปฏิเสธบางสิ่งที่มองเห็นก็ได้

4. ทฤษฎีการรับรู้ทางศิลปะของ Wolfflin

Wolfflin (อ้างถึงใน พิระพงษ์ กุลพิศาล, 2533) ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ศิลป์ชาวเยอรมัน ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการรับรู้ทางศิลปะซึ่งใช้มาตฐานการสร้างสรรคศิลปะของศิลปินเป็นหลัก โดยมีความเชื่อว่า การที่จะมองเห็นและเข้าใจในแบบอย่างทางศิลปะได้นั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตวิทยาหรือการรับรู้ เพราะความเข้าใจที่เกิดจากการรับรู้โดยตรง ไม่ต้องเสียเวลาอธิบายด้วยคำพูด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศิลปะหรือสังคมก็ตาม การที่เราสามารถอธิบายแบบอย่าง การแสดงออกของชนกลุ่มหนึ่งประเทศหนึ่งหรือท้องถิ่นหนึ่งได้นั้น ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับคุณค่าอันแท้จริงของผลงานศิลปกรรมโดยตรง แต่เป็นหน้าที่ที่นักประวัติศาสตร์ศิลป์จะต้องทำการเปิดเผยและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของการมองเห็น และอธิบายช่วงเวลาสำคัญที่มนุษย์มีพัฒนาการทางการมองเห็น นอกจากนี้ Wolfflin ยังเชื่อในเรื่องจิตวิทยาการมอง (Psychology of Vision) และเข้าใจว่าประวัติศาสตร์ศิลป์ ก็คือประวัติของวิธีการถ่ายทอด ซึ่งจะเป็นไปตามลักษณะของวิธีการรับรู้ที่เกิดขึ้นในเวลาและสถานที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งลักษณะวิธีการดังกล่าวแบ่งออกเป็น 5 คู่ย่อย ๆ โดยแต่ละคู่ จะมีชื่อ 2 ชื่อ และมีพัฒนาการเริ่มจากชื่อแรก ไปยังชื่อที่สอง

(1) จากเส้นรอบนอกสู่พื้นภาพ (From The Linear to the Painterly mode) เป็นพัฒนาการทางการรับรู้ที่เกี่ยวข้องกันของเส้นรอบนอกและพื้นภาพ กล่าวคือ การรับรู้เส้นรอบนอก เป็นการมองที่มุ่งไปที่เส้นรอบของวัตถุเป็นหลัก (contoured and outline) เป็นการสัมผัสเชิงกายภาพที่เรามีต่อวัตถุต่าง ๆ โดยไม่เกี่ยวข้องกับพื้นผิวของวัตถุนั้น แม้จะมีเรื่องของสี และแสง-เงาเข้ามาเกี่ยวข้องก็ตาม ส่วนการรับรู้พื้นภาพ เป็นการรับรู้หรือการแสดงออกที่มุ่งให้ความสำคัญกับมวลปริมาตรของสิ่งต่าง ๆ เป็นการรับรู้ความต่อเนื่องของวัตถุมากกว่าความแตกต่างของวัตถุ ทั้งนี้เป็นเพราะเส้นรอบนอกถูกลดความสำคัญลงไป วัตถุที่รับรู้จึงเกิดการผสมผสานตัวของมันเอง การรับรู้พื้นภาพเป็นการมองสิ่งต่าง ๆ ให้สัมพันธ์กัน แทนที่จะรับรู้สิ่งต่าง ๆ แยกออกจากกันโดด ๆ

(1.1) ลักษณะการมองศิลปะด้วยการรับรู้เส้นรอบนอก

(1.1.1) สายตาคะมองไปตามเส้นรอบนอกก่อน แล้วจึงมองเข้ามาภายใน

(1.1.2) ถึงแม้ผู้มองกำลังรับรู้ส่วนที่อยู่ภายในกรอบของรูปทรงอยู่ก็ตาม

ผู้มองก็ยังคงตระหนักในความชัดเจน และความแตกต่างของรูปทรงย่อย ๆ ไปพร้อม ๆ กันด้วย

(1.1.3) จะมองเห็นรูปทรงย่อย ๆ เลื่อนตัวเข้ามาประสานกันอย่างรวดเร็ว แต่ไม่ใช่การประสานกันด้วยความรู้สึก เป็นการประสานกันด้วยเหตุผลมากกว่า

(1.2) ลักษณะการมองศิลปะด้วยการรับรู้ที่ภาพ

(1.2.1) เป็นการมองที่ไม่ให้ความสนใจกับเส้นรอบนอก

(1.2.2) สายตาจะมองเข้าไปภายในกรอบของรูปทรง

(1.2.3) ความมืด-สว่างที่มองเห็น เป็นเพียงตัวกำหนดกรอบรูปทรง

ภายนอกเท่านั้น

(2) จากระนาบสู่ความลึกขึ้น (From Plane to Recession)

ตามปกติศิลปินไม่ได้เขียนภาพตามแนวระนาบเท่านั้น ยังมุ่งแก้ปัญหาเกี่ยวกับมิติของความลึกขึ้นอีกด้วย การแสดงให้เห็นความเคลื่อนไหวของรูปทรงต่าง ๆ จากด้านหนึ่งไปอีกด้านหนึ่ง หรือจากบนลงล่าง ไม่จัดว่าเป็นการเคลื่อนไหวตามแนวลึกขึ้น หรือเข้า-ออก เมื่อคุณภาพเขียนการลงตาให้เห็นความลึกขึ้นจะเกิดขึ้นทั้งแนวนอนและแนวตั้ง ความรู้สึกลึกขึ้นทำให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวเข้า-ออกของสนามการมองมีความสมดุล

(3) จากรูปทรงปิดสู่รูปทรงเปิด (From Closed to Open form)

แนวคิดทางการรับรู้ครั้งนี้ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกรวมตัวเข้าหากันในลักษณะเป็นรูปทรงเปิดและความรู้สึกเป็นอิสระที่จะเคลื่อนตัวไปในทิศทางต่าง ๆ ในลักษณะเป็นรูปทรงเปิด ศิลปะสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาของอิตาลีมีลักษณะเป็นรูปทรงเปิด เพราะสายตาไม่สามารถกวาดมองไปได้อย่างอิสระ จะต้องเพ่งอยู่ที่กรอบของรูปทรงที่ออกแบบไว้ ความรู้สึกเช่นนี้จะมีมากในสถาปัตยกรรม ในอดีตศิลปะสมัยบาโรกจะมีลักษณะของรูปทรงเปิดอยู่ด้วยเนื่องจากพื้นที่ว่าง (Space) เคลื่อนไหวอย่างไม่มีการสิ้นสุด รูปทรงเปิดจะให้ค่าทางการเคลื่อนไหวมาก

(4) จากพหุภาพสู่เอกภาพ (From Multiplicity to Unity)

เอกภาพ (Unity) คือเป้าหมายสำคัญของการสร้างสรรค์งานศิลปะทุกชนิด เป็นการแก้ปัญหาเกี่ยวกับความสมดุลของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่อยู่ทั้ง 2 ข้างให้เท่ากัน ซึ่งเราเรียกว่าการสร้างเอกภาพจากพหุภาพ (Multiplicity) เอกภาพเป็นผลที่เกิดจากการรวมตัว

กันเป็นเอกภาพ คือการแก้ปัญหาด้วยการเพิ่ม-ลดส่วนประกอบต่าง ๆ หรือด้วยการเพิ่ม-ลดปริมาณที่รู้ได้และมีความเด่นชัด

(5) จากความชัดเจนทั้งภาพสู่ความชัดเจนสัมพัทธ์ (From Plane to Recession)

ความชัดเจนทั้งภาพ คือ การได้เห็นรูปทรงทั้งหมดอย่างเด่นชัด โดยทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในรูปทรงนั้น จะเผยตัวออกมาให้เห็นทั้งหมด เกิดเป็นเอกภาพของส่วนใหญ่และส่วนย่อย ส่วนความชัดเจนสัมพัทธ์ คือ การที่รูปทรงแสดงตัวเองออกมาอย่างมีไหวพริบ ไม่โจ่งแจ้งเหมือนความชัดเจนทั้งภาพ ยกตัวอย่างเช่น ผลงานจิตรกรรมลัทธิประทับใจ จะแสดงตัวออกมาเป็นนัย ๆ ไม่ชัดเจนทั้งหมด ดูแล้วลึกลับมากกว่าเปิดเผยรูปแบบที่เปิดเผยออกมากี่ ไม่มีความแน่นอน เหมือนอยู่ในที่มืดขมุกขมัว ผู้ดูจะมีส่วนร่วมกับการรับรู้ประเภทนี้มาก

กล่าวสรุปได้ว่า ทฤษฎีการรับรู้ตามแนวคิดของ Wolflin ในแต่ละคู่ เป็นแนวคิดทางการรับรู้เชิงจิตวิทยา กล่าวคือ ผลงานศิลปกรรมนั้น ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในยุคเก่าหรือยุคใหม่ ก็สามารถรับรู้ได้ตามทฤษฎีนี้โดยไม่มีเงื่อนไขของเวลาหรือยุคสมัยเข้ามาเกี่ยวข้อง อันทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์กันระหว่างการรับรู้ที่ศิลปินมีต่อโลกภายนอก กับสิ่งที่ศิลปินถ่ายทอดออกมาอย่างไรก็ตามทัศนะที่แยกย่อยเป็นคู่ ๆ ในรูปของพัฒนาการทางการรับรู้ดังกล่าว จะช่วยให้เราสามารถรับรู้ผลงานศิลปะ ได้สอดคล้องกันยิ่งขึ้น ซึ่งอาจจะเกิดจากการมองเห็นภาพรวมไปสู่ส่วนย่อย หรือจากส่วนย่อย ไปสู่ภาพรวมก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับธรรมชาติของผลงานที่รับรู้เป็นสำคัญ

5. ทฤษฎีมิติทั้ง 3 ของประสบการณ์ทางศิลปะ

Gardner (1977) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนของประสบการณ์ทางศิลปะ ซึ่งแบ่งออกเป็นสามมิติคือ

- (1) มิติด้านระบบการรับรู้ (Sensory system)
- (2) มิติด้านระบบสัญลักษณ์ (Symbol system)
- (3) มิติด้านกรการรู้คิด (Cognitive Mode)

Gardner ได้อธิบายว่า มิติแรกของประสบการณ์ทางศิลปะนั้น เป็นมิติด้านระบบการรับรู้ เมื่อบุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งเร้าและรับรู้ถึงสิ่งเร้า นั้น ในที่นี้คือรูปแบบของศิลปะทางทัศนศิลป์ มิติที่สองเมื่อบุคคลรับรู้สิ่งเร้าก็จะเชื่อมโยงส่วนประกอบต่าง ๆ เข้าเป็นกลุ่มหรือเป็นหมวดหมู่ (set of elements) ของสัญลักษณ์ใดสัญลักษณ์หนึ่งนั้น ซึ่งสัญลักษณ์ดังกล่าวอาจมีความสัมพันธ์ในลักษณะต่างกลุ่มกันก็ได้ เช่น การรับรู้โดยใช้ประสาทสัมผัสทางตาในการรับรู้ตัวหนังสือ ซึ่งเป็นกลุ่มหรือหมวดหมู่สัญลักษณ์ของภาษา หรือการรับรู้ละครบนเวที ซึ่งเป็นกลุ่มหรือหมวดหมู่ของสัญลักษณ์ทางศิลปะการแสดง หรือในการรับรู้จิตรกรรม ซึ่งเป็นกลุ่มหรือหมวดหมู่สัญลักษณ์ทางทัศนศิลป์ เป็นต้น ส่วนในมิติที่สามเป็นการตอบสนองต่อการรับรู้ นั้น ๆ ซึ่งเป็นกระบวนการร่วมกันระหว่างการรู้คิดด้านรูปลักษณ์ (Figurative Cognitive) และการรู้คิดด้านปฏิบัติ (Operative Cognitive)

นอกจากนี้ Gardner ได้อธิบายต่อไปว่า การรู้คิดด้านรูปลักษณ์จะเกิดจากการรวบรวมข้อมูลของสิ่งเร้าและสัญลักษณ์เข้าด้วยกัน เช่น การรับรู้รูปลักษณ์ของ สี เส้น รูปร่าง รูปทรงในงานจิตรกรรม ซึ่งต่างไปจากการรู้คิดด้านปฏิบัติ อันเป็นความสามารถในการรู้ที่มากกว่าข้อมูลที่มีอยู่ เช่น การวิพากษ์วิจารณ์ผลงานศิลปะ ซึ่งถือเป็นการแสดงออกทางด้านเชาวน์ปัญญาและการพัฒนาศักยภาพด้านความรู้ กล่าวสรุปได้ว่า มิติที่สามของประสบการณ์ศิลปะ เป็นขั้นสำคัญที่จะจำแนกประสบการณ์ศิลปะ ออกจากการแสวงหาทางวิทยาศาสตร์ อันเป็นการบ่งชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเรียนรู้ ที่ผู้เรียนจะได้รับจากประสบการณ์หลากหลายทางด้านศิลปะ

ลักษณะทั่วไปของศิลปวิจารณ์

ในการศึกษาผลการสอนศิลปวิจารณ์ตามแนวทฤษฎีของปีน เอ มิทเลอร์ ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับลักษณะทั่วไปของศิลปวิจารณ์ ในด้านความหมายของศิลปวิจารณ์ จุดมุ่งหมายของศิลปวิจารณ์ องค์ประกอบของศิลปวิจารณ์ ประเภทของศิลปวิจารณ์ บทบาทและคุณสมบัติของนักวิจารณ์ศิลปะ ดังนี้

1. ความหมายของศิลปวิจารณ์

ศิลปวิจารณ์ ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า "Art Criticism" ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษากรีก "Kritikos" หมายถึง สามารถเห็นไกล สุขุม (สงวน รอดบุญ, 2533)

ศิลปวิจารณ์ (Art Criticism) ตามความหมายในพจนานุกรมศัพท์ศิลปะอังกฤษ - ไทยฉบับราชบัณฑิตสถาน (2530) ได้อธิบายว่า การวิพากษ์วิจารณ์ผลงานศิลปะซึ่งศิลปินได้สร้างสรรค์ขึ้นไว้ โดยให้ความเห็นตามกฎเกณฑ์และหลักการของศิลปะแต่ละสาขา ทั้งในด้านสุนทรียศาสตร์และปรัชญาสาขาอื่น ๆ

นอกจากนี้ นักการศึกษาและนักวิชาการทางด้านศิลปะ ได้อธิบายและให้ความหมายเกี่ยวกับศิลปวิจารณ์ไว้ดังนี้

อิทธิ กงตากุล (2524) อธิบายว่า ศิลปวิจารณ์เป็นการแสดงความคิดเห็นในสิ่งของศิลปะ โดยเฉพาะ ซึ่งเกี่ยวข้องกับสุนทรียศาสตร์

สุธา ศาสत्री (2525) กล่าวว่า การวิจารณ์ศิลปะ มีลักษณะทั้งที่เป็นอัตวิสัยและภาววิสัย จะต้องยึดทั้งอารมณ์ความรู้สึกและการใช้เหตุผลพร้อมกันไม่ การวิจารณ์อาจถือได้ว่าเป็นศิลปะที่มีศาสตร์รองรับ

พิษณุ ศุภนิมิตร (2525) ได้อธิบายความหมายว่า ศิลปวิจารณ์ คือ การแสดงออกของความคิดของนักวิจารณ์ ในรูปแบบของการพูด บรรยาย อธิบายหรือเขียนเป็นภาษาหนังสือ เพื่อให้คนดูทั่วไปได้รับรู้หรือได้เข้าใจในงานศิลปะนั้น ๆ ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเป็นการพูด การเขียนของนักวิจารณ์ เพื่อที่จะตัดสินคุณค่าในงานศิลปะ

สน สิมাত্রัง (2527) กล่าวว่า การวิจารณ์ศิลปะ คือ การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปะอย่างมีระบบวิธีการ ซึ่งได้แก่ การสำรวจ การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล ที่วิจารณ์ออกมาเป็นความคิดเห็นเพื่อเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจ ความประทับใจ และการประเมินคุณค่าที่น่าเชื่อถือ

อารี สุทธิพันธ์ (2528) กล่าวว่า การวิจารณ์ผลงานทางศิลปะ เป็นการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปะที่มองเห็นหรือทัศนศิลป์โดยตรง ซึ่งตามความหมายของลักษณะศิลปกรรมแล้ว เป็นศิลปกรรมสำหรับให้คนดู ไม่ใช่ให้คนอธิบาย แต่การอธิบายก็ยังมีประโยชน์อยู่มาก เพราะเท่ากับเป็นการเสนอแนะให้ผู้ดูรู้จักเลือกดู รู้จักบางสิ่งบางอย่างที่อาจหลงหูหลงตาไปบ้าง

เกษร อธิตะจारी (2530) ได้กล่าวถึง การวิจารณ์ที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ ไว้ว่า การวิจารณ์ เป็นเรื่องของการแสดงความคิดเห็น โดยอาศัยหลักการและกฎเกณฑ์ของการพิจารณา งานศิลปะ ซึ่งได้จากการวิจารณ์จากผลงานอย่างมีระบบ ที่สามารถแสดงความคิดเห็นให้ผู้อื่นรับรู้ด้วยการพูดหรือเขียน และชี้แจงให้เห็นจริงว่า ผลงานนั้น ๆ มีคุณค่าทางสุนทรียภาพมากน้อยเพียงใด

พีระพงษ์ กุลพิศาล (2531) กล่าวว่า การวิจารณ์ศิลปะเป็นการเรียนรู้ความงามของผลงานศิลปะ ด้วยวิธีการวิเคราะห์แยกแยะแล้วถ่ายทอดออกมาด้วยการจดบันทึกหรือบรรยาย เป็นคำพูดอย่างมีโวหาร ให้ผู้อื่นรับรู้ค่าของความงามอีกทอดหนึ่ง

ชลุค ปีมเสมอ (2531) ได้ให้ความหมายว่า ศิลปวิจารณ์ คือ ความคิดเห็นหรือการตัดสินที่กล่าวหรือเขียนเกี่ยวกับศิลปะ การชี้ให้เห็นข้อบกพร่องหรือคุณค่าของงานศิลปะ

วิรุณ ตั้งเจริญ (2535) กล่าวว่า การวิจารณ์ศิลปะมิใช่เพียงหลักการส่วนตัว หรือสิทธิพิเศษส่วนบุคคลของนักวิจารณ์ แต่เป็นการวินิจฉัยที่เกี่ยวข้องกับมาตรฐานร่วม (common standard) ในการตัดสินใจเพื่อสร้างความเชื่อมั่นร่วมกัน

สมโภชน์ ทองแดง (2536) กล่าวถึง การวิจารณ์ศิลปะ ไว้ว่า เป็นการแสดงทัศนะความรู้ ความเข้าใจ เป็นการพิจารณาถึงรายละเอียดและส่วนประกอบของศิลปะด้วยการวิเคราะห์แยกแยะ เป็นการสร้างความเข้าใจในคุณค่าของงานศิลปะด้วยการมองความคู่กับการคิด เพื่อความรู้ความเข้าใจ ทั้งผู้วิจารณ์ ผู้ถูกวิจารณ์ (หรือสิ่งที่เรากำลังวิจารณ์) และผู้รับฟังคำวิจารณ์

เจตนา นาควัชระ (2538) กล่าวว่า การวิจารณ์ศิลปะคือการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปะ ไม่ว่าจะเป็นการพรรณนาประสบการณ์ทางอารมณ์ความรู้สึกส่วนตัวที่มีต่องานศิลปะ หรือเป็นการให้ข้อมูลหรือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับศิลปะ หรือเป็นการแสดงความคิดเห็นเชิงปรัชญาเกี่ยวกับศิลปะ โดยทั่วไป

ทวีเกียรติ ไชยงยศ (2538) ได้อธิบายว่า ศิลปวิจารณ์ หมายถึง การแสดงความคิดเห็นต่อผลงานศิลปะอย่างมีหลักการ โดยใช้ความรู้องค์ประกอบศิลป์เป็นฐาน เพื่อค้นหาค่าทางสุนทรียภาพในผลงานศิลปะนั้น ๆ

นอกจากนี้ นักการศึกษาและนักวิจารณ์ในต่างประเทศ ได้แสดงทัศนะและอธิบายความหมายของศิลปวิจารณ์ไว้ดังนี้

Dewey (1958) กล่าวว่า ศิลปวิจารณ์ คือ การย้อนกลับมาเพื่อศึกษาลักษณะการรับรู้ที่มีอยู่ในผลงานศิลปะ

Stolntz (1960) กล่าวว่า ศิลปวิจารณ์มิใช่การพูดถึงคุณค่าความงามหรือข้อบกพร่องอย่างใดอย่างหนึ่ง หากแต่ นักวิจารณ์จะต้องพรรณนาตีความหมายของผลงานศิลปะที่มีศิลปินสร้างสรรค์ขึ้น ภายใต้ความซับซ้อนของสังคม

Feldman (1982) กล่าวว่า ศิลปวิจารณ์ คือ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้สึกที่ได้สัมผัสงานศิลปะซึ่งกันและกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การพูดถึงศิลปะ อันเป็นวิธีการแบ่งปันเนื้อหาสาระของชีวิต เพื่อที่จะเพิ่มพูนความสามารถในความเข้าใจและชื่นชมงานศิลปะให้แก่กัน

Risetti (1987) กล่าวว่า ศิลปวิจารณ์เป็นการศึกษาและค้นคว้าเนื้อหาสาระของมนุษย์ (รวมทั้งศิลปิน) ที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปะ อันนำไปสู่ความหมายที่แฝงเร้นอยู่ภายใน เพื่อที่จะเพิ่มพูนศักยภาพในด้านความรู้ความเข้าใจและความนิยมซาบซึ้งที่มีต่องานศิลปะ ซึ่งได้สะท้อนคุณค่าในเชิงสังคมและวัฒนธรรม

Anderson (1990) ได้อธิบายไว้ว่า ศิลปวิจารณ์ คือ การพูดหรือการเขียนที่ เกี่ยวข้องกับศิลปะ ซึ่งต่างไปจากการสืบสวนสอบสวนทางความงาม แม้ว่าข้อมูลส่วนหนึ่งจะ ได้รับการสนับสนุนมาจากทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ก็ตาม แต่โดยความมุ่งหมายแล้วก็เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจ และความชื่นชมที่มีต่อคุณค่าของงานศิลปะตามปัจเจกภาพ โดยใช้ทฤษฎีทาง สุนทรียศาสตร์ เป็นรากฐานในการอธิบายความหมายและนัยสำคัญของงานศิลปะ

Mittler (1994) กล่าวว่า ศิลปวิจารณ์ เป็นการมองดูและการพูดถึงศิลปะอย่าง มีระเบียบแบบแผน อันจะเป็นแนวทางที่ช่วยสนับสนุนต่อการค้นหาข้อมูลต่าง ๆ ที่ปรากฏภายใน ผลงานศิลปะ

จากนิยามของศิลปวิจารณ์ดังที่กล่าวข้างต้น อาจสรุปได้ว่า ศิลปวิจารณ์ หมายถึง การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับผลงานศิลปะ ด้วยการเขียนบรรยายหรืออธิบายอย่างเป็นขั้นตอน และมีระเบียบแบบแผนตามกฎเกณฑ์และหลักการทางศิลปะ เพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ และนิมิตหมายซึ่งในคุณค่าของงานศิลปะ

2. จุดมุ่งหมายของศิลปวิจารณ์

ศิลปวิจารณ์จะมีชีวิตชีวาขึ้นมา ไม่ได้ ถ้าในสังคมโดยบุคคลใดการสร้างสรรคทางศิลปะ อยู่ในสภาพที่ขบเซา หน้าที่หลักของการวิจารณ์คือ การตีความและประเมินคุณค่างานศิลปะ เมื่อมีการสร้างแล้วก็ต้องมีการเผยแพร่งานวิจารณ์ คือ ปฏิกริยาของผู้รักและสนใจศิลปะที่มีต่อ งานศิลปะที่ศิลปินได้นำออกเผยแพร่ (เจตนา นาควัชระ, 2538) การวิพากษ์วิจารณ์ผลงาน ศิลปะ นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับแวดวงของงานศิลปะ เป็นการวัดผลหรือวัดคุณค่าในผลงาน เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของปวงชน ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเชื่อมโยง ระหว่างประชาชนกับศิลปินผู้สร้างงานแล้ว ยังมีส่วนช่วยสนับสนุนและแนะแนวทางให้การผลิต งานของศิลปินดำเนินไปด้วยดี (สงวน รอดบุญ, 2533)

จุดมุ่งหมายหลักของศิลปวิจารณ์ คือ การสร้างความเข้าใจในคุณค่าของงานศิลปะ ด้วยวิธีการมองควบคู่กับการคิด คนดูงานศิลปะที่ได้รับการฝึกฝนมาก่อน จะพบข้อมูลและ รายละเอียดอันเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์คุณค่าที่มีอยู่ในงานศิลปะนั้น ๆ จุดมุ่งหมายอีก

ประการหนึ่งก็คือ ความสุขและความพึงพอใจ ซึ่งตามปกติแล้ว การที่ได้รู้ว่ามีอะไรอยู่ในงานศิลปะก็มีส่วนทำให้เกิดการยอมรับงานชิ้นนั้นอยู่แล้ว เมื่อได้วิเคราะห์แยกแยะอย่างมีขั้นตอนอย่างมีระบบ ก็ยิ่งทำให้รู้ความหมายและเกิดความพอใจนั้น ศิลปวิจารณ์จึงเป็นผลทางปริมาณที่ช่วยสร้างความพึงพอใจในงานศิลปะให้แก่เรา (กรมวิชาการ, 2532)

พิระพงษ์ กุลพิศาล (2531 ก) ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของศิลปวิจารณ์ไว้ว่า ศิลปวิจารณ์คือการเรียนรู้ค่าทางความงามของผลงานศิลปะ โดยการวิเคราะห์อย่างเป็นเหตุเป็นผล ด้วยวิธีการบันทึกหรือบรรยายเป็นคำพูดอย่างมีไหวพริบ การวิเคราะห์นี้มีจุดมุ่งหมายในการตัดสินค่าทางความงามของศิลปะนั้น ๆ นักวิจารณ์ต้องเป็นผู้ที่ละเอียดลออ มีความคิดเชิงวิเคราะห์สูง และ ไม่ได้มีหน้าที่ในการอธิบายเนื้อหาของผลงานศิลปะ เพียงอย่างเดียว แต่จะต้องประเมินข้อดีข้อเสียได้อีกด้วย นอกจากจุดมุ่งหมายดังกล่าวแล้ว จะต้องมีการบรรยาย คือการบรรยายในการประเมินค่าความงามของงานศิลปะ โดยมีขั้นตอนต่อเนื่องกัน และแต่ละขั้นตอนมีความสำคัญเท่าเทียมกัน จึงจะบรรลุจุดมุ่งหมายตามที่ต้องการ

อารี สุทธิพันธ์ (2535) กล่าวว่า จุดมุ่งหมายของศิลปวิจารณ์มีสามประการด้วยกัน คือ ประการแรก เป็นการทำความเข้าใจในผลงานศิลปะที่เห็นว่าควรดูผลงานนั้นแนวทางไหน เมื่อเห็นแล้วเกิดความคิดอย่างไรและได้รับความรู้จากการเห็นนั้นมากน้อยเพียงใด จุดมุ่งหมายประการที่สองก็คือ เพื่อความเบิกบานพอใจและความยินดีจากผลงานที่ได้เข้าใจนั้น และจุดมุ่งหมายประการสุดท้ายก็คือ เพื่อแสดงความคิดเห็นพร้อมกับข้อเสนอแนะ เพื่อที่จะสามารถนำไปปรับปรุงให้ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายประการสุดท้ายนี้เป็นเพียงข้อเสนอแนะว่า ผู้ดูและผู้วิจารณ์ได้ค้นพบอะไรบ้าง ในผลงานศิลปะนั้น ๆ แล้วแบ่งสาระของสิ่งที่ได้พบให้รับรู้

นอกจากนี้ อิทธิ คงคากุล (2524) ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของศิลปวิจารณ์ ไว้สามประการคือ

(1) เพื่อให้ผู้รู้ ครูอาจารย์ และนักวิจารณ์ศิลปะ ถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์ของตนที่เกี่ยวกับศิลปะ ให้กับผู้ที่สนใจรวมทั้งนักเรียน นักศึกษา อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ

(2) เพื่อให้ผู้ที่สนใจรวมทั้งนักเรียนนักศึกษาได้รับความรู้ หรือเพื่อเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์ที่เกี่ยวกับศิลปะให้กับตนเองอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ จนสามารถเข้าใจหรือชื่นชมศิลปะได้ และในที่สุดสามารถที่จะประเมินคุณค่าผลงานศิลปะ ได้อย่างมี เหตุผล สำหรับความถูกต้องในการประเมินคุณค่าศิลปะนั้น ย่อมต้องอาศัยประสบการณ์ของผู้ ศึกษา

(3) เพื่อให้แก่นักวิจารณ์ศิลปะ ได้ช่วยเผยแพร่ หรือบอกเล่าความเคลื่อนไหวในวงการ ศิลปะ นักวิจารณ์ศิลปะยังทำหน้าที่เป็นตัวกลาง เพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างศิลปินกับชุมชน และให้คำติชมแนะนำศิลปิน เพื่อที่ศิลปินจะได้ปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้ได้มาซึ่งมาตรฐานและคุณภาพ ของผลงานศิลปะ ทั้งยังทำหน้าที่สนับสนุนส่งเสริมศิลปินให้เป็นที่รู้จักต่อประชาชน

จากทัศนะข้างต้นอาจกล่าวสรุปได้ว่าจุดมุ่งหมายของศิลปวิจารณ์ คือ การอธิบายคุณค่า หรือระดับของผลงานอย่างมีเหตุผลเป็นการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจและความพึงพอใจที่มี ต่องานศิลปะ อันเป็นการขยายขอบข่ายความสามารถในการชื่นชมงานศิลปะ ให้แก่ตนเองและผู้อื่น

3. องค์ประกอบของศิลปวิจารณ์

ศิลปวิจารณ์เป็นองค์ประกอบหลักของกิจกรรมทางศิลปะ อันได้แก่ การสร้างสรรค์ งานศิลปะ การนำงานศิลปะแสดงต่อสาธารณชน และการศึกษาศิลปะ ศิลปวิจารณ์เป็นเรื่อง ของการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับศิลปะอย่างมีระบบระเบียบวิธีการ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความ เข้าใจ ความประทับใจ และประเมินคุณค่า (สน สีมาตรง, 2527) การทำความเข้าใจ ศิลปวิจารณ์จะต้องรับรู้องค์ประกอบ หรือวงจรที่เกี่ยวของอยู่เสมอในการวิจารณ์ เพื่อทำให้ เข้าใจความสัมพันธ์อันเป็นเหตุปัจจัยอย่างต่อเนื่องกัน (สุชาติ เกาทอง, 2537) สิ่งสำคัญที่ เป็นองค์ประกอบของศิลปวิจารณ์ก็คือ ศิลปิน ผลงานศิลปะ และผู้ชื่นชม ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าว นี้จะมีความเกี่ยวของสัมพันธ์กันอยู่โดยขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้กล่าวคือ (พิษณุ คุภามิตร, 2525)

(1) ศิลปิน เป็นผู้ทำหน้าที่สร้างสรรค์งานศิลปะ และต้องเป็นผู้ที่มีความจริงจังที่จะ สร้างผลงานขึ้นมาอย่างบริสุทธิ์ใจ โดยที่ไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของบุคคลใด ทั้งในด้านความคิด สร้างสรรค์ และในด้านของผลประโยชน์ทางวัตถุ และศิลปินจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถพิเศษ ในการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของตนเอง ประการสำคัญศิลปินจะต้องเป็นผู้ที่มีโลกทัศน์อัน กว้างขวาง มีความเข้าใจในชีวิตมนุษย์ และปรัชญาการดำเนินชีวิตของมนุษย์

(2) งานศิลปะ คือ รูปของงานที่ศิลปินใช้ เป็นภาษาหรือสื่อกลางที่จะถ่ายทอด ความนึกคิด และอารมณ์ความรู้สึกของตนเองออกมา ภาษาในที่นี้มิได้จำกัดอยู่ที่ภาษาพูดหรือ เขียน หากแต่เป็นภาษาที่ใช้สื่อสารจากการรับสัมผัสของมนุษย์ในด้านอื่น ๆ ด้วย

(3) คนดูหรือผู้ชื่นชม คือ ผู้ที่ไม่ได้สร้างงานศิลปะ แต่เป็นผู้ที่รับรู้ถึงภาษาที่ศิลปิน ใช้สื่อความหมาย คนดูนี้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะทำให้ความหมายของการสร้างงานศิลปะ สมบูรณ์ขึ้น งานศิลปะใด ถ้าขาดคนรับรู้ หรือผู้สร้างมีจุดประสงค์ที่จะสื่อความคิดต่อคนอื่น งาน ศิลปะนั้นก็จะสูญเสียความประสงค์ที่สำคัญไปเสีย คนดูนั้นย่อมรวมไปถึงนักวิจารณ์ศิลปะด้วย และ จะต้องเป็นผู้ตัดสินหรือวิจารณ์ถึงความชอบ และไม่ชอบของตนเอง

คนดูหรือผู้ที่จะรับรู้ในคุณค่าของศิลปะนั้น สิ่งสำคัญเริ่มแรกคือ เขาจะต้องมีการยอมรับว่างานศิลปะ เป็นผลงานในทางสติปัญญาของมนุษย์ในด้านการสร้างสรรค์ เป็นส่วนที่จะสร้าง ส่วนที่ดึงดูดใจให้แก่สังคมมนุษย์ ผู้ที่จะซาบซึ้งต่องานศิลปะ จะต้องเป็นผู้ที่มีความสนใจเป็นพิเศษ ในเรื่องของความงามและธรรมชาติและเป็นผู้ที่เรียกได้ว่า เป็นนักการศึกษาที่จะให้ความสนใจ ในศิลปกรรม

จากองค์ประกอบของศิลปวิจารณ์ข้างต้น กล่าวได้ว่า ศิลปวิจารณ์จะเป็นเครื่องมือใน การอำนวยความสะดวกให้แก่ศิลปิน นักวิจารณ์ศิลปะ คนดู และนักการศึกษาศิลปะเป็นอย่างดี กล่าวคือ ศิลปินจะใช้ศิลปวิจารณ์เป็นเครื่องมือแสวงหาความรู้ ตรวจสอบแนวความคิดและวิธี การแสดงออกในผลงานศิลปะทั้งของตนเองและผู้อื่น นักวิจารณ์ศิลปะจะใช้ศิลปวิจารณ์เป็นสื่อ เชื่อมความคิด ความรู้ระหว่างศิลปินกับประชาชน คนดูอาศัยศิลปวิจารณ์เป็นเครื่องมือแสวงหา ความรู้ทางศิลปะ ส่วนนักศึกษานั้นจะอาศัยศิลปวิจารณ์เป็นเครื่องมือค้นคว้าหาความรู้เกี่ยวกับ ศิลปะ แล้วนำความรู้ไปเผยแพร่พัฒนา (สน สีมาตรง, 2527)

4. ประเภทของศิลปวิจารณ์

ศิลป์ พีระศรี (2527) กล่าวว่า การให้ความเห็นของชนใน เรื่องค่าทางศิลปะ ของศิลปกรรมใด ๆ เป็นเรื่องเกี่ยวกับคนทุกคน เพราะทุกคนมีสิทธิจะติชมหรือให้คำวิจารณ์ ตามข้อวินิจฉัยของตนเองได้ แต่ข้อวินิจฉัยนี้อาจผิดไปก็ได้ ดังกับทำให้ผู้วิจารณ์เห็นเขาไป คือ

เห็นศิลปกรรมชิ้นสามัญที่สุดว่าเป็นชิ้นเยี่ยม หรือเห็นศิลปกรรมชิ้นเยี่ยมว่าเป็นสามัญก็ได้ การวิจารณ์จึงมีอยู่ 3 อย่างคือ

- (1) จิตวิจารณ์ (Impressionistic Criticism) คือ การวิจารณ์ในแง่ความรู้สึก
- (2) อรรถวิจารณ์ (Interpretative Criticism) คือ วิจารณ์ในแง่แปลความหมาย
- (3) วิพากษ์วิจารณ์ (Judicial Criticism) คือ วิจารณ์ในแง่ให้คำพิพากษาคัดสิน

สวอน รอดนุกู (2533) กล่าวว่า การวิจารณ์ศิลปะผู้วิจารณ์จะต้องรู้จักพิจารณาเปรียบเทียบคุณค่าของงานศิลปะในด้านต่าง ๆ ทุกแง่มุมอย่างละเอียด โดยมีสาระเนื้อหาการวิจารณ์ดังนี้

(1) Historical Aspect ผู้วิจารณ์จะต้องศึกษาประวัติความเป็นมาของงานศิลปะ ศึกษาสกุลช่าง ชีวิตทางสังคม ตลอดจนบุคลิกภาพของศิลปิน เช่น ผลงานนั้นสร้างขึ้นเมื่อใด ใครเป็นผู้สร้าง ทำขึ้นด้วยวัสดุหรือเทคนิคอย่างไร และมีความมุ่งหมายอย่างไรในการสร้างงานนั้นขึ้น

(2) Recreative Aspect ผู้วิจารณ์ต้องศึกษาเรื่องของรูปทรง การจัดองค์ประกอบแห่งศิลป์และเทคนิค ตลอดจนศึกษาถึงการใช้สีสัน เรื่องของแบบอย่าง (styles) หรือเนื้อหา (contents) หรือความงามในความรู้สึกที่ตัดกัน ตลอดจนความเข้าใจในแผนผังและโครงสร้างของงานศิลปะ

(3) Aspect of Judgment ผู้วิจารณ์ต้องพิจารณาคัดสินเกี่ยวกับคุณค่าของงานศิลปะ คัดสินในแง่ของเทคนิค ในแง่ของสัจธรรมและความหมายว่ามีความรู้สึกซึ่งเพียงใด ด้วยการเปรียบเทียบคุณค่ากับผลงานชิ้นอื่น ๆ

Greene (อ้างถึงใน พิระพงษ์ กุลพิศาล, 2531 ค) ได้แบ่งเนื้อหาสาระของการวิจารณ์ศิลปะ เป็น 3 ประเภทคือ

(1) การวิจารณ์เชิงประวัติ (Historical Criticism) เป็นการวิจารณ์ที่พิจารณาในแง่เจตนา (intention) และเงื่อนไข (condition) ของศิลปินในขณะที่

สร้างสรรค์งาน การวิจารณ์ประเภทนี้ใช้ทักษะส่วนตัวของนักวิจารณ์อย่างมาก โดยมุ่งศึกษาถึงสภาพแวดล้อมและเจตนาของศิลปินในแง่ของเหตุผลและแนวทางในการสร้างสรรค์งานจนบรรลุความสำเร็จ เหตุผลดังกล่าวต้องเป็นเหตุผลที่เป็นจริง ตรงจุดประสงค์และตรงประเด็น

(2) การวิจารณ์ลักษณะสร้างสรรค์ (Recreative Criticism) เป็นการวิจารณ์ที่พิจารณาผลงานศิลปะ ในแง่ความรู้สึกของนักวิจารณ์ที่มีต่อผลงาน โดยมักจะตั้งคำถามว่า ศิลปินประสบความสำเร็จอะไรในการสร้างสรรค์ การวิจารณ์ประเภทนี้จะเน้นไปที่ความรู้สึกประทับใจ ที่มีต่อลักษณะการสร้างสรรค์ในผลงานของศิลปิน โดยแยกแยะวิเคราะห์ด้วยเหตุผล เช่น ลักษณะเด่นของผลงาน หรือตีความหมายของสิ่งที่ศิลปินสร้างสรรค์ออกมา เพื่อให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง หรือผู้ดูเกิดการรับรู้ อันเป็นการเพิ่มพูนการรับรู้ในผลงานแก่บุคคลอื่น นักวิจารณ์ที่มุ่งเขียนในเชิงสร้างสรรค์ จะต้องมีความชำนาญและรอบรู้ มีความอ่อนไหวต่อการรับรู้ทางประสาทสัมผัส เข้าใจคุณสมบัติของวัตถุที่ทำการวิจารณ์ได้ดี อันได้แก่เนื้อหาของวัตถุนั้น ๆ

(3) การวิจารณ์เพื่อตัดสิน (Judicial Criticism) เป็นการวิเคราะห์งานศิลปะเพื่อประเมินคุณค่าและตัดสิน การวิจารณ์ประเภทนี้มีองค์ประกอบของความแม่นยำที่ประกอบด้วย ลักษณะของความตรงประเด็น (เป็นอย่างไร) ลักษณะที่เน้นจุดสำคัญ (อยู่ตรงจุดไหน) และความมีสำจะ (คืออะไร) สิ่งสำคัญที่สุดของการวิจารณ์ประเภทนี้ก็คือ ความถูกต้อง แม่นยำ และเป็นจริงของเหตุผลที่ใช้ตัดสิน

การวิจารณ์ทั้งสามประเภทดังกล่าว มีเนื้อหาสาระและความรู้เกี่ยวกับผลงานศิลปะในแง่มุมที่ต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาลักษณะของการวิจารณ์เพื่อการเผยแพร่ จะเห็นได้ว่า มีนักวิจารณ์อยู่หลาย ๆ กลุ่ม และแต่ละกลุ่มก็มีความถนัดเฉพาะแตกต่างกันไปตามบทบาททางสังคมและอาชีพ ดังที่ Feldman (1982) ได้จำแนกไว้ 4 ประเภทดังนี้

(1) การวิจารณ์ทางหนังสือพิมพ์ (Journalistic Criticism) ลักษณะของการวิจารณ์ประเภทนี้ คือ การเสนอข่าวสารให้แก่ผู้อ่านหนังสือพิมพ์หรือนิตยสาร โดยการแจ้งข่าวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวงการศิลปะเป็นครั้งคราว เพื่อสนองความต้องการของผู้ที่สนใจทางด้านนี้ นอกจากนี้ยังมีการเสนอข่าวสารอีกลักษณะหนึ่งเรียกว่า Review ซึ่งเป็นการเขียนแนะนำผลงานที่ผู้อ่าน อาจจะไปหาชมได้ด้วยตนเองตามสถานที่ที่จัดแสดง เนื้อหาของข่าวสารเป็นไปเพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นลักษณะของผลงานด้วยคำบอกเล่า โดยไม่ต้องวิเคราะห์ตัดสินคุณค่าหรือเน้นความสำคัญใด ๆ

(2) การวิจารณ์เพื่อการศึกษา (Pedagogical Criticism) จุดประสงค์ของการวิจารณ์ประเภทนี้คือ การเพิ่มพูนวุฒิภาวะทางสุนทรียศาสตร์และทางศิลปะให้แก่ผู้เรียน โดยไม่จำเป็นต้องให้ผู้เรียนทำได้ถึงขั้นประเมินค่าเพื่อตัดสินผลงาน ความคิดเห็นของการวิจารณ์ประเภทนี้ เป็นไปเพื่อเร้าความสนใจ และกระตุ้นให้เกิดการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน โดยไม่หวังผลสัมฤทธิ์ที่เลอเลิศ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือครูศิลปะ ซึ่งควรเป็นผู้ที่มีความตระหนักถึงวงการศึกษาและติดตามความเคลื่อนไหวด้านการวิจารณ์ตลอดเวลา ในขณะที่เดียวกันก็สามารถเป็นนักวิจารณ์ที่ดีได้ด้วย ภาระที่สำคัญของครูศิลปะก็คือการใช้ความสามารถในการวิจารณ์ โดยวิเคราะห์และตีความหมายผลงานของผู้เรียนคนหนึ่ง ไปสู่ผู้เรียนคนอื่น ๆ ซึ่งการวิจารณ์ในลักษณะดังกล่าว จะทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิธีการวิเคราะห์และตีความหมาย รวมทั้งได้รับความคิดและแนวทางในการทำงานควบคู่กันไป ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะสำเร็จผลได้นั้น ก็ขึ้นอยู่กับความร่วมมือกันระหว่างครูและผู้เรียน

(3) การวิจารณ์เชิงวิชาการ (Scholarly Criticism) การวิจารณ์ประเภทนี้เป็นการเสนอแง่มุมของการวิเคราะห์ รวมไปถึงการตีความหมายและประเมินค่าผลงาน ทั้งที่เป็นปัจจุบันและที่สืบทอดมาจากอดีต ตลอดจนการเสนอหลักฐานที่มีคุณค่าต่าง ๆ การวิจารณ์ศิลปะ ได้อย่างมีหลักเกณฑ์ดังกล่าว จะช่วยเสริมสร้างความเป็นนักวิชาการที่มีประสิทธิภาพ ละเอียดรอบคอบและมีประสิทธิภาพ ประโยชน์จากการวิจารณ์เชิงวิชาการก็คือ การนำเอาผลงานที่เคยวิจารณ์กันไว้แล้วกลับมาตรวจสอบอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากแต่ละยุคสมัยจะมีวิธีการดูงานศิลปะตามแบบของตนเอง เมื่อมีการตรวจสอบอีกครั้งหนึ่ง อาจจะทำให้ศิลปินที่ไม่ได้รับความสนใจมาก่อนในอดีต กลายเป็นศิลปินที่มีความสำคัญยิ่งต่อวงการศิลปะสมัยปัจจุบัน

(4) การวิจารณ์เพื่อมวลชน (Popular Criticism) การวิจารณ์เพื่อมวลชนมิใช่การวิจารณ์จากผู้ชำนาญการ ดังนั้นจึงไม่มีความถูกต้องมากนัก การแสดงความคิดเห็นหรือการประเมินค่าของสาธารณชน มักจะหาความถูกต้องได้ยาก แนวความคิดของศิลปินที่มีหัวก้าวหน้า เชื่อว่า ศิลปินควรทำงานให้ก้าวไกลไปกว่ารสนิยมของมวลชน เนื่องจากมวลชนจะมีรสนิยมมากมายหลากหลาย มีประชาชนจำนวนไม่น้อยที่เชื่อในสติปัญญาและความสามารถของตน เขาเหล่านั้นมักจะตัดสินผลงานศิลปะด้วยการหยั่งรู้ หรือจากความเข้าใจของตนเอง โดยเขาเหล่านั้นมักใช้กฎเกณฑ์ความเหมือนจริงในธรรมชาติเป็นมาตรฐานในการตัดสิน อย่างไรก็ตาม ความก้าวหน้าในสุนทรียศึกษาจะช่วยให้ผู้ศึกษา มีมโนทัศน์ที่กว้าง มองเห็นความแตกต่าง

ในคุณภาพของผลงานศิลปะประเภทเหมือนจริงได้ การวิจารณ์เพื่อมวลชนทำให้สามารถเห็นความแตกต่างในมาตรฐานของการวิจารณ์ระหว่างผู้รู้กับผู้ไม่รู้ และสามารถแยกแยะเกณฑ์การมองให้แก่เขาได้

พีระพงษ์ กุลพิศาล (2531 ก) กล่าวว่า นักวิจารณ์ศิลปะคือ ผู้ที่ตีแผ่ประสบการณ์ทางสุนทรียศาสตร์ของศิลปิน ออกมาเป็นรูปธรรมอย่างมีระบบด้วยวิธีการให้เหตุผลเป็นคำพูด ซึ่งจะมีความเข้มข้นมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับประเภทของการวิจารณ์ ซึ่งสามารถแยกออกเป็น 4 ประเภทคือ

(1) การวิจารณ์ในห้องปฏิบัติการ (Studio Criticism) คือ การวิจารณ์ที่มีขึ้นในห้องปฏิบัติการศิลปะ อาจจะเป็นในห้องเรียนระหว่างครูกับศิษย์หรือในห้องทำงานของศิลปะระหว่างศิลปินกับคนดู เป็นการวิจารณ์เพื่อการศึกษา

(2) การวิจารณ์เพื่อมวลชน (Popular Criticism) เป็นการวิจารณ์ศิลปะเพื่อแนะนำผลงานใหม่ ๆ ที่ศิลปินสร้างสรรค์คิดค้นขึ้น นักวิจารณ์ประเภทนี้จะต้องติดตามความเคลื่อนไหวของวงการศิลปะอยู่ตลอดเวลา แล้วเสนอข้อวิจารณ์ออกมาอย่างง่าย ๆ พอเป็นที่เข้าใจ

(3) การวิจารณ์ทางหนังสือพิมพ์ (Journalistic Criticism) เป็นการวิจารณ์ด้วยข้อเขียน ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่ความรู้ทางศิลปะสู่สาธารณชน

(4) การวิจารณ์ระดับวิชาการ (Scholaristic Criticism) เป็นการวิเคราะห์ระดับชาติ มีการจดบันทึกข้อวิจารณ์ไว้เป็นประวัติศาสตร์ นักวิจารณ์ประเภทนี้จะมีสถาบันสังกัดเฉพาะตน และมีความถนัดเฉพาะตน และมีความถนัดเฉพาะด้าน เช่น เรื่องของสีโดยเฉพาะ หรือเทคนิคเฉพาะต่าง ๆ

เจตนา นาควัชระ (2538) ได้จำแนกรูปลักษณะของการวิจารณ์ศิลปะ โดยกล่าวว่า การวิจารณ์ศิลปะเป็นไปไม่ได้ในหลายรูปลักษณะ คืออาจเป็นไม่ได้ทั้งในรูปที่ผู้ที่เป็นศิลปินวิจารณ์งานศิลปะ ซึ่งรวมไปถึงการแสดงทัศนะเกี่ยวกับงานของตนเอง และในรูปของงานวิจารณ์โดยบุคคลที่สาม ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างศิลปินกับประชาชน ซึ่งจำแนกการวิจารณ์ดังกล่าวได้ดังนี้

(1) ศิลปินวิจารณ์ตนเอง ศิลปินผู้สร้างสรรค์ชอบที่จะแสดงทัศนะ เกี่ยวกับศิลปะ ซึ่งในบางครั้งก็เป็นไปในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ อาจจะเป็นการสนทนาซึ่งมีผู้บันทึกไว้เป็นหลักฐาน หรือเป็นการแสดงทัศนะไว้ในรูปของจดหมายหรือบันทึกประจำวัน หรืออัตชีวประวัติ บางครั้งก็แทรกอยู่ในงานประพันธ์ ในบางกรณีก็อาจมีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น ในรูปของบทวิจารณ์ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ เป็นการประกาศความคิดเชิงทฤษฎี หรืออุดมการณ์ทางศิลปะ งานวิจารณ์ของศิลปินเป็นสิ่งที่นักวิชาการจำเป็นต้องนำมาศึกษา เพื่อที่จะได้ทราบความคิดหลักที่สำคัญ ๆ ที่นำไปสู่การสร้างศิลปะ นอกจากนี้งานวิจารณ์ของศิลปินมักจะมีคุณค่าในทางศิลปะแฝงอยู่ในตัว มีลักษณะที่ชวนอ่านและดึงดูดความสนใจได้ง่าย การวิจารณ์ตนเองจึงอาจจะเป็นทางทำให้ศิลปินรู้จักตนเองดีขึ้น

(2) ศิลปินวิจารณ์ศิลปิน ในวงการทัศนศิลป์ศิลปินไทยจำเป็นต้องวิจารณ์ศิลปินด้วยกันเอง เพราะสังคมเรายังขาดนักวิจารณ์ที่จะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางให้ระหว่างศิลปินกับประชาชน เรื่องความเป็นกลางจึงเป็นปัญหาที่ยังแก้ไม่ตก ทั้งนี้มิได้หมายความว่าผู้วิจารณ์ที่มิใช่เป็นศิลปิน จะรักษาความเป็นกลางได้เสมอไป เพราะการวิจารณ์จะหนีลักษณะที่เป็นอัตวิสัยไปไม่พ้น แต่โดยลักษณะของศิลปินแล้ว ย่อมจะต้องมีความเชื่อมั่นในวิธีการของตน จึงจะสร้างสรรค์งานที่มีเอกลักษณ์และมีคุณค่าเฉพาะขึ้นมาได้ ศิลปินที่ทำงานด้านการวิจารณ์ด้วยจะได้เปรียบนักวิจารณ์อื่นในด้านความชัดเจน และความเข้าใจในด้านของเทคนิคและกระบวนการสร้างสรรค์

(3) นักวิจารณ์ในฐานะเป็นสื่อกลาง นักวิจารณ์ที่ได้รับการยกย่องนับถือในวงกว้างไม่จำเป็นต้องมีความสามารถในการสร้างสรรค์งานศิลปะ แต่จะต้องเป็นผู้ที่รัก สนใจ และเข้าใจงานศิลปะ จะต้องเป็นผู้ที่สามารถสร้างความรัก ความสนใจและความเข้าใจในศิลปะให้แก่ผู้อื่น สิ่งที่ต้องคำนึงอยู่เสมอในฐานะนักวิจารณ์ก็คือว่า จะต้องทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างศิลปินกับประชาชนได้มากน้อยเพียงใด และระบบการสื่อสารนี้ควรจะเป็นแบบสองทาง คือ สื่อจากผู้สร้างไปสู่ผู้รับ และสื่อจากผู้รับไปสู่ผู้สร้าง การสื่อสารประเภทแรกเป็นสิ่งที่นักวิจารณ์ส่วนใหญ่เห็นความสำคัญอยู่แล้ว แต่การสื่อสารประเภทที่สองเป็นสิ่งที่อาจจะเกิดการผลิตผลได้ เพราะนักวิจารณ์จะต้องทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประชาชนในการวินิจฉัยคุณค่าของงานศิลปะ ในลักษณะของการเสนอแนะแนวทางที่ศิลปินอาจจะพัฒนาความสามารถของตนต่อไปได้

จากการศึกษาศิลปวิจารณ์ในประเภทต่าง ๆ ตามทัศนะของนักวิชาการที่กล่าวไว้ข้างต้นสรุปได้ว่า ศิลปวิจารณ์จะมีสาระความเข้มข้นและรายละเอียดมากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์หรือประเภทของการวิจารณ์ โดยสามารถจะพิจารณาได้ตามเนื้อหาสาระของการวิจารณ์ บทบาททางสังคมและอาชีพของผู้วิจารณ์ ตลอดจนรูปลักษณะของการวิจารณ์ อย่างไรก็ตาม ศิลปวิจารณ์แต่ละประเภทต่างก็มีเป้าหมายร่วมกัน ในการสร้างความรู้ความเข้าใจ และความซาบซึ้งในผลงานศิลปะนั้น ๆ ตามปัจเจกภาพ

5. บทบาทและคุณสมบัติของนักวิจารณ์ศิลปะ

การสร้างสรรค้งานศิลปะของศิลปินจะมีลักษณะเฉพาะตัว ยากที่จะเข้าใจได้ กระจ่างชัด การวิจารณ์หรือการอธิบายโดยบุคคลอื่น จึงเป็นเพียงความพยายามที่จะทำความเข้าใจตามหลักวิชา หรือวิธีการของแต่ละบุคคลเท่านั้น ซึ่งอาจถูกต้องบางส่วน หรืออาจจะผิดทั้งหมด ศิลปินและผู้เสกศิลปะ ไม่จำเป็นต้องเห็นพ้องกับนักวิจารณ์ เพราะนักวิจารณ์ศิลปะ เป็นเพียงผู้ที่พยายามทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อม ระหว่างผลงานศิลปะของศิลปินและผู้เสกศิลปะ (วิบูลย์ ลีสุวรรณ, 2534) นักวิจารณ์ศิลปะนั้นถือได้ว่า เป็นกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งที่มีความสำคัญ และมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อความเจริญเติบโตของศิลปะ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่ว่า นักวิจารณ์นั้นคือ ตัวแทนของคนดูทั้งหลายที่จะบอกกับผู้สร้างงานศิลปะขึ้นนั้นว่า เขาเองมีความเข้าใจอย่างไร ศิลปินเองมีความสำเร็จมากน้อยแค่ไหน และกับประชาชนคนดู นักวิจารณ์จะเป็นผู้อธิบายให้ผู้ฟัง ได้ชื่นชอบกับงานศิลปะอีกด้วย (พิษณุ สุภณมิตร, 2525)

Dewey (1979) กล่าวว่า นักวิจารณ์ศิลปะทุกคนก็เหมือน ๆ กับศิลปิน ต่างก็มีความลำเอียงและมีความพอใจของตนเอง อันเป็นลักษณะของความเป็นตัวของตัวเองอย่างหนึ่ง การทำงานของนักวิจารณ์ก็คือ การทำให้ความเป็นตัวของตัวเองดังกล่าว กลายเป็นความกระจ่างทางการรับรู้ เชิงสัมพันธ์และทางปัญญา

Feldman (1982) กล่าวว่า นักวิจารณ์มีอะไรเหมือน ๆ กันผู้อื่น คือมีประสบการณ์ความชอบและความลำเอียงของตนเอง มีช่องว่างระหว่างความรู้กับประสบการณ์ การเป็นนักวิจารณ์ที่ดีได้ จะต้องมึวิธีการในการพิจารณาแยกแยะผลงานศิลปะ ตลอดจนมีความรอบคอบ อันหมายถึงความสามารถที่จะยับยั้งการตัดสินใจก่อน จนกว่าจะมีหลักฐานพร้อม ความ

รอบคอบทั้งกล่าว จะขึ้นอยู่กับช่วงเวลาที่ใช้ในการรวบรวมความประทับใจ และปฏิบัติวิริยาได้ตอบต่าง ๆ จากผลงาน เพื่อให้สมองได้คิด กลั่นกรอง เลือกเฟ้น และเรียบเรียงสิ่งต่าง ๆ

สุชาติ เกาทอง (2537) กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของนักวิจารณ์ศิลปะว่า คือ คนกลางที่จะประสานความเข้าใจระหว่างประชาชนกับศิลปะ เพราะศิลปะมีทั้งที่เข้าใจง่ายและเข้าใจยาก จึงจำเป็นต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจ ประสบการณ์ และความสามารถ ซึ่งแจ่มอธิบายจึงจะเข้าใจได้ถูกต้อง นักวิจารณ์ศิลปะนอกจากจะให้ความรู้ขั้นพื้นฐานทางศิลปะแล้ว เขานำความรู้และความคิดใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นมาวิเคราะห์ และวิจารณ์ให้ประชาชนได้ทราบถึงความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

วิรุณ ตั้งเจริญ (2535) กล่าวว่า บทบาทของนักวิจารณ์ มิได้เป็นการตีราคาหรือประเมินค่าส่วนตัวในศิลปวัตถุชิ้นใดชิ้นหนึ่ง แต่บทบาทหลักของเขา มาจากความสามารถในอันที่จะถ่ายโยงการรับรู้สุนทรีย์จากการวินิจฉัยของเขา เพิ่มเติมประสบการณ์ต่อสาธารณชน การติดตามตรวจสอบของนักวิจารณ์ เป็นไปในลักษณะการตรวจสอบของผู้เชี่ยวชาญพร้อมกันนั้น สาธารณชนก็จะร่วมพัฒนาความรู้ในเชิงประเมินผล เป็นการช่วยเปิดเผยคุณค่าหรือผลพวงในประสบการณ์สังคมทางด้านศิลปะ

พีระพงษ์ กุลพิศาล (2531 ข) กล่าวว่า นักวิจารณ์ศิลปะเป็นกลุ่มบุคคลกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในวงการศิลปะ ไม่น้อยไปกว่าศิลปิน โดยทำหน้าที่เป็นตัวกลางอยู่ระหว่างผลงานศิลปะกับผู้ชม เพื่ออธิบาย วิเคราะห์ ตีความและประเมินค่าผลงานให้แก่ผู้ชม จัดได้ว่าเป็นผู้มีบทบาทในการให้ความรู้เกี่ยวกับผลงานศิลปะในเชิงปริมาณ บทบาทของนักวิจารณ์ของนักวิจารณ์ศิลปะไม่ใช่การสร้างอิทธิพลต่อการทำงานของศิลปิน แต่เป็นบทบาทที่ต้องค้นหาความหมายของงานศิลปะ แล้วอธิบายออกตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้ บทบาทของนักวิจารณ์สามารถจำแนกออกเป็นข้อย่อย ๆ ได้ดังนี้

- (1) เป็นผู้แนะนำให้ผู้สนใจศิลปะ ได้รู้จักตัวศิลปินและผลงานของเขา
- (2) ทำให้ผู้ดูเกิดความตระหนักว่าตนเองมักจะประเมินค่าผลงานไว้ต่ำ ด้วยการเสนอบทวิเคราะห์ผลงาน ได้เกินกว่าคนทั่วไปจะทำได้
- (3) ชี้ให้ผู้ดูมองเห็นความสัมพันธ์ของผลงานแต่ละยุคและแต่ละวัฒนธรรม

- (4) วิเคราะห์ผลงานชิ้นใดชิ้นหนึ่ง โดยเฉพาะ เพื่อให้ผู้สนใจผลงานนั้นมากยิ่งขึ้น
- (5) ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับกระบวนการสร้างสรรค์ของงานศิลปะต่าง ๆ
- (6) ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของศิลปะที่มีต่อชีวิต วิทยาศาสตร์ เศรษฐกิจ จริยธรรม ศาสนา และอื่น ๆ

เจตนา นาควัชระ (2538) ได้กล่าวถึงนักวิจารณ์ศิลปะว่า คือคนของประชาชน ที่มีความสนใจในเรื่องของศิลปะเป็นพิเศษ รู้กว้าง รู้ลึก สามารถแสดงความคิดเห็นของตนที่มีต่องานศิลปะ ได้อย่างมีเหตุผล สามารถชี้ให้เห็นลักษณะของศิลปกรรมได้เป็นอย่างดี และสามารถชี้แนะให้เห็นลักษณะบางประการที่คนทั่วไปมองไม่เห็น หรือที่ศิลปินเองก็อาจมองข้ามไป หน้าที่หลักของนักวิจารณ์ศิลปะก็คือ เป็นสื่อกลางระหว่างศิลปินกับประชาชน

อิทธิ ทงคากุล (2524) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของนักวิจารณ์ว่า นักวิจารณ์ศิลปะจะต้องมีความรู้ในกฎเกณฑ์ทฤษฎีของความรู้ในรูปแบบและเนื้อหาต่าง ๆ สามารถอ่านและเข้าใจกรรมวิธีในการสร้างงานศิลปะ และต้องมีความรู้ทางด้านจิตวิทยา ปรัชญาสังคม และประวัติศาสตร์ศิลปะอีกด้วย การวิจารณ์ที่ดีและถูกต้องนั้นมิใช่ทำได้ง่ายนัก ผู้วิจารณ์จำเป็นต้องมีข้อมูลในเรื่องที่ตนวิจารณ์ ทั้งจะต้องแสดงความคิดเห็นอย่างละเอียดรอบคอบและมีเหตุผล ข้อสำคัญของการวิจารณ์คือ ข้อวินิจฉัยตัดสินจะต้องสมเหตุสมผล ตรงกับความเป็นจริง มิเช่นนั้นแล้ว การประเมินคุณค่าจะผิดพลาดได้ ซึ่งนักวิจารณ์ศิลปะสามารถจัดได้เป็น 2 ระดับคือ

(1) นักวิจารณ์ระดับชาวบ้าน หมายถึง นักวิจารณ์ที่ไม่ต้องใช้ความรู้มากนัก โดยเป็นเรื่องที่ไม่ต้องการอาศัยหลักวิชาการจนเกินไป ความถูกต้องในการวิจารณ์ย่อมจะมี แต่หากการวิจารณ์นั้นลึกซึ้งต้องอาศัยข้อมูลที่ถูกต้องและหลักวิชาในการวิจารณ์แล้ว ความผิดพลาดย่อมเกิดได้อย่างแน่นอน นักวิจารณ์ประเภทนี้มักจะวิจารณ์จากความรู้สึกของตนเอง โดยมิได้อาศัยหลักเกณฑ์ของการวิจารณ์มากนัก

(2) นักวิจารณ์ระดับบัณฑิต หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจและมีประสบการณ์ในสาขาวิชาที่ตนวิจารณ์ โดยไม่วิจารณ์จากความรู้สึกส่วนตัว แต่จะยึดถือกฎเกณฑ์ ทฤษฎี และข้อมูลที่ถูกต้องตามความเป็นจริงในการวิจารณ์มองปัญหาอย่างมีเหตุผล นักวิจารณ์ระดับนี้ยังมีความแตกต่างกันในความสามารถ นักวิจารณ์ที่เก่งเป็นผู้มองเห็นการณ์ไกล สามารถพยากรณ์

ได้ว่า ศิลปินคนใดจะได้รับความสำเร็จในอนาคต และศิลปะแบบใดจะเป็นที่ยอมรับหรือนิยมในอนาคต

สงวน รอดบุญ (2533) กล่าวว่า นักวิจารณ์ศิลปะต้องเป็นผู้มีประสบการณ์และความรู้กว้างขวาง เพราะถ้ามีความรู้เพียงด้านใดด้านหนึ่งแล้ว การวิจารณ์นั้นย่อมจะขาดคุณค่า อาจทำให้ผลงานศิลปะดูเป็นเรื่องเล็กน้อยและหมดความสำคัญไป นักวิจารณ์ศิลปะจึงต้องเป็นผู้ที่วางใจให้เป็นกลาง ปราศจากอคติใด ๆ รู้จักใช้เหตุผล ไม่ยึดถือเอาความรู้สึกส่วนตัวเป็นเครื่องตัดสิน ประการสำคัญก็คือ ควรเป็นผู้รอบรู้ในเรื่องราวหรือขอบเขตของศิลปะอย่างกว้างขวาง และลึกซึ้งในด้านจิตวิทยาศิลปะ ปรัชญาของศิลปะ และในแง่ของสุนทรียศาสตร์ด้วย

พิชญ คุณนิมิตร (2525) กล่าวว่า นักวิจารณ์ศิลปะ คือ ผู้ที่มีความสามารถถ่ายทอดความคิดเห็นและความรู้สึกจากงานศิลปะ ออกมาเป็นภาษาพูดหรือภาษาเขียน ในลักษณะของการอธิบาย วิเคราะห์ แยกแยะ และตัดสินคุณค่าของงานศิลปะ ซึ่งกล่าวได้ว่า นักวิจารณ์ศิลปะจะต้องมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

- (1) เป็นผู้ที่มีความเข้าใจในภาษาของทัศนศิลป์ และเป็นผู้ที่มีความสามารถถ่ายทอดความเข้าใจนั้น เป็นภาษาพูดหรือภาษาเขียนได้ มีการวิเคราะห์วิจารณ์ให้เห็นถึงองค์ประกอบที่สำคัญของศิลปะ อันได้แก่รูปแบบเนื้อหาหรือแนวคิดและเทคนิคกรรมวิธี
- (2) เป็นผู้ที่มีสติปัญญา มีความรักความเมตตา ในชีวิตและมนุษย์ มีความคิดในการสร้างสรรค์ เพื่อยกระดับทางปัญญาของมนุษย์ให้สูงขึ้น และมีเจตนาที่จะช่วยให้สาระ ได้มีส่วนในการรับใช้สังคมของมนุษย์ ทั้งนี้ นักวิจารณ์ อาจใช้วิธีการของการวิจารณ์ เป็นไปในการทำงานให้คำชมและติเตียนก็ได้
- (3) เป็นผู้ที่มีความรู้ในทางประวัติศาสตร์ศิลปะ และปรัชญาศิลปะเป็นอย่างดี มีความรู้ถึงขนาดที่จะให้คำอธิบายถึงงานศิลปะในอดีต เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน และมีความรอบรู้ถึงรายละเอียด ประวัติความเป็นมาของผลงานศิลปะนั้น ๆ ทั้งนี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นถึงเหตุผล และวิธีการที่งานศิลปะถูกสร้างขึ้นมาจากแนวความคิดความบังคาลใจ สภาพแวดล้อม ปรัชญา และจุดประสงค์ที่แตกต่างกัน ซึ่งมีผลถึงการประเมินคุณค่าที่ย่อมแตกต่างกันออกไป

(4) ไม่เป็นผู้ที่ให้ความสนใจ แต่เฉพาะศิลปะในสาขาที่ตนเองถนัดเท่านั้น แต่จะต้องมีความสนใจในศิลปะประเภทอื่น ๆ ด้วย เพื่อให้ได้รับรู้ถึงความสัมพันธ์ร่วมกัน และความแตกต่างกันในผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่อยู่ในวงสังคมร่วมสมัย และสนใจในสังคมเรื่องอื่น เช่น การเมือง การเศรษฐกิจ เหตุการณ์ความเคลื่อนไหวของโลก ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

(5) นักวิจารณ์ไม่จำเป็นจะต้องมีอาชีพเป็นศิลปิน แต่ควรจะเป็นผู้ที่เคยฝึกฝนงานในด้านปฏิบัติมาก่อน ได้เรียนรู้ถึงกระบวนการขั้นตอน วิธีการถ่ายทอดความคิด ความมั่นคงจิตใจ และเทคนิคกรรมวิธีในการสร้างงาน ว่าเป็นมาอย่างไร การรู้ในเรื่องของศิลปะปฏิบัตินี้ จะช่วยให้ นักวิจารณ์ศิลปะ มีการวิเคราะห์วิจารณ์ได้อย่างลึกซึ้งและเข้าใจถึงแนวทางการแก้ปัญหาหรือการชี้แนะได้ แต่ทั้งนี้ไม่จำเป็นที่นักวิจารณ์ศิลปะจะต้องเป็นนักปฏิบัติอย่างผู้เชี่ยวชาญ

อารี สุทธิพันธ์ (2538) กล่าวว่า คุณสมบัติของนักวิจารณ์ศิลปะ มีส่วนสำคัญในขั้นที่จะช่วยให้ผลงานทางศิลปะนั้น ๆ เป็นที่ชื่นชมต่อผู้พบเห็นได้อย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้ผู้วิจารณ์จึงควรจะต้องมีคุณสมบัติดังนี้

(1) เป็นผู้มีความรู้ในแขนงวิชาศิลปะประเภทใดประเภทหนึ่งที่จะวิจารณ์ โดยเฉพาะ และรู้รายละเอียดลึกซึ้งสามารถเสนอแนะและแสดงความคิดเห็น เพื่อปรับปรุงให้ดีขึ้นได้

(2) เป็นผู้ที่มีความสามารถเชื่อมโยงวิชาความรู้อื่น ๆ กับศิลปะ ได้เป็นอย่างดี เพื่อจะ ได้ช่วยให้ผู้สนใจชื่นชมได้ ตามระดับความรู้และความสามารถ

(3) เป็นผู้ที่มีน้ำใจกว้าง ยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น แบ่งปันความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีแนวและหลักการเป็นของตนเอง

(4) เป็นผู้ที่มีอุดมคติในการวิจารณ์ มีความจริงใจ ปราศจากอคติใด ๆ ที่จะทำให้เกิดความไม่เียงจนกลายเป็นการประจาน

(5) เป็นผู้ที่มีความซาบซึ้ง และรักในศิลปะอย่างแท้จริง สนใจต่อการเคลื่อนไหวในวงการศิลปะตลอดจนเจตคติใหม่ ๆ และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของสังคม

(6) เป็นผู้ที่มีน้ำใจเป็นประชาธิปไตย เคารพสิทธิ เสรีภาพ ของศิลปิน รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

(7) เป็นผู้ที่มีอารมณ์ และความรู้สึกสูง ไวต่อสิ่งเร้า เป็นนักคิดและสนใจค้นคว้าอยู่เสมอ

สมโภชน์ ทองแดง (2536) กล่าวว่า การวิจารณ์ศิลปะเป็นการวิจารณ์ในแขนงวิชาเฉพาะ ซึ่งผู้วิจารณ์ควรมีคุณสมบัติดังนี้

(1) เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถในแขนงวิชาศิลปะต่าง ๆ ยิ่งถ้ารู้รายละเอียดได้ลึกซึ้งและเฉพาะเจาะจงในสาขาของศิลปะ ประเภทใดประเภทหนึ่งด้วยแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์ในการเสนอแนะความรู้และข้อคิดเห็นที่มีคุณค่ายิ่ง

(2) มีความสามารถในการเชื่อมโยงวิชาความรู้อื่น ๆ เข้ากับวิชาศิลปะได้ เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านมีประสบการณ์ความรู้ และเข้าใจซาบซึ้งในผลงานศิลปะนั้น ๆ ได้มากขึ้นและกว้างขวางขึ้น

(3) เป็นผู้ที่มีใจกว้าง ยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น ๆ มีหลักการและจุดยืนของตนเอง ตลอดจนมีความเข้าใจในทฤษฎีและแนวคิดของศิลปินแต่ละบุคคล แต่ละกลุ่มหรือบุคคลได้เป็นอย่างดี

(4) มีความจริงใจปราศจากอคติใด ๆ ที่จะทำให้เกิดความไม่เอียงจนกลายเป็นการประจาน หรือเป็นไปในทางลบ

(5) เป็นผู้ที่มีความรัก ความซาบซึ้ง และสนใจต่อความเคลื่อนไหวในแวดวงศิลปะ ตลอดจนทัศนคติและการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ทางศิลปะในปัจจุบัน

(6) เป็นผู้ที่มีใจเป็นกลาง เป็นประชาธิปไตย เคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

(7) เป็นนักคิดและสนใจค้นคว้าอยู่เสมอ

(8) มีความแม่นยำทางด้านข้อมูล ให้เหตุผลเป็นที่น่าเชื่อถือ

(9) ให้ผลงานออกมาดีมีคุณภาพ และไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ

จากบทบาทและคุณสมบัติของนักวิจารณ์ศิลปะ อาจกล่าวสรุปได้ว่า นักวิจารณ์ศิลปะเป็นผู้ที่มีบทบาทเป็นสื่อกลาง ในการเชื่อมโยงความรู้ความเข้าใจระหว่างศิลปินกับประชาชน รวมทั้งเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในเชิงหลักการทฤษฎีทางศิลปะ สามารถถ่ายทอดความเข้าใจดังกล่าวได้ โดยการพูดและการเขียน โดยบ่งชี้ให้เห็นถึงคุณค่าและบทบาทของงานศิลปะ อันเป็นผลสะท้อนจากการรับรู้ นอกจากนี้ยังต้องเป็นผู้ที่มีทัศนคติกว้างไกล สนใจสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ สังคม การเมือง เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ตลอดจนเป็นผู้ที่มีความคิดในเชิงสร้างสรรค์ เพื่อมุ่งหวังในการสร้างประโยชน์ให้แก่สังคม

แนวคิดและทฤษฎี เกี่ยวกับศิลปวิจารณ์

1. แนวคิดการประเมินคุณค่างานศิลปะ ตามทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ของ Efland (1981 อ้างถึงใน ชุคคี่ เพรสคอตต์, 2527)

แนวทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ของ Efland (1981) เป็นแนวความเชื่อที่จะช่วยเสริมสร้างศักยภาพในการชื่นชมและวิจารณ์งานศิลปะ ได้อย่างเหมาะสม อย่างไรก็ตาม ผลงานศิลปะในแต่ละชิ้นนั้น ไม่จำเป็นต้องสร้างขึ้นโดยยึดถือแนวทางตามทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง โดยเฉพาะเท่านั้น ผลงานศิลปะอาจถูกสร้างขึ้นโดยใช้แนวทางหลาย ๆ ทฤษฎีร่วมกัน ดังนั้นในการวิจารณ์หรือประเมินคุณค่าของงานศิลปะ จึงต้องทำความเข้าใจถึงเจตนาและเป้าหมายของผู้สร้างงาน ในแง่ที่ว่าต้องการสร้างโดยเน้นทฤษฎีใดเป็นหลัก และทฤษฎีใดเป็นเป้าหมายรองลงมา (ชุคคี่ เพรสคอตต์, 2527) แนวคิดทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ของ Efland ประกอบด้วย ทฤษฎี Mimetic Pragmatic Expressive และ Objective โดยแต่ละทฤษฎีจะมีแนวทางการประเมินคุณค่าที่ต่างกันไปดังนี้

(1) ทฤษฎี Mimetic โดรงสร้างตามแนวทฤษฎีนี้ หมายถึง การเลียนแบบธรรมชาติหรือสิ่งที่กำหนดให้ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

(1.1) การเลียนแบบธรรมชาติหรือสิ่งที่มีตัวตนอยู่จริง หมายถึง การมุ่งให้เกิดความเหมือนจริงตามที่สายตามองเห็นหรือเปรียบได้กับการเขียนภาพเหมือนทั่ว ๆ ไป เช่น ภาพคนเหมือน ภาพหุ่นนิ่ง และภาพวิวทัศน์ ที่เน้นความเหมือนจริง เป็นต้น

(1.2) การเลียนแบบในเชิงอุดมคติหรือสิ่งที่กำหนดให้ในสังคมแต่ละสังคมก็มี "ความจริง" หรือ "ความเหมือนจริง" ในเชิงอุดมคติแทบทั้งสิ้น เช่น ในสังคมไทยก็มีรูปแบบที่ถูกสร้างขึ้นในลักษณะที่เราไม่เคยเห็นตัวจริงมาก่อนเลย แต่เมื่อสร้างงานเช่นว่านี้ขึ้นมาแล้วเราก็สามารถระบุหรือบอกได้ว่า งานศิลปะที่ถูกสร้างขึ้นมาดังกล่าวมีความเหมือนจริงหรือไม่ เช่น การเขียนหรือปั้นรูปยักษ์ รูปเทวดา รูปครุฑ รูปกินรี หรือเขียนลายไทย เป็นต้น

การประเมินคุณค่าของงานศิลปะตามแนวทฤษฎี Mimetic นี้ เราสามารถประเมินได้ค่อนข้างง่าย เพราะเรามุ่งดูที่ความเหมือนจริงเพียงอย่างเดียว ยิ่งทำให้เหมือนของจริงมากเท่าใดก็ถือว่ามียุคค่ามากขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า มักมีผู้กล่าวเสมอว่าในการสร้างสรรค์งานศิลปะนั้น เราต้องพยายามหลีกเลี่ยงการเลียนแบบ ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ว คำกล่าวเช่นที่ว่านี้ก็มีส่วนถูกต้องอยู่บ้าง เฉพาะบางโอกาสและกับเฉพาะงานศิลปะบางประเภทเท่านั้น

(2) ทฤษฎี Pragmatic โครงสร้างตามแนวทฤษฎีนี้ มีแนวคิดที่ว่า ศิลปะ คือ เครื่องมือที่ศิลปินใช้ในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวผู้ชม หมายถึง การกระตุ้นให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดหรือทัศนคติความเชื่อที่เปลี่ยนแปลงต่างไปจากเดิม โดยผู้สร้างจะมีเป้าหมายที่กำหนดไว้แน่นอน ตัวอย่างของงานศิลปะตามทฤษฎีนี้ เช่น ศิลปะโฆษณาหรือพาณิชย์ศิลป์ และการโฆษณาชวนเชื่อโดยใช้ศิลปะเป็นสื่อ เป็นต้น

การประเมินคุณค่าศิลปะตามทฤษฎี Pragmatic ผู้ประเมินหรือผู้วิจารณ์จะต้องทำความเข้าใจก่อนว่า จุดมุ่งหมายของผู้สร้างงานที่ตั้งไว้มีอย่างไร เพราะจุดมุ่งหมายสำคัญของการแสดงออกตามแนวทฤษฎีนี้คือ การเปลี่ยนแปลงในตัวผู้ชม (อารมณ์ ความเชื่อ ความรู้สึก คัดลอกตาม) เกิดขึ้นหรือเป็นไปตามที่ผู้สร้างต้องการหรือตั้งเป้าหมายไว้หรือไม่ ส่วนในประเด็นที่ว่าผู้สร้างงานใช้วิธีการหรือรูปแบบอย่างไรนั้น เราจะไม่นำเอามาเป็นเกณฑ์ในการประเมินคุณค่าของงานศิลปะที่ถูกสร้างขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ "ผลลัพธ์" มีความสำคัญมากกว่า "วิธีการ"

(3) ทฤษฎี Expressive โครงสร้างตามแนวทฤษฎีนี้ให้ความอิสระและความเป็นเอกลักษณ์ต่อผู้สร้างงานมาก โดยมีแนวความคิดที่เชื่อว่า ศิลปินจะถ่ายทอดออกมาโดยยึดถืออารมณ์หรือจินตนาการของตนเองเป็นหลัก เมื่อผู้ชมได้ชมงานศิลปะแล้วอาจเกิดความรู้สึกนึกคิดหรือจินตนาการอย่างไรก็ได้ จะเข้าใจเนื้อหาสาระหรือไม่ก็ได้ จะรู้เรื่องหรือไม่ก็ไม่เป็นปัญหาแต่ประการใด ประเด็นสำคัญคือ ผู้สร้างงานศิลปะจะต้องทำงานโดยตั้งอยู่บนอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดของผู้ที่เข้าชมงานของตน

การประเมินคุณค่าของงานศิลปะตามแนวทฤษฎี Expressive เราจะต้องวิเคราะห์ว่าคุณค่าศิลปะนั้นได้แสดงออกโดยมีลักษณะเฉพาะของตนเอง ตลอดจนได้สอดแทรกอารมณ์และความรู้สึกของศิลปินให้ปรากฏออกมาอย่างตรงไปตรงมาเพียงใด และที่สำคัญคือ ผู้สร้างงานจะต้องไม่ลอกเลียนแบบ วิธีการ หรือความคิดของผู้อื่นมาสอดใส่ในงานศิลปะของตน

(4) ทฤษฎี Objective โครงสร้างตามแนวทฤษฎีนี้มีความคิดที่เชื่อว่า ศิลปะคือ สิ่งที่มีความสมบูรณ์แบบอยู่ในตัวของมันเอง งานศิลปะแต่ละชิ้นจะต้องมีโครงสร้างซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบย่อยหลาย ๆ อย่างมารวมกันจนเกิดความรู้สึกสมบูรณ์ ถ้าขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปหรือถ้ามีองค์ประกอบย่อยส่วนใดขาดความรู้สึกสมบูรณ์ในตัวของมันเอง นั่นก็ย่อมหมายความว่า งานศิลปะชิ้นดังกล่าวนั้นก็มิคุณค่าลดน้อยลงไปด้วย ผู้ที่สร้างสรรค์งานประเภทนี้จะต้องมีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีสี ทฤษฎีการออกแบบ จิตวิทยาการใช้สี สรีระวิทยาของคน สัตว์ เป็นต้น

การประเมินคุณค่าของงานศิลปะตามแนวทฤษฎี Objective นี้ ผู้ที่จะชื่นชมงานผู้ประเมินหรือผู้วิจารณ์ จะต้องมีความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีศิลปะและองค์ประกอบร่วมต่าง ๆ พอสมควร จึงจะสามารถระบุได้ว่า งานศิลปะชิ้นนั้น ๆ มีคุณค่าและความสมบูรณ์แบบมากน้อยเพียงใด ผู้ประเมินจะต้องหาข้อตกลงและระบุลงไปให้ได้ว่า งานศิลปะที่เราต้องการจะประเมินนั้น มีองค์ประกอบย่อยอะไรบ้าง เมื่อได้แนวทางแล้วจึงพิจารณาต่อไปว่า องค์ประกอบย่อย ๆ แต่ละอย่างนี้มีความสมบูรณ์ในตัวของมันเองเพียงใด ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ได้ตามที่ว่านี่จะเป็นผลให้เราสามารถระบุได้ว่า งานศิลปะที่เราประเมินนี้มีคุณค่าหรือไม่หรือมีมากน้อยเพียงใด

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. ทฤษฎีการตีความเชิงอุปมาอุปไมยทางทัศนศิลป์ (Interpretation of Visual Metaphor) ของ Hermine Feinstein)

Feinstein (1982) ได้บ่งชี้ให้เห็นความสำคัญในการตีความผลงานศิลปะในเชิงอุปมาอุปไมย ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้การตีความด้านศิลปกรรมให้มีความลึกซึ้งและเข้มข้นเป็นการสร้างเสริมประสบการณ์ทางทัศนศิลป์ให้กว้างขวางขึ้น

ในทฤษฎีของ Feinstein นี้ มีแนวการปฏิบัติในการตีความหมายศิลปะ ดังนี้

- (1) อภิปรายปัญหาในเรื่องของสัญลักษณ์ และส่วนประกอบมูลฐานของอุปมาอุปไมย
- (2) ศึกษาสำรวจงานศิลปะ (อุปมาอุปไมยทางตา)
- (3) ถ่ายทอดอุปมาอุปไมยทางตา ไปสู่อุปมาอุปไมยทางภาษา (ตีความหมายงานศิลปะ)

การสื่อความหมายของสัญลักษณ์นั้น โฟล์สไตน์อธิบายว่า การสร้างสัญลักษณ์เป็นความต้องการพื้นฐานสิ่งหนึ่งของมนุษย์ เป็นกระบวนการทางความคิดขั้นมูลฐาน การสร้างสัญลักษณ์เป็นความสามารถในการใช้สิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง โดยสัญลักษณ์นั้นแบ่งเป็นสองประเภทคือ

- (1) สัญลักษณ์ที่อ้อมค้อม (Discursive)
- (2) สัญลักษณ์ที่ไม่อ้อมค้อม (Presentational)

สัญลักษณ์ที่อ้อมค้อมนั้นคือภาษา ความหมายของมันต้องอธิบาย เพราะภาษามีใช้สัญลักษณ์ที่มีความหมายกระจ่างชัดในตัวเอง ส่วนสัญลักษณ์ที่ไม่อ้อมค้อมนั้นได้แก่งานศิลปะ ซึ่งความหมายทั้งหมดของสัญลักษณ์อยู่ในตัวงานและแสดงออกในเชิงแสดงความหมายต่อผู้ดูเสร็จเรียบร้อยอยู่ในตัวของมันเอง เช่น รูปผู้หญิงไม่ว่าคนชาติใดภาษาใดก็อ่านออกว่าแปลว่าอะไร เห็นภาพแล้วเข้าใจถึงผู้หญิงโดยภาพรวมไม่จำเป็นต้องชี้แจงการตีความหมายศิลปะในที่นี้เป็นกิจกรรมที่สำคัญ และลึกซึ้งยิ่งยกว่า ดังนั้น การเรียนหรือฝึกหัดทางศิลปะด้านนี้จึงนับว่าเป็นการพัฒนาด้านการรู้คิด (Cognitive) ที่สำคัญ

การสื่อความหมายนั้น จะต้องรู้ว่าความหมายมีสองชนิด คือ ความหมายที่เป็นภาษาหนังสือ และความหมายที่ไม่เป็นภาษาหนังสือ ซึ่งสามารถถ่ายทอดไปมาหากัน ภาษาหนังสือ

(หรือภาษาคำพูด) เป็นภาษาที่ใช้ในหมู่พวกที่ใช้ภาษาเดียวกัน จึงแคบกว่า "ภาษาภาพ" หรือ สัญลักษณ์ซึ่งมิใช่แต่จะสื่อความหมายในลักษณะ "หนึ่งต่อหนึ่ง" เช่นภาษาหนังสือ แต่เป็นการ "การเชื่อมต่อ" ข้ามไปยังชนชาติวัฒนธรรมอื่นได้ ในการที่จะเข้าใจประสบการณ์หนึ่ง ๆ นั้น เริ่มจากการที่จะต้องถ่ายทอดประสบการณ์นั้นออกเป็นสัญลักษณ์ และเมื่อต้องการโยกย้ายถ่ายทอด ประสบการณ์ดังกล่าวก็จะต้องใช้สัญลักษณ์หรือภาษาเข้าช่วย ส่วนประกอบมูลฐานของสัญลักษณ์คือ การสำรวจความหมายของเครื่องหมาย (sign) และสัญลักษณ์ (symbol) ของสิ่งนั้น ๆ Feinstien อธิบายว่า เครื่องหมายมีความหมายต่างไปจากสัญลักษณ์ สัญลักษณ์คือสิ่งที่มนุษย์ ทำขึ้น ส่วนเครื่องหมายมิใช่เครื่องหมายคือสิ่งที่มนุษย์เพียงแต่สังเกตและบันทึกจดจำไว้

2. ทฤษฎีการสอนความซาบซึ้งในศิลปะ (Theory of Teaching Art Appreciation) ของ Johansen (1979)

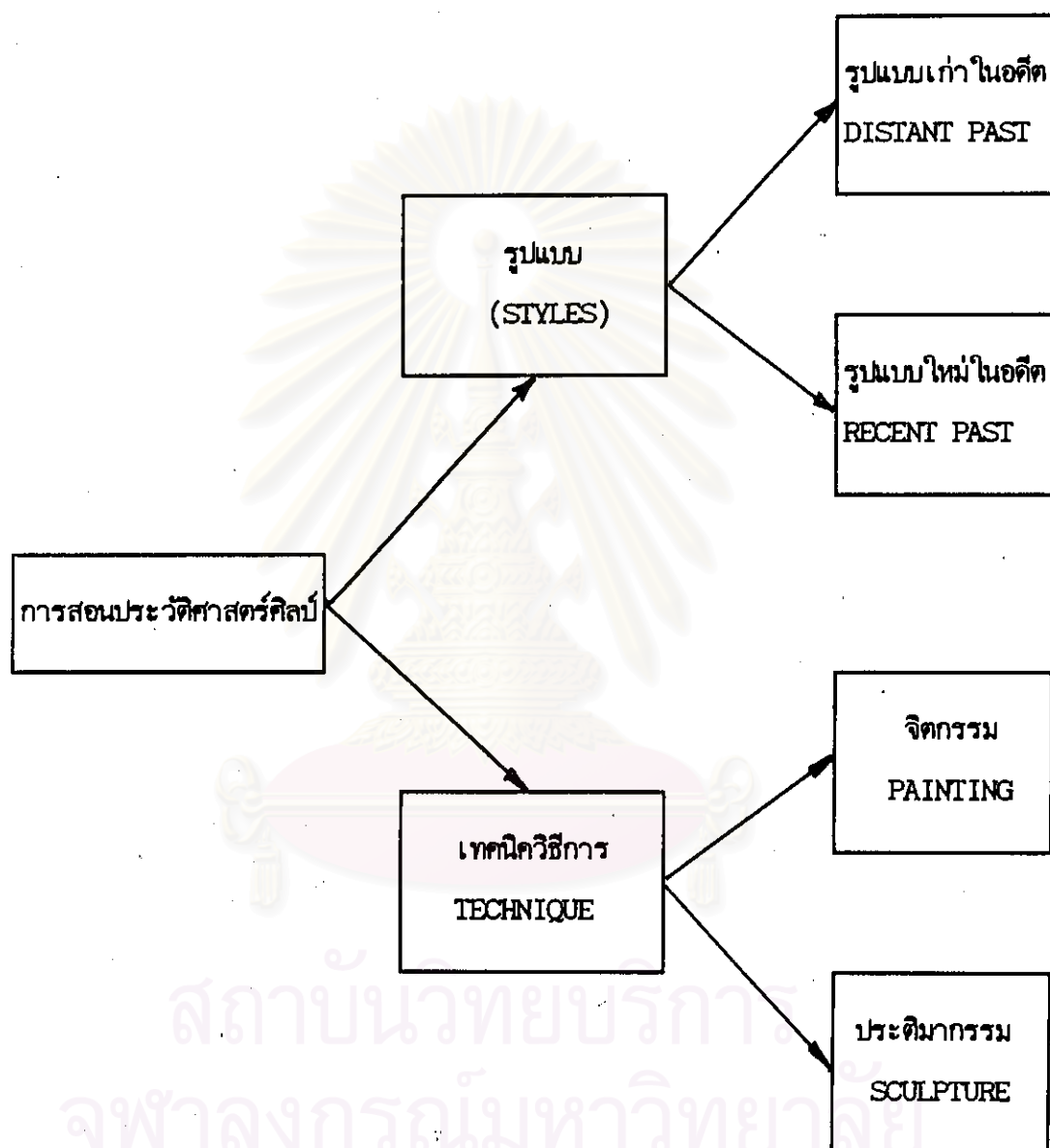
ทฤษฎีการสอนศิลปะนิยมของ Johansen มีเป้าหมายเพื่อให้ผู้เรียนมีความนิยมซาบซึ้งในคุณค่าของงานศิลปะ โดยมีโครงสร้างที่สำคัญ 3 ขั้นตอน ได้แก่ การสอนขั้นเตรียมการ ซึ่งมี 2 ขั้นตอน และขั้นประสบการณ์ด้านความซาบซึ้ง

(1) กระบวนการ ก. การสอนขั้นเตรียมการ (Preparatory Teaching)

ขั้นเตรียมการในกระบวนการ ก. นี้ เป็นขั้นเตรียมความพร้อมให้กับผู้เรียน ได้มีความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์ศิลป์ จากนั้นจึงให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ที่เรียกว่า "การพิจารณาภายใน" (bracketing) ในขั้นแรกนี้ Johansen เสนอว่า ผู้เรียนควรได้รับความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ก่อน โดยเรียนรู้ถึงความเป็นมาของศิลปะทั้งในด้านรูปแบบและเทคนิควิธีการ ในด้านรูปแบบควรได้เรียนรู้ทั้งรูปแบบเก่าในอดีต (distant past) และรูปแบบใหม่ในอดีต (recent past) รูปแบบเก่าในอดีตในที่นี้หมายถึง รูปแบบของศิลปะก่อนประวัติศาสตร์ไปจนถึงรูปแบบของศิลปะในยุคสมัยบาโรก ส่วนรูปแบบใหม่ในอดีต หมายถึง ศิลปะในยุคนีโอ-คลาสสิก โรแมนติก จนถึงศิลปะในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งมีบันทึกในประวัติศาสตร์ศิลป์ การเรียนรู้ในด้านรูปแบบนี้หมายรวมถึงผลงานประเภทจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ส่วนการเรียนรู้ทางด้านเทคนิควิธีการนั้น เป็นการเรียนรู้ผลงานประเภทจิตรกรรม และประติมากรรม ดังแสดงในแผนภูมิต่อไปนี้

กระบวนการ ก.

การสอนขั้นเตรียมการ (Preparatory Teaching)

(2) กระบวนการ ข. การสอนขั้นเตรียมการ (Preparatory Teaching)

การสอนขั้นเตรียมการในกระบวนการ ข. เป็นขั้นตอนที่เรียกว่า "การพิจารณาภายใน" (bracketing) โดยประยุกต์วิธีการเชิงการวิจารณ์ เพื่อให้ผู้เรียนพิจารณาประสิทธิผลของผลงานศิลปะด้วยสายตาและแสดงความคิดเห็นจากความรู้สึกส่วนตัว โดยไม่คำนึงถึงสิ่งอื่นใดที่เกี่ยวข้องหรือมีความสัมพันธ์กับผลงาน เช่น ศิลปินผู้สร้าง ปรชฎาแรงจูงใจ หรือ อิทธิพลแวดล้อมอื่น ๆ โดยใช้หลักการเชิงศิลปะวิจารณ์ตามลำดับขั้น ประกอบด้วย การพรรณนาคุณภาพโดยรวม การตีความของส่วนต่าง ๆ และการประเมินคุณค่าทางสุนทรียภาพ ซึ่งขั้นตอนนี้เป็นการฝึกให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็นส่วนตัวอย่างจริงจัง เมื่อฝึกผู้เรียนในขั้นนี้แล้ว จึงก้าวไปสู่การฝึกในกระบวนการ ค.

(3) กระบวนการ ค. เป็นประสบการณ์เชิงผลสัมฤทธิ์ (Achievement in Experience) ในความนิยมซาบซึ้ง กล่าวคือ เป็นขั้นที่รวบรวมประสบการณ์ทั้งหมดที่ผู้เรียนได้รับจากการเรียนรู้ในกระบวนการ ก. และกระบวนการ ข. โดยนำไปประยุกต์ใช้ผสมผสานกับความคิดเห็นส่วนตัว ตามหลักการเชิงศิลปะวิจารณ์เช่นเดียวกัน

ขั้นที่หนึ่ง การพรรณนา (Description) ครูจะนำผลงานศิลปะมาฝึกประสบการณ์ให้ผู้เรียน พรรณาถึงส่วนประกอบต่าง ๆ ในผลงานศิลปะ ให้ขั้นนี้ Johansen ให้ความเห็นว่า ประสบการณ์พรรณนาส่วนประกอบย่อย ๆ ต่าง ๆ นี้ จะควบคุมมากับความสามารถในการเห็นโดยรวม เช่น การมองเห็นเสื้อผ้าสำเร็จรูปตัวหนึ่ง เราจะเห็นเสื้อและความเป็นเสื้อที่ใช้สวมใส่ในทันที ตัวควบคู่ไปกับการเห็นส่วนประกอบอื่น ๆ ได้แก่ ปกเสื้อ กระดุม สายผ้า การตัดเย็บ และแบบเสื้อ เป็นต้น ซึ่งจะเสริมสร้างให้ผู้เรียนประทับใจ (impression)

ขั้นที่สอง การตีความ (Interpretation) ในขั้นนี้เป็นการตีความหมายส่วนประกอบย่อยต่าง ๆ ของผลงานศิลปะ เพื่อหาความสัมพันธ์ร่วมกันซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจในสิ่งนั้น ๆ ควบคู่กันไป ขั้นนี้ เป็นการเสริมสร้างให้ผู้เรียนได้ใช้ประสบการณ์และความสามารถในการแสดงออก (expressive)

ขั้นที่สาม การประเมิน (Evaluative) เป็นขั้นการตัดสินในเชิงคุณภาพ (qualitative Judgment) ซึ่งผู้เรียนภายใต้การนำของครู จะแสดงความคิดเห็นผสมผสานกับความรู้เพื่อประเมินผลงานศิลปะนั้นด้วยความรู้แจ้ง Johansen เสนอแนะว่า การประเมินในขั้นนี้เป็นการประเมินหลักเกณฑ์ทั่วไปของผลงานศิลปะ ตามแนวคิดของ Beardsley (1958)

ได้แก่ ความเป็นเอกภาพ (unity) ความซับซ้อน (complexity) และความเข้มข้น (intensity) ในเชิงความรู้สึก ซึ่งสัมพันธ์พลในขั้นการประเมินนี้ จะเป็นข้อผูกมัดให้ผู้เรียนเกิดความนิยมซาบซึ้งในคุณค่าของผลงานศิลปะนั้น ตามขั้นตอนการสอนความซาบซึ้งตามหลักการเชิงศิลปวิจารณ์ ของ (Johansen) ดังนี้

	ขั้นดำเนินการ	ขั้นที่ 1 การพรรณนา Description	ขั้นที่ 2 การตีความ Interpretation	ขั้นที่ 3 การประเมิน Evaluative
ความนิยมซาบซึ้ง ในศิลปะ ART APPRECIATION	การพิจารณาโดยรวม Prehension	ความประทับใจ Impression	↓	
	ความเข้าใจ Comprehension	→	การแสดงออก Expression	
	ความซาบซึ้ง Appreciation	→		ข้อผูกมัด Commitment

สถาบันวิทยบริการ (Johansen, 1979)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. ทฤษฎีสุนทรียศึกษา (Aesthetic Education) ของ Broudy (1972)

Broudy (1972) กล่าวว่าบทบาทของศิลปะในสุนทรียศึกษาประกอบไว้ด้วยปัจจัยสองด้านคือ หนึ่ง แสดงปรากฏการณ์สำหรับการรับรู้ในเชิงอุปมาซึ่งศิลปินสร้างสรรค์ขึ้น ปัจจัยนี้ จะช่วยให้ผู้เรียนแสดงปรากฏการณ์จากความรู้สึกและคุณค่าส่วนบุคคลได้ ในการกระทำเช่นนั้น ผู้เรียนจะขยายขอบเขตคุณค่าของเขา เพื่อเปิดเผยความเป็นไปได้ของชีวิตอีกด้านหนึ่ง ที่หาไม่ได้จากประสบการณ์ตรง สอง บทบาทของศิลปะคือการสร้างความกระจำซัดในคลังจินตภาพ (imagic store) ของผู้เรียน สร้างสำนึกให้ทวีขึ้น ช่วยลดจินตภาพตามแบบแผน (stereotyped image) และสร้างอุปมาอุปไมยให้เกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ก็เท่ากับเป็นการสร้างให้ผู้เรียนมองเห็นความหลากหลายแตกต่างของศิลปะและชีวิตในตัวของมันเอง

ทฤษฎีสุนทรียศึกษาของ Broudy เป็นระบบการเรียนการสอนในเชิงสุนทรียศาสตร์ โดยมีโน้ตัมที่สำคัญซึ่งถือเป็นหัวใจของทฤษฎีนี้ก็คือ "การรับรู้เชิงศิลปะ" (Artistic Perception) การรับรู้ดังกล่าวแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะด้วยกันคือ การรับรู้เชิงสุนทรียภาพ และการรับรู้เชิงการวิเคราะห์ Broudy มุ่งหวังว่า ถ้าบุคคลฝึกฝนการรับรู้แล้ว จะก่อให้เกิดความรักในสุนทรียวัตถุอย่างรู้แจ้งด้วยเหตุผล ทฤษฎีสุนทรียศึกษาของ Broudy ได้แบ่งขั้นตอนการเรียนการสอนออกเป็นขั้น ๆ ประกอบด้วย ขั้นกำหนดเกณฑ์หรือมาตรฐานในการเลือกสื่อการสอน ขั้นผู้วางแผนหลักสูตรเลือกสุนทรียวัตถุ จนถึงขั้นปฏิบัติการสอนโดยใช้สื่อและวัสดุที่คัดสรร ซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละขั้นดังนี้

(1) ผู้เชี่ยวชาญพิจารณามาตรฐานของผลงานศิลปะ ซึ่งในที่นี้ Broudy ได้จำแนกมาตรฐานของงานศิลปะออกเป็น 2 ประเภทคือ

(1.1) ศิลปะแท้ (serious art) หมายถึง ผลงานศิลปะที่ศิลปินสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อสื่อความหมาย เพื่อแสดงออกเฉพาะตัว ซึ่งเป็นการแสดงความคิดเห็นของศิลปินต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งแบ่งย่อยออกเป็น 2 ประเภทคือ

(1.1.1) ศิลปะในระบบ คือ ผลงานศิลปะที่มีรูปแบบกระทำต่อเนื่องกันและเกิดเป็นหลักเกณฑ์ร่วมกันของรูปแบบศิลปะนั้น ๆ

(1.1.2) ศิลปะนอกระบบ คือ ผลงานศิลปะที่มีรูปแบบแปลกใหม่ ทั้งด้านเทคนิควิธีการและการใช้วัสดุ โดยไม่ยึดถือหลักเกณฑ์การสร้างสรรค์ที่เคยมีมาก่อน

(1.2) ศิลปะมวลชน (popular art) หมายถึง ผลงานศิลปะที่ตอบสนองความต้องการหรือค่านิยมของสังคมโดยทั่วไป

(2) ผู้วางแผนหลักสูตรกำหนดกรอบมาตรฐานคุณสมบัติของสื่อการเรียนการสอน ซึ่งสื่อการเรียนในที่นี้หมายรวมถึง ผลงานศิลปะแขนงทัศนศิลป์ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ตลอดจนวัสดุประกอบต่าง ๆ เช่น ดินเหนียว หรือสี เป็นต้น โดยผู้วางแผนหลักสูตรจะต้องพิจารณากรอบการคัดเลือกสื่อที่เหมาะสมตามคุณสมบัติต่าง ๆ ที่ Brody นำเสนอไว้ดังนี้

(2.1) คุณสมบัติด้านการรับรู้สัมผัส (sensory propoties) หมายถึง คุณสมบัติด้านส่วนประกอบต่าง ๆ ของการเห็น ได้แก่ สี เส้น น้ำหนัก รูปร่าง รูปทรง พื้นผิว และบริเวณว่าง เป็นต้น

(2.2) คุณสมบัติด้านรูปแบบ (formal propoties) หมายถึง คุณสมบัติของส่วนประกอบต่าง ๆ ทางการเห็น หรือมูลฐานศิลปะ (สี เส้น น้ำหนัก รูปร่าง รูปทรง พื้นผิว บริเวณว่าง) ที่ประสานสัมพันธ์กันตามหลักการทางศิลปะ เช่น คุณภาพ การเน้น ความกลมกลืน ความหลากหลาย เป็นต้น

(2.3) คุณสมบัติด้านการแสดงออก (expressive propoties) หมายถึง คุณสมบัติที่ผลงานศิลปะ ได้สื่อความหมายต่อผู้ชื่นชมในเชิงอารมณ์ความรู้สึก เช่น รู้สึกสงบ สดชื่น ร่าเริง สะเทือนใจ รวดเร็ว เป็นต้น

(2.4) คุณสมบัติด้านเทคนิควิธีการ (technical propoties) หมายถึง ผลงานศิลปะที่แสดงให้เห็นเทคนิควิธีการที่เด่นชัด เช่น ภาพจิตรกรรมที่แสดงร่องรอยของฝีแปรง ที่รุนแรง ฝีแปรงแสดงพื้นผิวที่หยาบ หรือแสดงความนุ่มนวล หรือผลงานประติมากรรมที่แสดงร่องรอยพื้นผิวหยาบ ขรุขระ หรือแสดงเทคนิควิธีการเชื่อม เป็นต้น

(3) ผู้วางแผนหลักสูตรเลือกตัวอย่างผลงานศิลปะ ที่จะใช้เป็นตัวอย่างในการจัดลำดับประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน ตามคุณสมบัติต่าง ๆ ตามข้อ (2) ซึ่งประกอบด้วย คุณสมบัติด้านการรับรู้สัมผัส ด้านรูปแบบ ด้านการแสดงออก และด้านเทคนิควิธีการ

ในการเลือกตัวอย่างผลงานศิลปะในที่นี้ มิได้หมายถึงการเลือกตัวอย่างผลงานที่มีคุณสมบัติในแต่ละด้าน ซึ่งผลงานศิลปะโดยส่วนมากจะมีคุณสมบัติครอบคลุมทั้ง 5 ด้านอยู่แล้ว แต่จะแบ่งคุณสมบัติดังกล่าวไว้ในปริมาณการรับรู้ที่แตกต่างกันออกไป เช่น ผลงานศิลปะบางชิ้นอาจแสดงออกถึงจังหวะลีลาและความเคลื่อนไหวอย่างเด่นชัด ในขณะที่มีส่วนประกอบในคุณสมบัติอื่น ๆ อยู่ด้วย ดังนั้นในการพิจารณาเพื่อเลือกตัวอย่างผลงานศิลปะตามแนวทฤษฎีนี้ จึงต้องพิจารณาให้ครอบคลุมทั้งผลงานจิตรกรรม ประติมากรรม ภาพพิมพ์ โปสเตอร์ ภาพถ่าย และวัตถุอื่น ๆ อย่างไรก็ตามผู้วางแผนหลักสูตร จะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมของตัวอย่างผลงานศิลปะที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมาย เนื้อหา วุฒิภาวะของผู้เรียน ตลอดจนเมโนทัศน์ที่จะให้ผู้เรียนได้เรียนรู้

(4) ขึ้นดำเนินการสอนโดยครูเป็นผู้แนะนำแนวทาง เพื่อให้ผู้เรียนเข้าสู่ประสบการณ์การรับรู้ 3 ด้าน ได้แก่ ประสบการณ์ทางด้านสุนทรียภาพ ด้านศิลปะวิจารณ์ และด้านศิลปะปฏิบัติ Broudy เสนอแนะว่า ในการฝึกประสบการณ์เชิงการรับรู้ให้กับผู้เรียนนั้น ผู้สอนจะใช้สื่อการสอนที่เลือกสรรไว้ ฝึกประสาทสัมผัสทางการมองเห็นของผู้เรียน โดยการพิจารณาวิเคราะห์ส่วนประกอบและคุณสมบัติต่าง ๆ ตามที่ระบุไว้ เช่น คุณสมบัติด้านการรับรู้สัมผัส ด้านรูปแบบ ด้านการแสดงออก และด้านเทคนิควิธีการ ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดความเฉียบไวเชิงการรับรู้ ซึ่งถือเป็นวิถีทางนำไปสู่ความนิยมชมชอบในคุณค่าของงานศิลปะ โดยครูเป็นผู้แนะนำคำถามต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนแสวงหาคำตอบในการค้นหาคุณสมบัติดังกล่าว

(5) ขึ้นประเมินตัดสินผลงานศิลปะ หลังจากดำเนินการวิเคราะห์แยกย่อยตามคุณสมบัติในแต่ละด้านแล้ว เป็นขั้นประเมินตัดสินคุณสมบัติในเชิงสุนทรียภาพของงานศิลปะในแง่ที่ว่าคุณสมบัติของงานชิ้นนั้น ๆ ได้ตอบสนองต่อจุดมุ่งหมายทางการแสดงออก หรือเจตคติของผู้สร้างหรือไม่ เช่น ผลงานประติมากรรม "จูบ" ของโรแดง ที่สลักพื้นผิวเนียนนุ่มของร่างบุรุษและสตรีผสมกับวีรรอยที่ขรุขระ หยาดและรุนแรงของแท่นรองรับร่าง ได้บ่งชี้เจตคติของผู้สร้างอย่างไร และตอบสนองต่อจุดมุ่งหมายหรือไม่ ซึ่งกล่าวได้ว่าการประเมินตัดสินผลงานศิลปะในที่นี้ หากใช้สื่อการสอนที่เป็นผลงานในเชิงศิลปะประยุกต์ เช่น ภาพโปสเตอร์โฆษณา หรืออื่น ๆ ครูอาจถามผู้เรียนถึงคุณค่าในตัวผลงานและคุณประโยชน์ แต่ถ้าเป็นผลงานที่ไม่ใช่ประยุกต์ศิลป์ ก็ควรเป็นคำถามของการประเมินคุณค่าที่ตัวผลงานเป็นสำคัญ

สรุปได้ว่า กระบวนการพัฒนาประสบการณ์การรับรู้ โดยการวิเคราะห์ผลงานศิลปะ ด้วยประสาทสัมผัสทางตาและแสดงออกทางคำพูดของผู้เรียน สามารถนำไปประยุกต์ใช้ใน กระบวนการศิลปะปฏิบัติต่อไปได้ จากวัตถุประสงค์ที่เลือกสรรไว้ ซึ่งกระบวนการในเชิงศิลปะ ปฏิบัติ ก็จะเป็นประสบการณ์การรับรู้สัมผัสกับคุณสมบัติทั้ง 5 ด้านด้วยกัน โดยกระบวนการ ทั้งหมดที่ผู้เรียนได้รับจากประสบการณ์ทางด้านศิลปะวิจารณ์ สุนทรียภาพ และศิลปะปฏิบัติ จะทำให้ผู้เรียนเกิดความนิยมชอบซึ่ง ความกระตือรือร้น และความเข้มข้นในเชิงการรับรู้ สามารถ ตัดสินประเมินค่าของผลงานศิลปะ ได้อย่างมีเหตุผล เกิดสนิยมอันสุนทรีย์

5. ทฤษฎีศิลปะวิจารณ์ของ Feldman (1982)

ทฤษฎีศิลปะวิจารณ์ตามแนวคิดของ Feldman มีเป้าหมายสองประการคือ ประการแรก เป็นการเสริมสร้างความเข้าใจในคุณค่าของงานศิลปะ โดยเป็นการค้นหาสาระสำคัญของ สิ่งที่ทำให้เรารู้สึกมากกว่าเหตุผลอื่น เป้าหมายประการที่สอง คือ ตอบสนองต่อความสุขและความพึงพอใจ โครงสร้างตามแนวทฤษฎีศิลปะวิจารณ์ของ Feldman มีสาระสำคัญ ได้แก่ หลักเกณฑ์การวิจารณ์ และแนวปฏิบัติการวิจารณ์ ดังนี้

(1) หลักเกณฑ์การวิจารณ์

หลักเกณฑ์การวิจารณ์คุณค่าทางสุนทรียภาพในที่นี้ จำแนกออกเป็น 3 ประเภท คือ แนวรูปแบบนิยม (Formalism) แนวความรู้สึกนิยม (Expression) และแนวเครื่องมือ นิยม (Instrumentalism) โดยมีรายละเอียดดังนี้

(1.1) แนวรูปแบบนิยม (Formalism) เป็นการวิเคราะห์คุณค่าของงาน ศิลปะที่การจัดรูปแบบ หมายถึง การประสานกันขององค์ประกอบพื้นฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏในผลงาน การวิจารณ์ตามแนวรูปแบบนิยมจะค้นหาคุณค่าของงานจากความหมาย เรื่องราว และวัสดุ โดย พิจารณาตัดสินที่ความสอดคล้องกันของความหมายและวัสดุ กล่าวคือ เป็นการพิจารณาในเรื่อง ทักษะฝีมือในแง่การนำสิ่งต่าง ๆ มาใช้ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืนและเกิดความพึงพอใจ ดังนั้นสาระสำคัญของการวิจารณ์ก็คือ เอกภาพในความหลากหลาย (unity in variety) ซึ่งเอกภาพ ในที่นี้ มิใช่เอกภาพทางวัสดุ แต่เป็นเอกภาพทางรูปแบบ โดยมีเกณฑ์การพิจารณา ดังนี้

(1.1.1) ความรู้สึกที่มีต่อตัวผลงาน

(1.1.2) ความรู้สึกในคุณค่าของการออกแบบ

(1.1.3) การสื่อความหมายหรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่สร้างความ

พึงพอใจหรือกระตุ้นความรู้สึกต่าง ๆ

(1.2) ความรู้สึกนิยม (Expressivism)

การวิจารณ์คุณค่าศิลปะ ตามหลักเกณฑ์ประเภทนี้มีแนวคิดที่ว่าผลงานศิลปะทุกชิ้นถึงแม้ไม่คำนึงถึงแบบอย่าง หรือการประสบความสำเร็จก็ตาม ต่างก็สื่อความคิดและความรู้สึกในระดับใดระดับหนึ่งทั้งสิ้น ดังนั้นผลงานศิลปะที่อยู่ในขอบข่ายนี้ จึงเป็นผลงานในประเภทที่ให้ความเข้มข้นและความประทับใจที่มีผลในเชิงอารมณ์ความรู้สึก อันเกิดจากการใช้เทคนิควิธีการ การแสดงออกถึงความคิดและความรู้สึกจากประสบการณ์อารมณ์ของศิลปินโดยตรง ซึ่งมีเกณฑ์การพิจารณาตัดสิน ดังนี้

(1.2.1) ความเป็นต้นแบบ (originality)

(1.2.2) ความเหมาะสมกับยุคสมัย (contemporary relevance)

(1.2.3) ความชัดเจนทางการรู้คิด (cognitive validity) ซึ่ง

รวมไปถึงเทคนิควิธีการและการจัดภาพที่สัมพันธ์กับความคิด รวมไปถึงเนื้อหาของงานศิลปะ

(1.3) เครื่องมือนิยม (Instrumentalism)

การวิจารณ์ตามหลักเกณฑ์ตามทฤษฎีนี้มีแนวความคิดที่เชื่อว่า การสร้างสรรค์ศิลปะจะต้องรับใช้เป้าหมายบางอย่างนอกเหนือไปจากตัวของมันเอง ทั้งด้านรูปแบบและการแสดงออกเพื่อตอบสนองต่อศาสนา รัฐ ชนชั้นปกครอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การสร้างสรรค์งานศิลปะต้องมีแรงจูงใจบางอย่าง หรือความต้องการทางจิตวิทยาและสิ่งที่เชื่อถือด้วยความจริงใจ เกณฑ์การตัดสินตามแนวทฤษฎีนี้ จึงขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างการจัดองค์ประกอบกับจุดประสงค์ของการทำงานของศิลปิน โดยพิจารณาว่าศิลปินประสบความสำเร็จต่อจุดประสงค์การทำงานเพียงใดและสร้างได้ตามจุดประสงค์นั้นหรือไม่ ซึ่งต่างจากการวิจารณ์แนวรูปแบบนิยมที่พิจารณาไปที่ความสอดคล้องของความคิดกับการจัดองค์ประกอบ

(2) แนวปฏิบัติการวิจารณ์

แนวปฏิบัติการวิจารณ์ศิลปะของ Feldman แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน ได้แก่
ขั้นพรรณนา (Description) ขั้นวิเคราะห์รูปแบบ (Formal Analysis) ขั้นตีความ
(Interpretation) และขั้นตัดสิน (Judgment) โดยมีเนื้อหาสาระการวิจารณ์ในแต่ละขั้นดังนี้

ขั้นบรรยาย (Description) การบรรยาย คือ การบันทึกสิ่งต่าง ๆ ที่พบ
ในผลงานอย่างทั่วถ้วนโดยยังไม่ต้องสรุป เป็นลักษณะการบรรยายง่าย ๆ เพื่อให้รู้ว่ามียะไร
หรือเห็นอะไรอยู่ในภาพให้พูดถึงสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก่อน คำที่ใช้อธิบายจะต้องใช้คำที่เข้าใจ
ง่าย เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป แต่ถ้าเป็นศิลปกรรมที่คัดแปลงจากธรรมชาติมาก ทำให้เรามอง
ไม่ออกว่าเป็นภาพอะไร สิ่งที่ทำได้คือ ควรอธิบายลักษณะกว้าง ๆ เช่น สี ทิศทาง แต่ควร
ระวังไว้เสมอว่าอย่าเพิ่งให้ความหมายใด ๆ แก่ภาพนั้น

ขั้นวิเคราะห์รูปแบบ (Formal analysis) การวิเคราะห์รูปแบบเป็นการ
บรรยายที่ลึกลงไปอีก คือบรรยายในเรื่องการจัด รูปร่าง การใช้เส้น การทำพื้นผิว เป็นการ
บรรยายถึงเรื่องคุณค่าของเส้น รูปร่าง สี และองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดผลงานนั้นขึ้นมา
เช่นกล่าวว่า "ภาพนี้จัดให้มีสีแบบแบน ๆ จุดนี้ ๆ ตลอดทั้งภาพไม่มีส่วนใดของภาพที่ช่วยนำสายตา
ให้รู้สึกว่ามีพื้นที่ใดเหมือนจริง ทั้งสี และ เส้นล้วนอยู่ในระนาบเดียวกันเมื่อได้มองภาพ สายตาก็
จะเบนไปทันที ไม่จดจ่อที่ใดที่หนึ่งเหมือนดูภาพเหมือนจริง" โดยสรุปคือ การวิเคราะห์รูปแบบจะ
เริ่มตั้งแต่การบรรยายสิ่งที่เห็นจนถึงการอธิบายความรู้สึกจากการได้รับรู้ทางสายตา ยิ่งสังเกต
มาก ก็ยิ่งเห็นรายละเอียดมาก

ขั้นตีความ (Interpretation) การแปลความหมาย คือ กระบวนการที่
นักวิจารณ์แสดงออกถึงความหมายต่าง ๆ ของศิลปกรรมอย่างละเอียดเป็นการค้นหาความหมาย
ต่าง ๆ และการชี้ให้เห็นว่าความหมายเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กับชีวิต และมีเงื่อนไขต่อความ
เป็นมนุษย์อย่างกว้าง ๆ อย่างไร จุดนี้เองที่ทำให้การวิจารณ์เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา การ
ตีความอาจทำได้โดยการตั้งสมมุติฐาน (Forming an hypothesis) และการเทียบเคียงกับ
งานอื่น ๆ เพื่อหาความเหมือนกันหรือเลียนแบบกัน (The Mimetic theory) เช่นกล่าวว่า
"ภาพนี้เป็น การพักผ่อนของคนหลายคนในอิริยาบถต่าง ๆ คงจะเป็นการใช้เวลาว่างของคนชั้น
กลางชาวฝรั่งเศส" (การตั้งสมมุติฐาน) และ "การตัดเส้นด้วยสีขาวตามลำตัวเหมือนภาพคน
บนแจกันของกรีกที่ใช้สีขาวตัดเส้นเช่นกัน" (การเลียนแบบ)

การตัดสินคุณค่า (Judgement) การตัดสินคุณค่าเป็นการประเมินค่างานศิลปะ โดยการวิเคราะห์เปรียบเทียบกับงานชิ้นอื่น ๆ ที่มีอยู่ในกลุ่มเดียวกันว่ามีคุณค่าทางศิลปะและสุนทรียศาสตร์เพียงใด เราสามารถตัดสินคุณค่าได้โดยใช้หลักการ 3 ประการคือ

(2.1) การเปรียบเทียบกับงานเก่า คือหาความสัมพันธ์ของผลงานเก่าที่คล้ายกันและแบกแบะข้อแตกต่าง

(2.2) ประเมินค่าความเป็นต้นแบบ โดยคำนึงว่าถ้าเป็นการสร้างสรรค์ได้แปลกมากก็มีความเป็นต้นแบบมาก

(2.3) เทคนิค และมีมือ คือหรือไม่ขึ้นอยู่กับเป้าหมายของงานฝีมือที่ศิลปินใช้และการบรรลุเป้าหมายงานฝีมือนั้น

6. ทฤษฎี เหตุผลเชิงการวิเคราะห์อย่างมีจุดมุ่งหมาย (Objective Critical Reasoning) ของ Monroe C. Beardsley

Beardsley (1958) ได้เสนอแนวคิดในการวิเคราะห์เพื่อประเมินผลงานศิลปะ โดยกล่าวว่า เหตุผลที่ใช้ในการวิเคราะห์เพื่อประเมินผลงานศิลปะ ควรเป็นเหตุผลอย่างมีจุดหมาย และเป็นระบบเหตุผลในการวิเคราะห์ผลงานศิลปะ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

(1) เหตุผลการสร้างงาน (Genetic Reasons) คือ เหตุผลที่เกิดขึ้นก่อนหน้างานชิ้นนั้น ๆ ต้นเหตุของการเกิดการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ ซึ่งอาจจะเป็นความตั้งใจมุ่งมั่นความจริงใจของผู้สร้างงานศิลปะที่จะสร้างงานชิ้นใดชิ้นหนึ่งขึ้น Beardley เห็นว่าการหาเหตุผลในลักษณะนี้ไม่เหมาะสม เพราะเป็นการยากที่วิเคราะห์ความตั้งใจความต้องการในการสร้างงานศิลปะของศิลปินเอาจากการดูงานศิลปะนั้นเพียงเท่านั้น

(2) เหตุผลเชิงความรู้สึก (Affective Reasons) Beardley ให้ความสำคัญว่า ประเมินผลงานศิลปะตามความรู้สึกของผู้ที่มีความรู้สึกเช่นไรต่อศิลปะย่อมไม่เป็นการถูกต้อง แต่ความรู้สึกธรรมดาในที่นี้ควรจะต้องเป็นความรู้สึกที่ผลงานศิลปะนั้นก่อให้เกิดขึ้น เช่น "งานจิตรกรรมนี้ดูเศร้า" มิใช่ "รู้สึกเศร้าเมื่อดูจิตรกรรมนี้" คือความรู้สึกที่ตัวศิลปะเป็นจุดศูนย์กลาง มิใช่ผู้ดูเป็นจุดศูนย์กลาง

(3) เหตุผลอย่างมีจุดหมาย (Objective Reasons) เหตุผลในลักษณะนี้เป็น เหตุผลที่สัมพันธ์กับการประเมินค่างานศิลปะอย่างมีสุนทรียภาพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณภาพหรือความสัมพันธ์ระหว่างคุณสมบัติต่าง ๆ ของงานศิลปะ ดังนั้นในการพรรณนาหรือตีความหมายคุณสมบัติของงานศิลปะจึงเป็นวิธีการที่เหมาะสมในการนำไปใช้วิเคราะห์ตัดสินงานศิลปะในเชิงสุนทรียภาพได้ โดยใช้หลักเกณฑ์ 2 ประการ ดังนี้

(3.1) หลักเกณฑ์ทั่วไป เป็นหลักเกณฑ์ที่ใช้กับผลงานศิลปะทั่ว ๆ ไป ซึ่งจะครอบคลุมคุณค่าส่วนต่าง ๆ ของงานศิลปะ 3 ส่วน คือ

(3.1.1) เอกภาพ (Unity) ได้แก่ การพรรณนาและตีความงานศิลปะในแง่ที่ว่างงานศิลปะชิ้นนั้นสร้างขึ้นอย่างมีระบบ สอดคล้องกับรูปแบบหรือโครงสร้างหรือไม่ ในเกณฑ์นี้สิ่งที่ต้องพิจารณาคือความสัมพันธ์ (Coherence) และความครบถ้วน (Completeness) ในผลงานนั้น

(3.1.2) ความซับซ้อน (Complexity) ได้แก่ การพรรณนาและตีความงานศิลปะในแง่ที่มาของงานชิ้นนั้นสร้างสรรค์ขึ้นด้วยความมานะพยายามทั้งในเชิงความคิด วิถีทางการปฏิบัติ รวมไปถึงจินตนาการ

(3.1.3) ความเข้มข้นของความรู้สึก (Intensity) ได้แก่ การพรรณนาและตีความงานศิลปะในแง่ที่งานศิลปะชิ้นนั้นเต็มไปด้วยพลัง ความอ่อนโยน ความเยือกเย็น ความสะเทือนใจ ด้วยการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ผู้ประเมินจึงจะสามารถตัดสินความเด่นด้อยผลงานศิลปะชิ้นนั้นได้

(3.2) หลักเกณฑ์เฉพาะ (Specific Canons) งานศิลปะเฉพาะอย่าง เช่น งานที่มีคุณสมบัติที่ต่างไปจากศิลปะโดยทั่วไป ตัวอย่างของงานศิลปะประเภทนี้ เช่น "ภาพหญิงสาว De Kooning เป็นงานศิลปะที่ "แหกคอก" กฎเกณฑ์ทั่วไป เช่น กฎเกณฑ์ของสัดส่วน กฎเกณฑ์ของความสัมพันธ์ระหว่างรูปและพื้น แต่มีคุณสมบัติที่ดีในแง่อื่น งานศิลปะเหล่านี้ไม่สามารถยึดหลักเกณฑ์ร่วมกันกับศิลปะชิ้นอื่น ๆ และงานศิลปะประเภทนี้ไม่สามารถจะใช้เกณฑ์อันหนึ่งอันใดร่วมกัน เพราะแต่ละชิ้นก็มีคุณสมบัติที่แตกต่างกันออกไป

7. ทฤษฎีการเขียนการสอนศิลปะวิจารณ์ของยีน เอ มิทเลอร์ (Gene A. Mittler)

ยีน เอ มิทเลอร์ (Gene A. Mittler) เป็นศาสตราจารย์ทางด้านวิจิตรศิลป์ และศิลปศึกษาแห่งมหาวิทยาลัยเท็กซัส เทค (Texas Tech University) และเป็นศาสตราจารย์พิเศษในการบรรยายความรู้ทางด้านสุนทรียศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลป์ และศิลปะวิจารณ์ ให้แก่ มหาวิทยาลัยหลายแห่งในสหรัฐอเมริกา เช่น มหาวิทยาลัยอินเดียนา มหาวิทยาลัยแห่งมลรัฐ โอไฮโอ มหาวิทยาลัยแห่งมลรัฐอิลลินอย และมหาวิทยาลัยแห่งมลรัฐฮาวาย เป็นต้น นอกจากนี้ มิทเลอร์ยังเป็นที่ปรึกษาและกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิให้กับสถาบันการศึกษาอีกหลายแห่ง ทั้งยังเคย ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งในฐานะ รองประธานสมาคมศิลปศึกษาแห่งชาติ (National Art Education Association) ซึ่งจัดเป็นองค์กรที่มีหน้าที่สำคัญต่อการพัฒนาหลักสูตรและการสอนศิลปะของสหรัฐอเมริกาด้วยเช่นกัน

Mittler (1993) มีพื้นฐานการศึกษาในระดับปริญญาตรีและปริญญาโททางด้าน สังคมศึกษาและวิจิตรศิลป์ จาก Bowling Green State University และศึกษาระดับ ปริญญาเอกทางการสอนและการวิจัย จาก Ohio State University นอกจากนี้ยังได้ ผ่านการศึกษาในหลักสูตรเข้มข้นระดับสูงทางด้าน ศิลปะร่วมสมัย ศิลปศึกษา ประวัติศาสตร์ศิลป์ จิตรกรรม และประติมากรรม

จากพื้นฐานการศึกษาดังกล่าว Mittler มีความสนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับการ เขียนการสอนศิลปะ ดังจะเห็นได้จากงานการวิจัยในระดับคุณวุฒิปริญญาโทในปี ค.ศ. 1971 ที่เขาได้ ศึกษาเกี่ยวกับสาระประโยชน์และบทบาทของเจตคติที่มีต่อการเขียนการสอนศิลปะวิจารณ์ โดยมี Emanuel Barkan เป็นประธานกรรมการที่ปรึกษา ซึ่งในขณะนั้น Barkan เป็นผู้จุดประกาย ความเคลื่อนไหวต่อปรัชญาการศึกษาศิลปะแนวใหม่ที่เรียกว่า DBAE (Discipline - Base Art Education) โดยมีแนวคิดการจัดการเรียนการสอนศิลปะ ที่เน้นประสบการณ์เสริมสร้าง ด้านการรู้คิด (cognitive) ให้กับผู้เรียนซึ่งได้จากการเรียนรู้ทางศิลปะ 4 แกน ด้วยกัน คือ สุนทรียศาสตร์ ศิลปะวิจารณ์ ประวัติศาสตร์ศิลป์ และศิลปะปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้ เรียนในด้าน การรับรู้ การมองเห็นคุณค่าของศิลปะและความงาม กล้าแสดงออกด้วยเหตุผลและ อารมณ์จากจินตนาการ อันเป็นคุณลักษณะของบุคคลที่มีความคิดไม่เชิงวิเคราะห์และพัฒนา (มะลิฉัตร เอื้ออานันท์, 2532 : ศรารัตน์ ลีใหญ่ลย์, 2538)

จากแนวคิดดังกล่าว ได้รับการตอบรับจากนักวิชาการทางด้านศิลปะอย่างกว้างขวาง โดยต่างแสดงความคิดเห็นและร่วมกันนำเสนอแนวทางการจัดการเรียนการสอน เพื่อตอบสนองต่อปรัชญาการศึกษาศิลปะแนวใหม่ โดยได้รับความเห็นชอบจากสมาคมศิลปะศึกษาแห่งชาติ (National Art Education Association) สหรัฐอเมริกา (มุกดา นฤสอน, 2532)

Mittler เป็นผู้หนึ่งที่ร่วมนำเสนอแนวคิดเพื่อตอบสนองต่อแนวทางการศึกษาศิลปะดังกล่าวมาเป็นลำดับ ทั้งในเชิงการบรรยายและผลงานข้อเขียนเชิงวิชาการ และในปี ค.ศ. 1986 Mittler ก็ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีต่อแนวคิดของเขา ที่ได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือ Art in Focus (มุกดา นฤสอน, 2532) ซึ่งหนังสือดังกล่าวได้ใช้เป็นคู่มือการเรียนการสอนศิลปะในระดับมัธยมศึกษาอย่างกว้างขวาง โดยมีองค์ประกอบภายในที่อธิบายถึงเนื้อหาสาระของศิลปะ ซึ่งครอบคลุมประสบการณ์การเรียนรู้ในเชิงสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ศิลปะวิจารณ์ (Art Criticism) ประวัติศาสตร์ศิลป์ (Art History) และศิลปะปฏิบัติ (Art Production) โดยแนวคิดที่เขาพัฒนาขึ้นนั้นง่ายต่อการทำความเข้าใจ และผู้สนใจในงานศิลปะสามารถเรียนรู้ได้

หนังสือดังกล่าวก็ได้รับการปรับปรุงและตีพิมพ์ขึ้นอีกครั้งในปี ค.ศ. 1994 เพื่อให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการเรียนการสอนศิลปะได้ในทุก ๆ ระดับ นอกจากนี้ Mittler ยังมีผลงานทางวิชาการอย่างต่อเนื่องกันเป็นลำดับ ในรูปของชุดการเรียนการสอน ฟิล์มสตริป และวีดิทัศน์ ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ในเชิงศิลปะวิจารณ์ (Mittler, 1993)

Mittler (1983) อ้างถึงแนวคิดของบรุนเนอร์ (Bruner, 1956, 1958) ที่ได้อธิบายพฤติกรรมการรับรู้ของมนุษย์ไว้ว่ามนุษย์มีความอ่อนไหวเป็นพิเศษต่อการรับรู้ทางด้านการเห็น ซึ่งศักยภาพดังกล่าวนี้ ทำให้มนุษย์มีคุณลักษณะพิเศษในการจำแนกการรับรู้ที่มีต่อวัตถุและสถานการณ์ต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อมออกเป็นลำดับขั้นดังนี้

(1) Premature Decision - Making เป็นขั้นตอนการตัดสินใจโดยปราศจากการไตร่ตรอง เป็นการตัดสินค่าคุณลักษณะของสิ่งเร้าที่มีความคล้ายคลึงกันไว้ด้วยกัน

(2) Searching for Internal Cues เป็นขั้นตอนการพินิจพิจารณาที่สิ่งบ่งชี้ภายใน เพื่อตรวจสอบรายละเอียดของสิ่งเร้าด้วยความรอบคอบ

(3) Searching for external Cues เป็นขั้นตอนการพินิจพิจารณาสิ่งบ่งชี้ภายนอก เพื่อตรวจสอบความถูกต้องและยืนยันข้อมูลการตัดสินใจ

(4) Final Decision - Making เป็นขั้นตอนสุดท้ายเพื่อตัดสินใจจากข้อมูลของสิ่งบ่งชี้ภายในและภายนอกพร้อมกัน

ด้วยเงื่อนไขดังกล่าว Bruner เชื่อว่า การรับรู้จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อผู้เรียนได้ประมวลผลข้อมูลข่าวสาร จากการที่มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและสำรวจสิ่งแวดล้อม การรับรู้ของมนุษย์เป็นสิ่งที่เลือกรับรู้ ซึ่งขึ้นอยู่กับความเอาใจใส่ของผู้เรียนที่มีต่อสิ่งนั้น ๆ เนื่องจากผู้เรียนมีความอยาก رؤ้อยากเห็น ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้เกิดพฤติกรรมสำรวจสภาพสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้ แนวคิดที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ Mittler ได้นำมาใช้สนับสนุนต่อการสร้างระบบการเรียนการสอนดังกล่าวนี้เป็นแนวคิดเกี่ยวกับเจตคติ (attitude) ของ Sherif และ Sherif (1967) ที่ได้กล่าวไว้ว่ามนุษย์จะประเมินค่าสิ่งเร้าต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นในสภาพแวดล้อม โฉมเอียงไปตามประสบการณ์และเจตคติที่ได้วางรูปแบบไว้ในอดีต ซึ่งกระบวนการที่เกิดขึ้นนี้เกือบจะเป็นไปโดยอัตโนมัติ กล่าวคือเมื่อบุคคลหนึ่ง ๆ วางรูปแบบความพึงพอใจต่อคน วัตถุ หรือสถานการณ์บางอย่างไว้ บุคคลจะเลือกรับรู้สิ่งเร้าที่มีความคล้ายคลึงกับเจตคติที่เขาได้วางรูปแบบบางอย่างไว้ ในขณะที่เดียวกันก็จะหลีกเลี่ยงสิ่งเร้าอื่น ๆ ที่มีความแตกต่างออกไป ซึ่งกล่าวได้ว่า พฤติกรรมการประเมินสิ่งเร้าของมนุษย์ จะเลือกตอบสนองโดยผ่านเงื่อนไข ตามที่เขาได้วางรูปแบบไว้จากประสบการณ์ในอดีต

ในการอธิบายพฤติกรรมกรรับรู้ของมนุษย์ ที่เกี่ยวกับกระบวนการจำแนกรายละเอียดและการประเมินผลสิ่งเร้าในสภาพแวดล้อม อาจมีผลเกี่ยวเนื่องไปสู่พัฒนาการทางด้านเจตคติของบุคคล อันเป็นตัวกระตุ้นให้บุคคลแสดงพฤติกรรมหรือแนวโน้มที่จะตอบสนองต่อสิ่งเร้านั้น ๆ ไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง หรือตอบสนองในการที่จะชอบหรือไม่ชอบต่อบุคคล วัตถุ สถานการณ์หรือความคิดเห็นต่าง ๆ (Mittler, 1983 : เชิดศักดิ์ ไชวาสินธุ์, 2527)

Mittler ได้ประมวลหลักการจากแนวคิดดังกล่าว แล้วสร้างเป็นระบบการเรียนการสอนศิลปวิจารณ์ขึ้น เรียกว่า "กระบวนการรับรู้และประมวลผล" (perceptual-

evaluative process) Mittler (1983) กล่าวถึงกระบวนการตามแนวคิดที่ว่าครูศิลปะสามารถนำไปกับการเรียนการสอนในชั้นเรียน เพื่ออธิบายให้กับผู้เรียนในขณะที่เผชิญหน้ากับผลงานศิลปะ ซึ่งนอกจากเป็นการเสริมสร้างประสบการณ์ทางการเห็น เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจในคุณค่าของผลงานศิลปกรรมแล้ว ยังทำให้เขาเหล่านั้นได้เรียนรู้แนวทางการประเมินผลงานศิลปะด้วยเช่นกัน

ระบบการเรียนการสอนศิลปะวิจารณ์ของ Mittler มีโครงสร้างที่สำคัญ ซึ่งประกอบด้วย ชั้นวางพื้นฐานการเรียนรู้ เพื่อสร้างประสบการณ์ทางการเห็น การนำเสนอเกณฑ์การพิจารณาคุณค่าทางสุนทรียภาพ และแนวปฏิบัติทางการวิจารณ์ ดังนี้

(1) ชั้นวางพื้นฐานการเรียนรู้ การเรียนการสอนในขั้นแรกนี้ จะเริ่มต้นให้ผู้เรียนได้มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งเร้า (ผลงานศิลปะ) โดยพรรณนาถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ตนรับรู้ตามเจตคติอย่างอิสระอย่างไรก็ดีการแสดงความคิดเห็นดังกล่าวจะเป็นไปตามเจตคติหรือมุมมองที่บังมีข้อจำกัดตามภูมิหลังและประสบการณ์ทางด้านศิลปะ ด้วยเหตุนี้ Mittler (1983) จึงได้เสนอแนะหลักการย่อยๆ เพื่อให้ครูได้ใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอน อันนำไปสู่ประสบการณ์การเรียนในเชิงศิลปวิจารณ์ต่อไป โดยมีหลักการย่อย ๆ สามประการด้วยกัน คือ

ประการแรก ครูจะต้องใช้กลวิธีการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์ที่เรียกว่า cue search operation อันหมายถึง การแสวงหาความคิดเห็นจากการได้เห็นหรือรับรู้สิ่งหลาย ๆ สิ่ง ภาพหลาย ๆ ภาพ และด้วยวิธีการหลาย ๆ วิธี ในอันที่จะนำไปสู่สิ่งที่ตนค้นหา Mittler เสนอแนะให้เพิ่มชนิดและวิธีการให้มากขึ้น เพื่อให้ผู้เรียนได้มีความคิดกว้างขวางขึ้น

ประการที่สอง ครูควรช่วยเสนอแนะ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการรู้คิดและสังเกตรายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ โดยมุ่งเน้นให้เห็นสาระในความแตกต่างด้านรูปลักษณ์ หรือคุณค่า เพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจถึงความหลากหลาย

ประการที่สาม ในขั้นนี้เมื่อผู้เรียนมีทักษะการเรียนรู้ที่กว้างขวางขึ้น ก็สามารถจะนำไปเป็นพื้นฐาน ในการพิเคราะห์ผลงานศิลปะต่อไปได้ โดยครูจะเป็นผู้ชี้แนะแนวทางอย่างเป็นระบบ เพื่อให้ผู้เรียนได้ค้นคว้าหาเหตุผลมาประกอบการอ้างอิงหรือสนับสนุนความคิดเห็นของตนด้วยความสมัครใจใคร่รู้

อย่างไรก็ดี ข้อเสนอแนะจากหลักการย่อย ๆ ดังกล่าวนี้นี้ ถือได้ว่าเป็นภาพกระหน่ำที่สำคัญของครู เพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดลำดับประสบการณ์การเรียนรู้ให้กับผู้เรียน จาก

ผลงานศิลปะที่มีความแตกต่างกันทางด้านรูปลักษณ์ สื่อและกลวิธี ตามที่ Feldman (1981) อันประกอบด้วยรูปแบบแสดงความจริงของวัตถุ (Style of objective accuracy) รูปแบบแสดงระเบียบแบบแผนของรูปทรง (Style of formal order) รูปแบบแสดงอารมณ์ (Style of emotion) และรูปแบบที่แสดงความรู้สึกลับเพื่อฝัน (Style of fantasy)

(2) เกณฑ์การพิจารณาคุณค่าทางสุนทรียภาพตามแนวทฤษฎีศิลปะ ประกอบด้วยคุณค่าทางสุนทรียภาพและทฤษฎีศิลปะ 3 แนวทาง คือ

(2.1) แนวนิยมความจริงและคุณค่าทางเรื่องราว (Imitationalism and Literal Qualities) เป็นแนวคิดการสร้างสรรงานศิลปะ โดยยึดเหตุผลและกฎเกณฑ์ตามความเป็นจริง แนวทฤษฎีนี้จะมุ่งพิจารณาคุณค่าทางเรื่องราว (literal qualities) ที่แสดงเนื้อหาสาระในความเหมือนจริง (realistic) และเป็นจริงดังที่สายตามองเห็น การพิจารณาความสำเร็จของผลงานศิลปะตามแนวทฤษฎีนี้ จะให้ความสำคัญกับความสามารถในการเลียนแบบธรรมชาติ หรือทำให้มองดูเหมือนกับสิ่งที่เป็นอยู่จริงในธรรมชาติ

(2.2) แนวนิยมรูปทรงและคุณค่าทางการออกแบบ (Formalism and Design Qualities) เป็นแนวคิดการสร้างสรรงานศิลปะที่มุ่งให้ความสำคัญกับความรูสึกทางการจัดองค์ประกอบ หรือมูลฐานศิลปะ อันได้แก่ สี (colors) น้ำหนัก (values) เส้น (lines) พื้นผิว (texture) รูปร่าง (shaps) รูปทรง (forms) และระวาง (space) ซึ่งมูลฐานศิลปะเหล่านี้ จะจัดวางกันอยู่ภายใต้หลักการทางศิลปะ แนวนิยมรูปทรงจึงมุ่งเน้นการพิจารณาผลงานศิลปะที่ให้คุณค่าทางการออกแบบ (design qualities) หรือกล่าวสรุปอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการพิจารณาความหมายและสาระในความเป็นเอกภาพของการจัดองค์ประกอบ ที่เกิดจากการประสานสัมพันธ์ระหว่างมูลฐานศิลปะ (elements of art) กับหลักการศิลปะ (principles of art)

(2.3) แนวนิยมอารมณ์ความรู้สึกและคุณค่าทางการแสดงออก (Emotionalism and Expressive Qualities) เป็นแนวคิดการสร้างสรรงานศิลปะ ที่มุ่งเน้นคุณค่าทางการแสดงออก (expressive qualities) ที่ศิลปินได้สื่อสารไปสู่ผู้ชม แนวทางการพิจารณาคุณค่าทางการแสดงออก มิได้มุ่งเน้นที่ผลสำเร็จของทักษะฝีมือในความเหมือนจริงหรือการจัดองค์ประกอบแต่ประการใด หากแต่ให้ความสำคัญกับคุณค่าที่รับรู้ได้ ซึ่งแสดงออกถึงอารมณ์สะเทือนใจ ความรู้สึกและความคิดเห็นต่าง ๆ ในขณะที่มองเห็น

(3) แนวปฏิบัติการวิจารณ์ผลงานศิลปะ

Mittler เสนอขั้นตอนในการปฏิบัติการวิจารณ์ผลงานศิลปะเป็น 4 ขั้นตอน คือ

(3.1) การพรรณนา (Description) เป็นการพิจารณาคุณค่าทางเรื่องราว (literal qualities) โดยเป็นขั้นตอนในการกล่าวถึงรายละเอียดต่าง ๆ ของเรื่องราวหรือเนื้อหาสาระที่ปรากฏให้เห็นในผลงานศิลปะ เพื่อที่จะบ่งบอกให้รู้ว่าสิ่งที่เห็นนั้นเป็นอะไรหรือมีเรื่องราวอย่างไรและเป็นการกล่าวถึงรายละเอียดของมูลฐานศิลปะ (elements of art) เช่น เส้น สี น้ำหนัก พื้นผิว รูปร่าง รูปทรง และบริเวณว่าง โดยพิจารณาว่าสิ่งเหล่านี้ประกอบกันอยู่อย่างไร กล่าวคือ เป็นการพรรณนาคุณค่าทางเรื่องราว และมูลฐานศิลปะ ทั้งนี้เพื่อจะตอบปัญหาว่ามีอะไรที่ปรากฏในผลงานศิลปะ

(3.2) การวิเคราะห์ (Analysis) เป็นการพิจารณาคุณค่าทางการออกแบบ (design qualities) เป็นขั้นตอนการอธิบายหลักในการสร้างสรรค์งานศิลปะ ด้วยการใช้แผนภูมิการออกแบบ (design chart) โดยรายการในแนวตั้งของแผนภูมิ (คูตารางแนบท้ายเอกสาร) คือ มูลฐานศิลปะ (elements of art) และรายการในแนวนอน คือ หลักการศิลปะ (principles of art) ในขั้นตอนนี้ผู้ดำเนินการวิเคราะห์จะต้องพิจารณาว่าศิลปินได้นำเอามูลฐานศิลปะ (ผู้วิจารณ์ได้กล่าวไว้ในขั้นตอนการพรรณนา) มาผสมผสานเป็นโครงสร้างภายใต้หลักการศิลปะอย่างไร โดยบันทึกเครื่องหมายลงในแผนภูมิการออกแบบ หรือกล่าวสรุปอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการวิเคราะห์เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างมูลฐานศิลปะกับหลักการศิลปะ ที่ศิลปินได้นำมาจัดวางกันขึ้นให้มีเป็นเอกภาพ เพื่อที่จะอธิบายว่าผลงานศิลปกรรมนั้น ๆ ถูกสร้างขึ้นมาอย่างไร

(3.3) การตีความ (Interpretation) เป็นการพิจารณาคุณค่าทางการแสดงออก (expressive qualities) โดยเป็นขั้นตอนการค้นหาคำความหมายจากสิ่งต่าง ๆ ภายในผลงาน โดยพิจารณาว่าผลงานศิลปกรรมนั้น ๆ ได้มุ่งสะท้อนให้เกิดผลต่ออารมณ์ความรู้สึก หรือความคิดต่าง ๆ ในการสื่อสารต่อผู้ชื่นชมงานศิลปกรรมนั้น ๆ อย่างไร

(3.4) การตัดสิน (Judgment) เป็นขั้นตอนสุดท้ายในกระบวนการวิจารณ์อันเป็นความพยายามที่จะตอบข้อคำถามว่า ผลงานศิลปกรรมนั้น ๆ ประสบความสำเร็จหรือไม่ ดีหรือไม่คืออย่างไร ทั้งนี้จะต้องวินิจฉัยเพื่อตัดสินไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามแนวทฤษฎีศิลปะ (Theories of art) ซึ่งใช้เป็นเกณฑ์ (criteria) ในการบ่งชี้ความสำเร็จในคุณค่าเชิงสุนทรียภาพของผลงานศิลปกรรม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยในประเทศ

เนื่องจากงานวิจัยในประเทศ ยังไม่มีการศึกษาเกี่ยวกับการสอนศิลป์วิจารณ์ในระดับอุดมศึกษาหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรง ในที่นี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นพื้นฐานในการวิจัยในด้านต่าง ๆ ดังนี้คือ สภาพหรือปัญหาการสอนศิลปะ วิธีการสอนศิลปะ การรับรู้ทางศิลปะ การวัดและประเมินผลทางด้านศิลปะ ในระดับอุดมศึกษา ซึ่งนำเสนอตามลำดับได้ดังนี้

อ้อยทิพย์ พลศรี (2533) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "การศึกษารูปแบบการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ" มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะที่เป็นระบบ เพื่อใช้ในการเรียนการสอน วิชาทัศนศิลป์ศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ตามหลักสูตรพุทธศักราช 2521 ประชากรที่ใช้ในการวิจัยเป็นผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งมีความรู้และประสบการณ์ด้านการวิจารณ์และการสอนศิลป์ศึกษา ได้แก่ กลุ่มครูผู้สอนวิชาทัศนศิลป์ศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จำนวน 5 คน กลุ่มนักวิชาการด้านศิลป์ศึกษา จำนวน 5 คน และกลุ่มนักวิจารณ์ศิลปะจำนวน 5 คน รวมทั้งสิ้น 15 คน

ผลการวิจัยพบว่ารูปแบบการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ วิชาทัศนศิลป์ศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ประกอบด้วยองค์ประกอบ 12 ด้าน ได้แก่ คุณค่าของการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ องค์ประกอบของรูปแบบการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ ความรู้พื้นฐานในการวิจารณ์งานศิลปะ จุดประสงค์ในการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ เนื้อหาวิชาทัศนศิลป์ศึกษาการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ กิจกรรมในการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ ขั้นตอนการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ รูปแบบกิจกรรมการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ ลักษณะคำถามที่ใช้ในการวิจารณ์งานศิลปะ การเลือกผลงานศิลปะที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับการวิจารณ์ วิธีการประเมินผลการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ และการประเมินผลพฤติกรรมต่าง ๆ ในการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ ซึ่งในแต่ละด้านผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันในประเด็นย่อยอยู่ในเกณฑ์มากที่สุด และมากทุกด้าน

วินัย ไสุมณี (2536) ได้ทำการวิจัยเรื่อง "ความรู้สึกที่มีต่อเส้นแบบต่าง ๆ ในงานทัศนศิลป์" มีวัตถุประสงค์เพื่อประมวลความรู้สึกของนิสิตระดับปริญญาตรีที่มีต่อเส้นแบบต่าง ๆ ในงานทัศนศิลป์และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้สึกที่มีต่อเส้นกับสาขาวิชาเอกของนิสิต ประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ นิสิตระดับปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ปีการศึกษา 2534-2535 จำนวน 12 วิชาเอกคือ เทคโนโลยีทางการศึกษา สันนนาการชีววิทยา จิตวิทยา ศิลปะ ภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ การอาหารและโภชนาการ สถิติ วิทยาการคอมพิวเตอร์ บรรณารักษ์ ภาษาไทย และดุริยางคศาสตร์ รวม 212 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามชนิดเลือกตอบ ซึ่งประกอบด้วยผลงานทัศนศิลป์จำนวน 29 ภาพ และมีคำตอบให้เลือกแสดงความรู้สึกหากเห็นว่าตรงกับความรู้สึกของตนรวม 5 คำตอบ และ 1 ใน 5 คำตอบนี้ เปิดโอกาสให้ผู้ตอบแบบสอบถาม แสดงความรู้สึกนอกเหนือจากที่กำหนด

ผลการวิจัยพบว่า ความรู้สึกของนิสิตที่มีต่อเส้นแบบต่าง ๆ ในงานทัศนศิลป์ประมวลได้ว่า เส้นตรง ให้ความรู้สึกสง่างาม มั่นคง จริงจัง และสงบเยียบ เส้นโค้งให้ความรู้สึกอ่อนโยน นุ่มนวล สบาย ต่อเนื่องและกลมกลืน เส้นคด ให้ความรู้สึกขัดแย้ง รุนแรง สับสน วุ่นวาย และเป็นปริศนา เส้นเฉียง ให้ความรู้สึกเคลื่อนไหวไม่มั่นคง ไม่แน่นอน ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างความรู้สึกที่มีต่อเส้นในงานทัศนศิลป์กับสาขาวิชาเอกของนิสิต พบว่า นิสิตที่เรียนวิชาเอกต่างกัน ส่วนใหญ่จะมีความรู้สึกต่อลักษณะของเส้นตรง เส้นโค้ง เส้นคดและเส้นเฉียง ในงานทัศนศิลป์แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

จักรพงษ์ แพทย์หลักฟ้า (2537) ได้ทำการวิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เรื่อง จิตรกรรมคาวีสมัยขุโขวิเคราะห์ ของนักศึกษาระดับอุดมศึกษา ระหว่างวิธีสอนของเจอโรม บรูเนอร์ กับวิธีสอนแบบปกติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเรื่อง จิตรกรรมคาวีสมัยขุโขวิเคราะห์ โดยเปรียบเทียบระหว่างผู้เรียนที่เรียนโดยวิธีสอนของเจอโรม บรูเนอร์ กับผู้เรียนที่เรียนโดยวิธีสอนแบบปกติ กลุ่มตัวอย่างเป็นนักศึกษาระดับปริญญาตรี ชั้นปีที่ 1 วิชาเอกออกแบบตกแต่ง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2537 จำนวน 60 คน ซึ่งได้มาโดยการสุ่มอย่างง่าย นักศึกษากลุ่มทดลองสอนโดยวิธีสอนของ เจอโรม บรูเนอร์ นักศึกษากลุ่มควบคุมสอนโดยวิธีสอนแบบปกติ ใช้เวลาในการทดลองกลุ่มละ 6 คาบ คาบละ 50 นาที โดยทั้งสองกลุ่มใช้เนื้อหา

เดียวกัน ดำเนินการทดลองโดยใช้แบบแผนการวิจัยแบบ Randomized Control Group Posttest Only Design เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลคือ แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเรื่อง จิตรกรรมทิวทัศน์สมัยทวารวดี มีค่าความเชื่อมั่น 0.71

ผลการวิจัยปรากฏว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเรื่อง จิตรกรรมทิวทัศน์สมัยทวารวดี ของกลุ่มที่เรียนโดยวิธีสอนแบบเจอโรม บรูเนอร์ สูงกว่ากลุ่มที่เรียนโดยวิธีสอนแบบปกติ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

สุขุม บัวมาศ (2530) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับความสามารถทางการเรียนศิลปะของผู้เข้ารับการฝึกอบรมในโครงการอบรมศิลปะสำหรับบุคคลภายนอก วิทยาลัยช่างศิลป์ กรมศิลปากร มีวัตถุประสงค์เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ กับความสามารถทางการเรียนศิลปะ กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้เข้ารับการฝึกอบรม ในโครงการอบรมศิลปะสำหรับบุคคลภายนอก วิทยาลัยช่างศิลป์ กรมศิลปากร รุ่นที่ 6 ปีการศึกษา 2527 จำนวน 82 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ แบบทดสอบวัดพื้นความสามารถทางศิลปะด้านต่าง ๆ คือ พื้นความสามารถทางด้านสี พื้นความสามารถทางด้านรูปทรง พื้นความสามารถทางด้านเส้น แสงและเงา และพื้นความสามารถด้านความคิดสร้างสรรค์ทางศิลปะที่ผู้วิจัยร่วมกับผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะสร้างขึ้น แบบสอบถามข้อมูลที่เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับตัวแปรต่าง ๆ และแบบวัดทัศนคติต่อวิชาศิลปะของปราณีต มาลัยวงษ์ ผลการวิจัยพบว่า ตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับความสามารถทางการเรียนศิลปะอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 คือ ความสนใจ และพื้นความสามารถทางด้านสี

รัตนา รักสกุลพาณิชย์ (2536) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความคิดเห็นของอาจารย์และนักศึกษาเกี่ยวกับการประเมินผลการเรียน แขนงวิชาทัศนศิลป์ หลักสูตรศิลปศึกษา ระดับปริญญาตรี ในวิทยาลัยครูมีวัตถุประสงค์ เพื่อสำรวจความคิดเห็นของอาจารย์และนักศึกษาเกี่ยวกับการประเมินผลการเรียนแขนงวิชาทัศนศิลป์ ในด้านความรู้ความเข้าใจกระบวนการปฏิบัติงาน ลักษณะนิสัยในการทำงานและผลงาน ประชากรที่ใช้ในการวิจัยคือ อาจารย์ประจำภาควิชาศิลปะวิทยาลัยครู 36 แห่ง จำนวน 128 คน และนักศึกษาที่ศึกษาอยู่ในหลักสูตรศิลปศึกษา ระดับปริญญาตรี จำนวน 245 คน เครื่องมือในการวิจัยเป็นแบบสอบถามประกอบด้วยแบบตรวจสอบรายการ แบบประมาณค่าและแบบปลายเปิด

ผลงานวิจัยพบว่า อาจารย์และนักศึกษามีความคิดเห็นเกี่ยวกับการประเมินผลการเรียน
 งานงวิชาทัศนศิลป์ อยู่ในระดับเห็นด้วยในทุก ๆ ด้าน ดังต่อไปนี้คือ (1) ความรู้ความเข้าใจ :
 เนื้อหาด้านทฤษฎี ทัศนปฏิบัติ ขั้นตอนการปฏิบัติงานและการสรุปเนื้อหา (2) กระบวนการ
 ปฏิบัติงาน : การค้นคว้า สร้างแนวความคิด ออกแบบ สร้างผลงานและเตรียมนำเสนอผลงาน
 (3) ลักษณะนิสัยในการทำงาน : ความสนใจและตั้งใจ ความรับผิดชอบ ความประหยัด
 ความมีมนุษยสัมพันธ์ และความมีใจกว้าง ยอมรับฟังความคิดเห็น (4) ผลงาน : รูปแบบของ
 ผลงาน แนวคิดของผลงาน และการนำเสนอผลงาน

2. งานวิจัยในต่างประเทศ

Hardiman และ Zernich (1984) ได้ทำการศึกษาผลการตอบสนองต่อภาพ
 จิตรกรรมแบบเหมือนจริง (Realism) และแบบกึ่งนามธรรม (Semi-Abstract) โดยผ่าน
 สื่อ 3 ประเภท ได้แก่ จิตรกรรมที่เป็นต้นแบบจริง ภาพสไลด์สี และภาพถ่าย โดยภาพ
 จิตรกรรมดังกล่าวประกอบไปด้วย ภาพคนเหมือน (Portrait) ภาพหุ่นนิ่ง (Still Life)
 ภาพทิวทัศน์บก (Landscape) และภาพทิวทัศน์ทะเล (Seascape) กลุ่มตัวอย่างประชากร
 ได้แก่ นักศึกษาระดับวิทยาลัย จำนวน 45 คน โดยทำการสุ่มออกเป็นสามกลุ่ม กลุ่มละ 15 คน
 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย

- (1) ภาพจิตรกรรมต้นแบบจริง ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์
- (2) จิตรกรรมจากสไลด์สี ซึ่งบันทึกมาจากต้นแบบจริง
- (3) จิตรกรรมจากภาพถ่าย โดยอัดขยายมาจากแผ่นฟิล์มสไลด์ขนาด 5 x 7 นิ้ว
- (4) แบบวัดการประเมินคุณค่า ซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้นตามวิธีการของ Osgood

ซึ่งแบ่งการวัดออกเป็น 4 ด้าน คือ ด้านการประเมินทางสุนทรียภาพ (Aesthetic
 Evaluative) ด้านความเคลื่อนไหว (Dynamism) ด้านความรู้สึก (Emotive) และด้าน
 องค์ประกอบเชิงโครงสร้าง (Structural Organizational) โดยมีมาตราวัดจำนวน 18
 มาตรา และในการจัดอันดับคุณภาพของแต่ละมาตราแบ่งออกเป็น 7 ช่วง

ดำเนินการทดลอง โดยกำหนดให้กลุ่มที่ 1 บันทึกผลการตอบสนองกับจิตรกรรม
 ต้นแบบจริง กลุ่มที่ 2 บันทึกผลการตอบสนองกับจิตรกรรมจากภาพสไลด์สี โดยมีระยะห่างจาก
 จอภาพ 6 ฟุต และกลุ่มที่ 3 บันทึกผลการตอบสนองกับจิตรกรรมจากภาพถ่าย

ผลการวิจัยพบว่า การตอบสนองต่อภาพจิตรกรรมแบบเหมือนจริงและแบบกึ่งนามธรรม จากการนำเสนอโดยผ่านสื่อ 3 ประเภท ได้แก่ ต้นแบบจริง ภาพสไลด์สีและภาพถ่าย แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ทุกด้าน และเมื่อทดสอบเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของรูปแบบจิตรกรรมเป็นรายคู่ พบว่า การตอบสนองต่อภาพจิตรกรรมแบบเหมือนจริง ไม่มีความแตกต่างกับการตอบสนองแบบอื่น ๆ ส่วนผลการตอบสนองต่อจิตรกรรมแบบกึ่งนามธรรมจากสื่อที่เป็นภาพถ่าย แตกต่างจากต้นแบบจริง และภาพสไลด์สีในด้านการประเมินทางสุนทรียภาพ ด้านความรู้สึกรู้สึก และด้านองค์ประกอบเชิงโครงสร้าง ส่วนในด้านความเคลื่อนไหวพบว่า ไม่มีความแตกต่างกัน

Sprengelmeyer (1990) ได้ทำการศึกษา การวิเคราะห์ผลงานข้อเขียนทางด้านศิลปวิจารณ์ (Students' Written Art Criticism as measured by a Content Analysis Instrument) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลการใช้ภาษาด้านการเขียนวิจารณ์ผลงานศิลปะ ที่มีต่อการรับรู้ผลงานจิตรกรรมตามวิธีการวิจารณ์ของ Edmund B. Feldman กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ นักศึกษาสาขาวิชาต่าง ๆ ที่ลงทะเบียนเรียนในรายวิชาศิลปะ ในปีการศึกษา 1984 - 1985 ของมหาวิทยาลัยแห่งรัฐอิลลินอยส์ (Illinois State University) จำนวน 100 คน โดยทำการทดสอบผู้เรียนก่อนและหลังการทดลอง เครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์ผลงานข้อเขียนของนักศึกษา ได้แก่ แบบประเมินหลักเกณฑ์การรับรู้ผลงานจิตรกรรมของ Wilson (Brent Wilson's An Instrument Measure Aspective Perception of Paintings) ในการวิเคราะห์ใช้ผู้เชี่ยวชาญทำการตรวจสอบจำนวน 3 คน ผลการวิจัยพบว่า ประสิทธิภาพที่ผู้เรียนได้รับจากห้องปฏิบัติการศิลปะ ตามวิธีการของ Feldman จะมีผลต่อความสามารถในด้านการเขียนวิจารณ์ผลงานศิลปะ หลังจากการเรียนการสอนผ่านไป 6 สัปดาห์

Johansen (1978) ได้ทำการศึกษา รูปแบบการสอนความซาบซึ้งในศิลปะในการศึกษาสุนทรียภาพทางทัศนศิลป์ (An Art Appreciation - Oriented Teaching Model for Visual Aesthetic Education) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอรูปแบบหรือวิธีการสอนความซาบซึ้งในศิลปะสำหรับการเรียนการสอนสุนทรียภาพทางทัศนศิลป์ โดยมีทักษะที่ใช้เป็นกรอบทฤษฎีในการวิจัย ได้แก่ การกำหนดจุดมุ่งหมายทางการรู้คิด ทักษะการศึกษาสุนทรียภาพ

ทางทัศนศิลป์ของ Dewey และ G.S.Maccia ทักษะเกี่ยวกับประสบการณ์ทางสุนทรียภาพของ Keelin รูปแบบการสอนตามทักษะของ R.Ingarden และทฤษฎีทางด้านศิลปวิจารณ์ของ Feldman และ Mittler

ผลการวิจัยพบว่ารูปแบบการสอนความซาบซึ้งในศิลปะที่เหมาะสมมีสามกระบวนการคือ กระบวนการที่ 1 การนำเสนอโครงสร้างรูปแบบและเทคนิควิธีการของงานทัศนศิลป์ กระบวนการที่ 2 การนำเสนอวิธีการวิเคราะห์งานทัศนศิลป์ กระบวนการที่ 3 มีสามขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 การสร้างความประทับใจ ขั้นที่ 2 การแสดงออก เพื่อให้ผู้เรียนมีความเข้าใจในส่วนประกอบต่าง ๆ ของงานทัศนศิลป์ และขั้นที่ 3 คือ การมอบหมายงาน เพื่อให้ผู้เรียนมีความสามารถวิเคราะห์ และรู้เรีบนรู้คุณค่าของงานทัศนศิลป์ได้

Lee (1989) ได้ทำการศึกษา การวิเคราะห์แนวคิดของนักวิจารณ์ศิลปะร่วมสมัย เพื่อพัฒนาหน่วยการเรียนรู้การสอนศิลปวิจารณ์ (A Metacritical Analysis of Contemporary Art Critics' Practices : Lawrence Alloway, Donald Kuspit and Robert Pincus - Witten for Developing A Unit for Teaching Art Criticism) มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ทักษะของนักวิจารณ์ศิลปะร่วมสมัย ในด้านทักษะและความเข้าใจในการตีความและประเมินผลงานศิลปะ ศึกษาารูปแบบของศิลปวิจารณ์ในแนวทางเลือกอื่น ๆ และเพื่อพัฒนาหน่วยการเรียนรู้การสอนศิลปวิจารณ์ ทักษะที่ใช้เป็นกรอบทฤษฎีในการวิจัย ได้แก่ ทักษะของ Lawrence Alloway Donald Kuspit และ Robert Pincus - Witten

ผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทักษะของนักวิจารณ์ศิลปะพบว่า (1) ทักษะของ Alloway เป็นแนวคิดเชิงการวิเคราะห์ เพื่อบ่งชี้ลักษณะของศิลปะที่มีบทบาทต่อสังคม ทักษะของ Kuspit มีโครงสร้างแนวคิดทางปรากฏการณ์นิยมเชิงตรรกวิทยา อันเกี่ยวกับความหมายของศิลปะในเชิงสังคมและวัฒนธรรม ทักษะของ Pincus - Witten มีโครงสร้างแนวคิดทางชีวประวัติและประวัติศาสตร์ศิลป์ ที่ว่าด้วยลักษณะความต้นแบบในการแสดงออก ตามสภาพสังคมที่แปรเปลี่ยน (2) กิจกรรมของศิลปวิจารณ์จะมียุ่กับประกอบที่เกี่ยวข้องกับ นัยสำคัญของศิลปินและประวัติศาสตร์ศิลป์ในเชิงแนวคิดและแบบอย่างของศิลปะ ความหลากหลายของผู้ชื่นชมในความ

เข้าใจเชิงจินตนาการและการสื่อสารของผลงานศิลปะ และสภาพของสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อการแสดงออกทางศิลปะ (3) หน่วยการเรียนรู้การสอนศิลปะวิจารณ์ตามพื้นฐานทักษะของนักวิจารณ์ จะประกอบด้วยบทเรียน 5 บท กล่าวคือ บทเรียนที่ 1 เป็นการเรียนการสอนที่ว่าด้วยลักษณะทั่วไปของศิลปะวิจารณ์ บทเรียนที่ 2,3 และ 4 เป็นการนำเสนอเนื้อหาที่ว่าด้วยระเบียบวิธีการของนักวิจารณ์ศิลปะ และบทเรียนที่ 5 เป็นการวิเคราะห์บทวิจารณ์เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างในเรื่องเกณฑ์การวิเคราะห์ของนักวิจารณ์ศิลปะ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย